

SON DEVİR KARADENİZLİ MERHUM KURRÂLAR SEMPOZYUMU

Samsun İl Müftülüğü

Nisan/2018

**SON DEVİR
KARADENİZLİ
MERHUM KURRÂLAR
SEMPOZYUMU**

Nisan 2018, Samsun

KİTABIN ÖZGÜN ADI
SON DEVİR KARADENİZLİ
MERHUM KURRÂLAR SEMPOZYUMU

Editör
Dr. Hayrettin ÖZTÜRK

1. Baskı
Nisan 2018, Samsun

ISBN
978-975-19-6886-2

Baskı
ERKAM YAYIN SAN. ve TİC. A.Ş.

SAMSUN İL MÜFTÜLÜĞÜ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU

Prof. Dr. M. Zeki TERZİ

Prof. Dr. Hüseyin PEKER

Prof. Dr. Osman ŞAHİN

Dr. Öğretim Üyesi Hayrettin ÖZTÜRK

Alaettin KIRBIYIK

Seyhan ELMACI

Bilal TOPUZ

Danışma ve İnceleme Kurulu

Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU

Prof. Dr. M. Zeki TERZİ

Prof. Dr. Hüseyin PEKER

Prof. Dr. Yaşar KURT

Prof. Dr. Yılmaz CAN

Prof. Dr. Osman ŞAHİN

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. A. Rıza AYDIN

Doç. Dr. Ahmet ÇAKIR

Doç. Dr. Recep GÜN

Doç. Dr. Ayhan AK

Dr. Öğretim Üyesi Recep DEMİR

Dr. Öğretim Üyesi İ. Hakkı İNAL

Dr. Öğretim Üyesi Remzi ATEŞYÜREK

Dr. Öğretim Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR

Sekreteryâ

Seyhan ELMACI

Bilal TOPUZ

Organize Eden Kuruluş

Samsun İl Müftülüğü ve Türkiye Diyanet Vakfı Samsun Şubesi

ISBN 978-975-19-6886-2 Baskı Yeri ve Tarihi Samsun, Nisan 2018

İÇİNDEKİLER

Veysel ÇAKI (İl Müftüsü) 7

Dr. Öğretim Üyesi Hayrettin ÖZTÜRK 9

I. OTURUM: Kıraatler ve Kurrâlık Makamları

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU 11

- Tarihi Seyri İtibariyle Kıraat İlmi: Prof. Dr. Yaşar KURT 12

-Kırâat Ilminde İcazet Geleneği Şeyhu'l-Kurrâ Safvan Çakıroğlu Örneği: 57

Dr. Öğretim Üyesi Yaşar AKASLAN

II. OTURUM: Reisu'l-Kurrâlar Oturum Başkanı: Prof. Dr. M. Zeki TERZİ

-Mehmed Rüşdü Aşıkkutlu: Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU 89

-Mehmet Eren (Asker Hafız) ve Kur'ân Hizmetleri: 108

Dr. Öğretim Üyesi Hayrettin ÖZTÜRK

III. OTURUM: Şeyhu'l-Kurrâları Oturum Başkanı: Veysel ÇAKI

- Bir Hocazâde Olarak Ali Haydar Özak: Öğretim Görevlisi Veysel USTA 126

- “Akreboğlu” Hafız Osman Nuri Taşkent ve Kur'ân Öğretim Metodolojisi: 156

İlhan TOK Kurra Hafız

-Düzceli Hacı Hasan Efendi (Hasan Şen) ve Kur'ân Hizmetleri: 166

İsmail CÖMERT Emekli İl Müftüsü

DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU 173

Dr. Öğretim Üyesi Hayrettin ÖZTÜRK 175

Dr. Öğretim Üyesi Hatice Şahin AYNUR 182

SON DEVİR KARADENİZLİ MERHUM KURRÂLAR SEMPOZYUMU

AÇILIŞ KONUŞMALARI

VEYSEL ÇAKI

İL MÜFTÜSÜ

AÇILIŞ KONUŞMASI

Bismillahirrahmanirrahim

Allah Teâlâ'ya hamdû senalar olsun. Başta peygamberimiz olmak üzere bütün rûsûlu kirama salât ve selâm olsun.

Sayın Valim, çok saygıdeğer Büyükşehir Belediye Başkanım, Sayın KTÜ İlahiyat Fakültesi dekanım, emekli İl Müftüm, Ordu İl Müftümüz OMÜ'de öğretim görevlisi olarak görev yapan değerli hocalarım, müftü yardımcılarımız, ilçe müftülerimiz, hoca hanımlar değerli din görevlilerim, basın mensupları, kıymetli misafirlerimiz hepiniz; ***Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu***'na hoş geldiniz sefalar getirdiniz. Özellikle hafta sonu olmasına rağmen davetimize icabet eden Sayın Valimize, Büyükşehir Belediye Başkanına ve tüm misafirlerimize şahsım ve kurumum adına teşekkür ediyorum.

Bilindiği üzere, ülkemizde din işlerinden sorumlu en yüksek makam anayasal bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. T.C. Devleti'nin resmî bir organı sıfatıyla bu kurum, vatandaşların dinî-ahlâkî ihtiyaçlarını karşılama noktasında bir koordinatörlük görevi yapmaktadır. Bu hizmet alanlarından biri de, personelini vazife öncesinde ve vazife esnasında onların eğitimini sağlamak, neticede yurttaşlara, vatandaşlara daha iyi hizmet vermek için kurslar düzenlemektedir.

Bunu sağlamak için Diyanet İşleri Başkanlığımız, hizmet-içi eğitim kapsamında başlattığı atılımlardan biri de "Kırâât-ı Aşere, Takrîb ve Tayyibe Kurslarıdır. Bu amaçla, ilk önce 1968 yılında Trabzon Of ilçesi Uğurlu'da Mehmet Rüştü Aşıkkutlu hocamız bir kurs açmıştır. Daha sonra 31.03.1976 tarihinde Başkanlık merkez teşkilâtı bünyesinde, bu isimle bir kurs düzenlenmiştir. Zamanın Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altukulaç'ın girişim ve öncülüğü ile ki, kendisi de ehl-i Kur'an'dan biri olması hasebi kendisini hayırla yâd ediyoruz. Mehmet Rüştü Aşıkkutlu ve Abdurrahman Gürses Hoca efendilerin ki mekânları cennet olsun

riyasetlerinde açılan Kırâât-ı Aşere, Takrîb ve Tayyibe Kursları, bilâhère yine Başkanlığın İstanbul'daki Haseki Eğitim Merkezi'ne taşınmıştır. Ben merhum Abdurrahman Gürses hocamızı da orada tanıdım. Hem aşere takrîb hemde Arapça kursu şeklinde eğitim veriyordu. Birisi üç yıllık birisi iki yıllıktır ki bu kısa bir zaman değildir. Uzun süre burada yürütülen mezkûr kurslar, 01.01.2003 tarihinden itibaren de Başkanlığımızın İstanbul'da hizmete soktuğu Pendik Eğitim Merkezi'ne nakledilmiştir. Şu anda halen orda ve bu eğitimini devam ettirmektedir.

Bundan başka Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1988 yılından beri Ankara Hacıbayram Camii'nde Safvan Çakıroğlu ve 1993 senesinden bu yana da Eskişehir Çarşı Camii'nde evvelâ Mehmet SARACOĞLU bunun vefatı sonrasında ise Yaşar Tekeli marifetiyle sözü edilenlerin benzeri kurslar tertip edilmiştir. Adı geçen yerlerdeki üç kurs şimdilerde de eğitimini sürdürülmektedir.

Geçen zaman zarfında ve 2002 yılı itibariyle; DİB Başkanlık Merkezi'nde başlayıp, İstanbul'a aktarılacak devam eden/ettirilen Aşere-i Takrîb ve Tayyibe Kurslarından 134, Ankara Hacıbayram Camiinde 27 ve Eskişehir Çarşı Camiindekilerden de 36 kişi mezun olarak kurrâ sınıfına dâhil olmuşlardır.

Sayın valim çok değerli katılımcılar;

Ebu Musa'nın rivayet ettiği bir hadisi şerifte Allah resulü buyuruyor ki üç grup insana ikramda bulunmak saygı göstermek ona dua etmek Allah'a tazimendir. Bunlardan ilki, hiç kimsenin hakkını kimseye yedirmek istemeyen adil yöneticilere, ikincisi saç sakalı ağarmış yaşlı Müslümana ki (bu anne babamız olursa daha fazla önem arz eder), üçüncüsü de Hamale-i Kur'ân dediğimiz Kur'ân-ı Kerîm'i usulüne uygun okuyan, okutan ve ezberleyen ve Kur'ân-ı Kerîm'i yaşayan insanlara hürmet etmektir. Bizim amacımız da çok güzel hizmetler üretmiş hocalarımızı hayırla yâd etmektir. Biz burada yaptığımız bu sempozyumu kitap haline de getireceğiz. Onları hayırla yâd etmek ve teşkilat mensuplarımıza da tanıtmak amacıyla bu sempozyum düzenlenmiştir. Ben hayırlı uğurlu geçmesini başarılı geçmesini cenabı Allah'tan dilerken burada görev alacak sunumda bulunacak arkadaşlara başarılar diliyor katılımlarınızdan dolayı hepinize şükranlarımı arz ediyor saygılar sunuyorum efendim.

Dr. Öğretim Üyesi Hayrettin ÖZTÜRK
SEMPOZYUM KOORDİNATÖRÜ
AÇILIŞ KONUŞMASI

Saygıdeğer Protokol

Muhterem Katılımcılar ve davetliler.

Basınıımızın değerli temsilcileri

Yüce heyetinizi saygıyla selamlıyorum

Pek Muhterem Davetliler!

Samsun il Müftülüğü öncülüğünde düzenlediğimiz “Son devir Karadenizli merhum şeyhu’l-Kurrâlar Sempozyumu”nun 1. sine hoş geldiniz. Teşriflerinizden dolayı hepinize teşekkür ediyorum.

Bugün burada Cumhuriyet döneminin özellikle çalkantılı yıllarında Kur’ân’ın öğrenilip öğretilmesi ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir misyon üstlenen Karadenizli Şeyhu’l-Kurrâlardan bahsedeceğiz. Gönül isterdi ki bütün Karadenizli Şeyhulkurrâları burada ele alıp değerlendirelim. Ama bu mümkün olmadığı için bir sınırlamaya giderek okuttukları talebeleriyle ve bize bir okuyuş ekolü bırakmalarıyla haklı bir üne sahip olmuş merhum 6 kurrâmızı bugün değerlendireceğiz. İnşallah diğer kurrâlarımızı da başka zamanlarda ele alacağız.

Bu sempozyumun amacı, Karadenizde dini hayatın şekillenmesinde ve yönlendirilmesinde önemli görevler üstlenmiş şeyhulkurrâlarımızı size tanıtmak, onların tashihi huruf metodlarından, yetiştirdiği talebelerden, musiki ile ilişkilerinden, her birinin yörelerinde bir okuyuş ekolüne sahip olmalarından, temsili okuyuştaki farklılıklarından ve bıraktıkları miraslardan bahsedeceğiz. Bu sadece bir biyografi çalışması değil, aynı zamanda günümüze ışık tutacak yönlerinden de söz edeceğiz. Bu sempozyum’un bu alanda, Kur’ân nesline önemli katkılarda bulunmasını, hizmet etmesini Yüce Allah’tan niyaz ediyorum.

Burada dikkate değer bir husustan daha bahsetmek istiyorum. O da bu gün sunum yapacak olan hocalarımız, burada kendi hocalarını bize anlatacaklar. Yani talebeler, hocalarından bahsedecekler.

Diyanet İşleri Başkanlığımızın değişik kademelerinde görev yapmış, binlerce talebe yetiştirmiş, okuyuşları ekol olmuş bu kıraat üstadlarımızı müftülüğümüzün öncülüğünde bugün hayırla yâd ediyor olmamız hepimizi mutlu etmiştir. Bugün onlara olan vefa borcumuzu, yıllarca hizmet verdikleri müftülük çatısı altında gerçekleştirmek onur vericidir. Bu hocalarımız, çok zor şartlar altında bu görevi icra ettiler ve bize büyük bir miras bıraktılar. Böyle çok önemli bir sempozyumu gündeme getiren arkadaşlarıma ve muhterem ilim adamlarımıza değerli katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Böyle bilimsel bir sempozyumun düşünce aşamasından, planlanıp gerçekleştirilmesi safhasına kadar her aşamasında bir ekip ruhu ve disiplini içinde büyük bir gayret ve fedakarlıkla çalışan çok değerli il müftümüz Veysel Çakı Beye, müftü yardımcımız Alaaddin Kırbıyık'a, diğer müftü yardımcılarımıza, şube müdürümüz Seyhan Elmacı ve eğitim uzmanımız Sevgi Sel Hanıma ve uzman vaizimiz Bilal Topuz Beye teşekkür ediyorum. Özellikle bu sempozyumun her aşamasında hem değerli katkılarıyla hem de sunumlarıyla bizi onurlandıran KTÜ Rektör yardımcımız ve İlahiyat Fakültesi Dekanımız Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu Bey'e özellikle teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca eski bakanlarımızdan Faruk Özak Beye, saygıdeğer devlet büyüklerimize, akademisyenlerimize, sunumlarıyla bizleri aydınlatacak değerli hocalarıma ve gönül ehli dostlarıma huzurlarınızda en samimi hislerimle teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Son olarak, sempozyum düzenleme ve danışma kurulunda görev alan, bildiri sunan, oturum başkanlığı yapan veya izleyici olarak davetimize icabetle bizleri şereflendiren siz muhterem konuklarımıza en derin şükranlarımı arz ederim. Öte yandan sempozyumda sunulan bildirileri kitaplaştırıp okuyucu ile buluşmasını sağlayan editör heyetine ayrıca teşekkür ederim.

Bütün gayretlerimize rağmen sempozyumda meydana gelecek hata ve eksikliklerden dolayı sizlerden özür dilerken, bu bilimsel toplantının hayırlı olmasını, başarılı ve bereketli geçmesini, bu alanda daha kapsamlı bilimsel çalışmalar yapılmasına zemin hazırlamasını, şehrimiz, bölgemiz, ülkemiz insanların barış ve mutluluk içinde yaşamasına katkıda bulunmasını temenni eder, bu vatan için Allah yolunda canlarını vererek şehidlik mertebesine ulaşan bütün şehidlerimize ve özellikle Afrin şehitlerimize Allahtan rahmet diler, Mehmetçiklerimize dualarımızı gönderir ve yüce heyetinizi saygıyla selamlarım.

SON DEVİR KARADENİZLİ MERHUM KURRÂLAR SEMPOZYUMU

"Hayırla Geçen Ömürler"

I. OTURUM
Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU

Prof. Dr. Yaşar KURT

TARİHİ SEYRİ İTİBARI İLE KIRAAT İLMİ¹

Giriş

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber’e nâzil olmaya başladığı andan itibaren okunmaya, ezberlenmeye ve hayata aktarılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber, Cebrâil aracılığı ile kendisine indirilen Kur’ân’ı doğru, yanlışsız, eksiksiz ve noksansız okumak için büyük gayret göstermiştir. Kendisi de sahabeye öğretirken, aynı hassasiyeti sergilemiştir. İndirilen vahyi hemen vahiy kâtipleriyle kayıt altına aldırması, sahabeye ezberletmiş, imkân bulunan her hâl ve şartta okumuş ve okutmuştur. Bu doğrultuda Kur’ân’ı güzel okuyanları övmüş, ezberleme kabiliyeti güçlü olanları ve güzel sesli olanları teşvik etmiştir.

Baskı ve korku ortamı olması nedeniyle Mekke döneminde Kur’ân eğitimi, zor şartlar altında yapılmıştır. Müslümanlar تنها yerlerde, vahalarda, hayvan ağıllarının temiz yerlerinde, hâsılı fırsat buldukları her yerde birbirlerine Kur’ân öğretmeye çalışmışlardır. Medine’de imkânlar ve şartlar biraz daha iyileşmiş, Mescidü’n-Nebevî, civar mescitler, evler, çarşı, pazar, her yer Kur’ân eğitim ve öğretimi için değerlendirilmiştir.

A. Hz. Peygamber Devri

Hz. Peygamber döneminde, Kur’ân’ın muhafazasında iki önemli yol takip edilmiştir. Bunlar, Kur’ân’ın ezberlenmesi ve yazılması şeklinde tezahür etmiştir. İkisi için de “cem’u’l-Kur’ân” ifadesiyle aynı tabirin kullanıldığını görmekteyiz. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir (ö. 12/634) ve Hz. Osman (ö. 35/656) dönemlerinde olmak üzere Kur’ân üç defa cem’ edilmiştir.² Kur’ân, Hz. Peygamber döneminde hem ezberlenerek hem de yazılarak bir araya

¹ Prof. Dr. Yaşar Kurt, OMÜ İlahiyat Fakültesi Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı Başkanı

² Süyûtî, *el-İtkân*, I, 160.

getirilmiştir.³ Ancak Mushaf halinde bir araya getirilebilme imkânı olamamıştır. Şimdi bu gayretin Hz. Peygamber döneminde nasıl seyrettiğini ve Kur’ân’ın bir araya getirilemeyişinin sebeplerini izah edelim.

1. Ezberlenmesi Yoluyla Cem’

Kur’ân’ı Kerim’de Hz. Peygamber’in gönderiliş sebepleri ve özellikleri sıralanırken; aldığı vahyi eksiksiz olarak insanlara sunmak (tebliğ),⁴ kendilerine indirilen bilgileri onlara açıklamanın (tebyîn)⁵ yanında okumak (tilavet)⁶ görevi de bulunmaktadır. Bu özellikleri itibarıyla Hz. Peygamber’in; kendisine nâzil olan âyetleri, indiği şekliyle muhafaza etmek için büyük gayret sarf ettiği, Cebrâil vahyi tamamlamadan, vahyin baş tarafını unutmamak için acele ederek okumaya çalıştığı;⁷ ondan bir şey eksik kalır veya olmayan şeyi ilave ederim diye sıkıntı çektiği ve bunun için dilini sürekli hareket ettirdiği ifade edilmektedir.⁸

Allah, “Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur’ân’ı acele okumaya kalkma,”⁹ “Sana (Kur’ân’ı), okutacağız, unutmayacaksın.”¹⁰ ifadeleriyle bir taraftan Hz. Peygamber’in bu endişesinin yersiz olduğunu ve bundan vazgeçmesi gerektiğini, bir taraftan da vahyin korunmasının güvence altına alındığını bildirmektedir.¹¹ Vahiy geldiği zaman Hz. Peygamber’in yüzünün renginin değiştiği, sıkıntı çektiği, unutmamak için dilini oynattığı, etrafındakilerin de bu değişikliklerden vahiy nâzil olduğunu fark ettiklerine dair bilgiler hadis-i şeriflerde de yer almaktadır.¹²

Rasûlullah, Kur’ân öğretimine büyük gayret gösterir ve bizzat kendisi ashaba Kur’ân öğretmek sûretiyle bu vazifesini yerine getirirdi.¹³ Sahabeye de, Kur’ân’ı öğrenmelerini tavsiye ederdi.¹⁴ Sahabe de bu okuyuşları ezberler ve başkalarına naklederlerdi. Ağır ağır, tane tane okumak anlamına gelen tertil ve benzeri ifadeler¹⁵ de bu hususu teyit etmektedir.

³ Mûsâ Cârullah, *Târihu'l-Kur'ân ve'l-mesâhif*, Matbaatü'l-İslamiyye, Petersburg 1905, s. 23.

⁴ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, ss. 165-166.

⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, ss. 174-175.

⁶ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, s. 190.

⁷ Tâhâ, 20/114.

⁸ Kıyâme, 75/16-19.

⁹ Tâhâ, 20/14.

¹⁰ A'lâ, 87/6.

¹¹ Hicr, 15/9.

¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I, 348; IV, 332; V, 182, 186; Tirmizî, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre, *Camîu's-sahîh*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, Tefsir, 48; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sunenu'l-kubra*, thk. Abdülgaffâr Süleyman Bündari, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1991, İftitâh, 37.

¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 157, 335.

¹⁴ et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul 1983, VIII, 291.

¹⁵ Müzzemmil, 73/4; Furkân, 25/32; İsrâ, 17/106.

Hız Peygamber özellikle, “Gerçekten, sizin en hayırlınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğrenenlerinizdir,”¹⁶ sözleriyle Müslümanların dikkatlerini bu konu üzerine çekmiştir. Bir başka hadislerinde Rasûlullah: “Ey Ebû Zer (ö. 31/651), Allah’ın kitabından bir âyet öğrenmek için sabahleyin evinden çıkman, senin için yüz rekât namaz kılmaktan daha hayırlıdır,”¹⁷ buyurmaktadır.

Hız Peygamber Kur’ân’ın öğrenilmesi konusunda; ısrarlı ve devamlı okunmasını, yoksa çok çabuk akıldan gideceğini,¹⁸ göğsünde Kur’ân’dan bir şey olmayanın harap bir ev gibi olduğunu¹⁹ ifade etmektedir. Bunun yanında öğrenilmesi ve insanlara öğretilmesi görevini²⁰ üstlenen kimselere kıyamet gününde Kur’ân’ın şefaatçi olacağı ve ana-babasına taç giydirileceği²¹ vaat edilmektedir.

Kur’ân’ın bir harfine on sevap verileceği,²² namazda okumanın ise daha faziletli olduğu,²³ Kur’ân okumak için bir araya gelen topluluğu meleklerin kuşatacağı, rahmetin ve huzurun onların üzerine ineceği²⁴ Hız Peygamber’in Kur’ân okuyanlara verdiği diğer müjdelere olarak zikredilebilir.

İslam’da ilk eğitim-öğretim müessesesi Erkam’ın (ö. 55/675) evidir. İlk Müslümanlardan olan bu zatın evi, gözlerden biraz uzak Safâ tepesi civarında idi. Mekkeli müşriklerin baskılarına maruz kalan Hız Peygamber, Erkam’ın evine taşınmak zorunda kaldı. Kendisine inzâl olunan âyetleri ilk Müslümanlara burada okuyor, ezberletiyor ve yazma

¹⁶ Buhârî, *Sahih*, Fedâilu’l-Kur’ân, 21; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *Sunenu Ebû Dâvûd*, thk. Muhammed Avvame, Dâru’l-Kible li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, Cidde 1998, Vitir, 14; Tirmizî, *Sahih*, Fedâilu’l-Kur’ân, 15; İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvinî, *Sunenu İbn Mace*, thk. Halil Me’mun Şiha, Dâru’l-Ma’rifê, Beyrut 1996, Mukaddime, 16; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, *Sunenu’l-Dârimî*, thk. Fevâz Ahmed ez-Zemerlî, Hâlid es-Sebi’ Alemi, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1987, Fedâilu’l-Kur’ân, 2.

¹⁷ İbn Mace, *Sunen*, Mukaddime, 16; el-Kinâne, Ahmed b. Ebû Bekir, *Misbâhu’z-Zücâce*, Dâru’l-Arabiyye, Beyrut 1403h., I, 29; el-Münzirî, Muhammed Abdülkerim b. Abdulkavî, *et-Tergîb ve’t-Terhîb*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1417h., I, 54; II, 232.

¹⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut 1403h., III, 359; Buhârî, *Sahih*, Fedâil, 23; Müslim, Ebû’l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburî, *Sahih-i Müslim*, nşr. Muhammed Salih Haşim, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, Salâtü’l-Müsâfirîn, 6; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed, *Sahih*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1993, I, 325; el-Hakîm en-Nisâburî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mustedrek ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafâ Abdülkadir Ata, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 752; et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Farisî, *Musnedu Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*, Dâru’l-Ma’rifê, Beyrut 1985, s. 34.

¹⁹ ed-Dârimî, *Sunen*, Fedâilu’l-Kur’ân, 2.

²⁰ et-Tirmizî, *Sahih*, Ferâiz, 30; ed-Dârimî, *Sunen*, Ferâiz, 21; en-Nesâî, *Sunen*, Cenâiz, 21.

²¹ İbn Hibbân, *Sahih*, I, 322; ed-Dârimî, *Sunen*, Fedâilu’l-Kur’ân, 2.

²² Said b. Mensûr, *Sunen*, Dâru’l-Âsumî, Riyâd 1414h., I, 17; İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, Mektebetu’r-Riyâd, Riyâd 1409h., VI, 118; et-Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, IX, 130.

²³ Müslim, *Sahih*, Salâtü’l-Müsâfirîn, 6; İbn Mace, *Sunen*, Edeb, 33; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, VI, 132.

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 406, 447; III, 33, 49; et-Tirmizî, *Sahih*, Deavât, 49; et-Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsat*, Dâru’l-Haremeyn, Kahire 1415h., II, 137; Ebû Ya’la Ahmed b. Ali, *Musned*, Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, Dımaşk 1984, II, 4 63.

bilenlere yazdırıyordu.²⁵ Bu ev aynı zamanda Müslümanlar tarafından mescit olarak da kullanılıyordu.²⁶ Mahrame b. Nevfel'in (ö. 54/674) evi de Kur'ân ta'liminin yapıldığı evlerden biridir. Öyle ki, "dâru'l-kurrâ" vazifesi gören bu ev, medreselerin kaynağı olarak da kabul edilmektedir.²⁷

Hız Peygamber, Cebrâil tarafından indirilen âyetleri ashabına okur, onlar da bir kaç defa dinler ve hıfzederlerdi. Hız Peygamber'in; ashabını, dinî ve dünyevî konularda aydınlatmak için, namazlardan sonra oturmaları adetlerindendi. Etrafını çevreleyen sahabeye, âyet ve yorumlarını üçer defa tekrar ettirir, onlar da ezberlerdi.²⁸

Medine dışından gelen kabileler, Suffe okulunda Hız Peygamber ve ashabı tarafından hızlı bir eğitimden geçirilirdi. Sonra bu insanlar kendilerine öğretilenleri, kendi kavimlerine öğretmek üzere memleketlerine dönerlerdi.²⁹ Her gün kıldıkları beş vakit namazlarında da bu âyetleri tekrar ederlerdi. Bu nedenle Hız Peygamber, günlük namazlarda okunabilmesi için Kur'ân'ın ezberlenmesinde ısrar ediyordu.³⁰

Hız Peygamber'in Kur'ân'ı öğretme görevi, sadece erkeklerle sınırlı değildi. Kadınlara da inen âyetleri tebliğ ediyordu. Bir vahiy aldığı anda, bunu ilk önce erkeklerden oluşan bir oturumda sahabeye açıklayıp tebliğ ediyor ve sonra ikinci defa hanımlardan oluşan ayrı bir oturumda kadın sahabeye açıklıyordu.³¹

Sahabe, Kur'ân'ı genellikle on âyetlik bölümlere ayırarak ezberler, bunların manasını ve bu âyetlerdeki emir ve yasakları hayatlarına tatbik etmeden diğer âyetlere geçmezlerdi.³²

Hız Peygamber döneminde, sahabeden kaçının Kur'ân'ın tamamını ezberlediği hususunda değişik rivâyetler vardır. Bir rivâyete göre; Abdullah b. Mesûd, Muâz b. Cebel, Huzeyfe'nin kölesi Sâlim ve Ubey b. Ka'b olmak üzere dört,³³ bir rivâyete göre biri kadın olmak üzere dört ile sekiz,³⁴ bazı rivâyetlerde de bu sayının arttığına şahit olmaktayız.³⁵

²⁵ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübra*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001, III, 242-245.

²⁶ el-Halebî, Ali b. Burhaneddin, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1400h., II, 21.

²⁷ Huzâî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Endelûsî, *Tahrîcu'd-delâlati's-sem'iyye*, thk. Ahmed Muhammed Ebû Selame, Vizaretü'l-Evkaf, Kahire 1981, s. 80.

²⁸ Buhârî, *Sahîh*, İlim, 8.

²⁹ Buhârî, *Sahîh*, İlim, 8.

³⁰ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 44.

³¹ İbn İshâk, Ebû Abdullah, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, yy., ts., s. 128; Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 42 (17 nolu dipnot).

³² Kurtubî, *el-Câmi*, I, 39.

³³ Buhârî, *Sahîh*, Fedâil, 8.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 405.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 355-358.

Bunlardan Hz. Osman (ö. 35/656) gibi bazı meşhur sahabenin Hz. Peygamber'in vefatından sonra hâfiz olduğunu söyleyenler de vardır.³⁶

Aynî (ö. 855/1451), içlerinde kadınlardan Ümmü Varaka, Hz. Âişe (ö. 58/677), Ümmü Seleme (ö. 57/667) ve Hafsa'nın (ö. 45/665) da yer aldığı otuza yakın hâfiz hanım sahabenin ismini zikretmektedir.³⁷ Hz. Peygamber'in döneminde Kur'ân'ı ezberleyenlerin sayısı bunlarla sınırlı değildir. Aynî, "Rasûlullah'ın zamanında Kur'ân'ı hıfz edenlerin adedi sayılamayacak kadar çoktur."³⁸ ifadeleriyle bu konuya açıklık getirmektedir.

Hadislerde ismi geçen şahıslarla ilgili Hz. Peygamber, Kur'ân'ı bunlardan alın ifadelerine yer vermekte; Kur'ân kıraati ile meşgul olacakların onlara müracaat etmelerini istemektedir. Gerçekten Kur'ân kıraati, sonraki nesillere bu zatlar sayesinde ulaşmıştır. Hz. Peygamber'in, bu şahısların ismini vermesindeki maksat, onların Kur'ân sahasında mütehassıs olduklarını bildirmektir. Yoksa dönemindeki hâfizların sayısını tahdit ve tayin etmek değildir.

Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'ân'ın tamamını ezberleme imkânı bulamayan bazı sahabe, onun vefatından sonra tamamını ezberlemeye yöneldi. Rasûlullah'ın vefatıyla artık nüzûl süreci de tamamlanmıştı. Kur'ân'ın inişine şahit olan ve bunları hayatlarına aktaran sahabe zaten çoğuna muttali oldukları Kitabı 3-5 ay gibi kısa bir zamanda ezberledi. Hz. Ali de bunlardan biridir.

2. Yazılması Yoluyla Cem'

Hz. Peygamber döneminde inen âyetlerin ezberlenmesi yoluyla kayıt altına alındığı sabittir. Bunun yanında risâletin başlangıcından Hz. Peygamber'in vefatına kadar inen âyetler, sayıları kırkı aşan sahabe tarafından yazıya geçiriliyordu.³⁹ Dolayısıyla Kur'ân'ı Kerim, Hz. Peygamber döneminde yazılması yoluyla da muhafaza altına alınıyordu. Bunun en bâriz delili, inen sûre veya âyetlerle ilgili Hz. Peygamber'in, "Bu sûreyi şu sûrenin evveline, bu âyeti şu âyetin evveline veya bu âyetleri şu âyetlerin evveline koyun"⁴⁰ şeklindeki ifadeleridir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in günlük namazlarda, cum'a, bayram ve gece namazlarında

³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 356.

³⁷ el-Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî, *Umdetu'l-kârî şerhi sahihi'l-Buhârî*, Dâru't-Tibââtî'l-Âmire, Kahire 1137, XVI, 209. Konuya yer veren diğer kaynaklar için bk. Zarzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 85; Muhammed b. Lütfî Sabbâğ, *Lemehât fî ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1990, s. 102; Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 51.

³⁸ el-Aynî, *Umdetu'l-kârî*, IX, 315.

³⁹ Hz. Peygamber, İslâm'a davet, tebliğ ve değişik vesilelerle yazı yoluyla meseleleri halletme yolunu da tercih etmiştir. Sahabeyi Habeşistan'a gönderirken bir mektupla gönderdiği, Hudeybiye antlaşmasında da aynı şekilde bir sözleşmeyle ayrıldıkları hemen akla gelen olaylar olarak zikredilebilir.

⁴⁰ Ahmed b. Hambel, *el-Musned*, I, 57, 69; Tirmizî, *Sunen*, V, 272; Ebû Dâvûd, *Sunen*, I, 268; Hâkim Nisâburî, *Mustedrek*, II, 221, 330; Sabbâğ, *Lemehât*, s. 103; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 267.

ardı ardına okuduğu sûrelerle, sûrelerin tertibi konusunda da örnek olmaktaydı.⁴¹ Bu yönden bakıldığında sûrelerin tertibinin de tevkifi olduğu söylenebilir.

Hız Peygamber'in yaşadığı dönemde Arap yazısının gelişmemiş olması ve buna benzer sebeplerle Kur'an'ın kayıt altına alınmamış olabileceği tarzındaki ifadeler, gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü bu dönemde ve daha önceki dönemlerde bile Araplar, önem verdikleri veya beğendikleri şiir ve hitabeleri yazıyorlardı. Her yıl yapılan şiir panayırlarında birinci gelen şiirlerin Ka'be duvarına asılması geleneği bunun en bariz örneğidir. Kur'an nâzil olduğu esnada 'muallakat-ı seb'a' Ka'benin duvarında asılı idi. İlk dönemlerden itibaren Hız Peygamber'in hadisleri de; yazı konusunda eksik olanlar ve Kur'an'la karşılaşması ihtimali gibi gerekçelerle sahabenin bir kısmına engel konulsa da yazılıyordu. Bütün bu ifadeler, Kur'an'ın yazı ile tespitinin çok canlı örnekleridir.⁴²

Kur'an'ı Kerim'i Hız Peygamber'in huzurunda yazdığını söyleyen sahabenin meşhurlarının beyânı da bu konuda bir başka delil olarak zikredilebilir. Bunlardan Hız Ebû Bekir, Hız Ömer, Hız Osman, Hız Ali, Zeyd b. Sabit, Ubey b. Ka'b, Muaviye b. Ebû Süfyan, Halid b. Velid, Eban b. Saîd ve Sabit b. Kays en meşhurları olarak sayılabilir.⁴³ İsmi zikrettiğimiz sahabeden bir kısmı, bizzat Hız Peygamber tarafından vahiy yazmak üzere görevlendirilmiş, bir kısmı da Rasûlullah'ın yazmak üzere bir teklifi olmadan kendileri yazmışlardır.⁴⁴

Hız Peygamber, yanında her zaman vahiy kâtiplerinden birini bulundurur, Kur'an'dan bir bölüm nâzil olduğunda hemen onlardan birini çağırır ve yazdırırdı. Buhârî (ö. 256/870) tefsir kitabının Nisâ sûresinin tefsiri ile ilgili bölümünde, Berâ b. 'Âzıb'den (ö. 71/690) yaptığı rivâyette böyle bir olayı şöyle naklediyor: Nisâ sûresinin 95. âyeti nâzil olduğunda Hız Peygamber:

- "Bana filanı çağırın, dedi." Adam yanında yazı malzemeleriyle geldi. Hız Peygamber de ona, inen âyeti yazdırdı.⁴⁵

Âyetler Hız Peygamber tarafından vahiy kâtiplerine sadece yazdırılma ile kalmaz, yine bizzat Rasûlullah tarafından doğru yazılıp yazılmadığı konusunda kontrolden de geçirilirdi. Konu ile ilgili bir olayı Taberânî (ö. 360/971), Zeyd b. Sâbit'ten (ö. 45/655) yaptığı bir rivâyette şöyle anlatıyor: Zeyd, "Rasûlullah'ın huzurunda, inen âyetleri Hız Peygamber

⁴¹ Muhammed Re'fet Saîd, *Târîhu nüzûli'l-Kur'an*, yy. 2001, s. 62.

⁴² Cârullah, *Târîhu'l-Kur'an*, s. 23.

⁴³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 6; Muhammed Salim Muhaysin, *Târîhu'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-İsfehâni, Cidde 1393h., s. 130.

⁴⁴ Ali b. Süleyman el-'Ubeyd, *Cem'u'l-Kur'âni'l-Kerim hüfzan ve kitâbeten*, yy., ts., s. 26.

⁴⁵ Buhârî, *Sahih*, V, 182-183.

bana imlâ ettirir, ben de yazardım. Yazma işi bittiğinde bana: “Okul!” derdi, ben de okurdum. Şâyet bir şey eksik olursa, onu tamamlardı.”⁴⁶ buyurmaktadır.

Kur’ân’ın yazıldığı malzeme olarak bakıldığında, bu dönemde kâğıdın yaygın bir yazı aracı olmadığı malumdur. Ancak bu dönemde de insanlar, düşüncelerini ve başlarından geçen önemli hâdiseleri bir şekilde kayıt altına almaktaydılar. Bu dönemde birçok kavim taşlara yazı yazmaktaydı. Araplar da yazı malzemesi olarak aynı şekilde taşı kullanmaktaydı. Bunun yanında yaprakları soyulmuş hurma dalları (el-’Aseb), ince ve beyaz taşlar (el-Lihâf), deri, kumaş vb. şeylerden imal edilen yazı malzemeleri (er-Rikâ’), hurma ağacında dal kesildikten sonra geride kalan baş kısmı, kalın tarafı (el-Kerânif), hayvanların kürek kemikleri (el-Ektâf), deveye vurulan semerler (el-Ektâb) ve kaburga kemiklerini (el-Edlâ’) de zikretmek gerekir.⁴⁷

3. Kur’ân’ın Hz. Peygamber Döneminde Mushaf Haline Getirilememesi

Hız. Peygamber vefat etmeden önce Kur’ân-ı Kerîm’in iki kapak arasında bir araya getirildiğine dair bir bilgiye yer verilmemektedir. Ancak, sahabeinin elinde parçalar halinde yazılı metinlerin olduğu bilinmektedir. Sahabe, ifade edildiği gibi sadece yazarak değil aynı zamanda ezberleyerek de Kur’ân’ı kayıt altına almaktaydı. Ayrıca ezberledikleri yerleri Hz. Peygamber’in huzurunda okuyor ve sağlamasını yaparak bir bakıma onaylatıyorlardı. Aynı şekilde, yazdıkları Kur’ân âyetlerinde de, bir fazla veya eksik olmadığını kontrol ettiriyorlardı. Ancak bütün bu gayretlere rağmen, Hz. Peygamber hayatta iken Kur’ân, Mushaf haline getirilememiştir. Elbette ki bu durum, Kur’ân’ın iniş şekli, dönemin tarihî gerçekleri gibi bazı sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Hız. Peygamber dönemindeki toplumda sözlü/şifâhî kültür yaygındı. Bu kültür de, daha ziyade belleklerde muhafaza edilerek sonraki nesillere intikal ettiriliyordu. Bu dönemde yaygın olan şiir geleneğinde de aynı özelliğin sergilendiğini söyleyebiliriz. Aynı coğrafyada ve aynı kültürle şekillenen sahabe de, Kur’ân’ı daha ziyade ezber yoluyla muhafaza yolunu tercih ediyordu.

Kur’ân âyetleri inmeye devam ederken, bazen bir âyetin tekrar nâzil olması veya bir âyetin diğer âyeti neshi, kitap haline getirilecek metinde sürekli değişiklikler yapmayı gerektirecekti ki, bu da imkânsızdı. Bu nedenle nüzûlü tamamlanana kadar Kur’ân’ın, Mushaf

⁴⁶ Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsat*, II, 544.

⁴⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 164; Muhaysin, *Târîhu’l-Kur’ân*, ss. 130-131; Zarzûr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, ss. 85-86; Tahir b. Salih b. Ahmed el-Cezâirî, *Kitâbu’l-tibyân li ba’di’l-mebâhisi’l-müteallika bi’l-Kur’ân ala tarîki’l-etkân*, Matbaatü’l-Menâr, Kahire 1334, s. 70.

haline getirilmesi ertelenmiştir. Bu da tabii olarak Hz. Peygamber hayatta olduğu sürece vahiy inmeye devam edeceği için onun vefatından sonra olacaktır.⁴⁸

Kur'ân-ı Kerîm'in kıraati bakımından bir diğer husus, Hz. Peygamber'le Cebrâil arasında Ramazan ayında gerçekleşen arza olayıdır. Buna göre nâzil olan âyetler, her yıl Ramazan ayında Cebrâil tarafından okunmakta, Hz. Peygamber de bu âyetleri aynıyle tekrar ederek, ezberini adeta onaylatmaktaydı. Bu karşılıklı okumanın, Hz. Peygamber'in vefat edeceği sene iki defa tekrar ettiği bildirilmektedir.⁴⁹

Hz. Peygamber döneminde, İslam toplumu emniyet ve güven içinde yaşamaktaydı. Sahabe tarafından, Kur'ân'ı ezberleyenlerin sayısı çoktu. Hz. Peygamber, henüz içlerinde yaşamaktaydı. Bu nedenle, Kur'ân etrafında oluşabilecek şüpheden de uzaktılar. Bu durum, Hz. Ebû Bekir (ö. 12/634) döneminde vuku bulan ve birçok hafız sahabenin şehit olduğu Yemâme Savaşı'na kadar devam etti. Hz. Peygamber dönemindeki, Kur'ân'ın cem'i ile ilgili söylenebilecek söz, sahabe tarafından ezberlenmesi ve yazılması şeklinde özetlenebilir.

4. Yedi Harf Meselesi

Hz. Peygamber döneminde, kıraat ilmiyle ilgili önemli hadiselerden biri de, yedi harf meselesidir. Kur'ân-ı Kerîm'i Hz. Peygamber'e indirmekle Allah, hiç şüphesiz ilâhî vahyin, insanlar tarafından bilinmesini ve yaşanmasını istemiştir. Son ilâhî din olması nedeniyle, İslam'ın daha iyi anlaşılması ve yaşanması büyük bir önem arz etmektedir. Bu durumun, insanlar nezdinde gerçekleşebilmesi, vahyin onlar tarafından daha iyi anlaşılması ile orantılıdır. Bu da dil bilgisinin yaygın şekilde iyi bilinmesini gerektirmektedir. Hz. Peygamber dönemindeki Arap toplumunda okuma ve yazmanın çok yaygın olmadığı bilinmektedir. Bu hususu Hz. Peygamber: “Biz, ümmî bir milletiz; yazmayı ve hesabı bilmeyiz.”⁵⁰ sözleriyle ifade etmektedir. Hadiste de işaret edildiği üzere; Kur'ân'ın indiği dönemdeki okuma yazma oranının az olması ve kabilelerin farklı lehçeleri kullanması gibi sebepler yedi harf ruhsatının gerekliliğine işaret etmektedir.

Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Kureyş kabilesi ve onun etki alanındaki Mekke ve civarı, on üç yıla yakın süre Hz. Peygamber'in getirdiği çağrıya kulak tıkamış, geniş kitleler itibarıyla bakıldığında kabul etmemekte direnmiştir. Bu durumu aşmak için Hz. Peygamber Taif'e gitmiş, ona inanan arkadaşlarını, zorunluluk sebebiyle de olsa iki defa Habeşistan'a göndermiş, bu da çare olmayınca Medine'ye hicret edilmiştir. Bütün gayret, insanlığın muhatap olduğu son çağrının kısa zamanda daha uzaklara ulaşmasını sağlamak, Allah'ın adını

⁴⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 262; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, IX, 12.

⁴⁹ Müslim, *Sahih*, Fedailü's-Sahabe, 44; Ahmed İbn Hanbel, *el-Musned*, VI, 282.

⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, IV, 126.

daha ötelere götürmektir. Bu da ancak, o dönemde yaşayan toplumun bu öğretiyi anlaması, benimsemesi ve özümsemesi ile mümkün olabilirdi. Bunun için Hz. Peygamber gecesini gündüzüne katıyor, neredeyse kendisini helak edecek derecede bir gayret gösteriyordu.⁵¹

Mekke merkezli on üç yıla yakın süren bunca gayret, beklenen ölçüde toplum tarafından karşılık bulmamış olmalı ki, Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere Müslümanlar Medine'ye hicret etmek zorunda kaldılar. Bütün bunlar, ilâhî bir irade ve tecellinin gereği idi. Ancak görünüşteki sebep, İslâm'ın geniş kitleler tarafından kabul edilmesindeki engellerin, bir şekilde yine insanlar aracılığı ile aşılması gayretidir.

Medine'ye hicret edildiğinde, Kur'ân-ı Kerîm'in büyük bir kısmı nâzil olmuştu. Medine'de kullanılan Arapça, dil ve üslup itibarıyla Mekke'deki kullanıma göre farklılık arz ediyordu. Bu nedenle, Medine ve havalisinde yeni Müslüman olan kabileler, Kur'ân'ın bazı ifadelerini düzgün telaffuz etmede ve anlamada zorluk çekiyorlardı. Hz. Peygamber de, gerçekten gönüllü ve istekli olarak gelen bu insanların, bir an önce Kur'ân'ı okuyabilmelerini arzu ediyordu. Bu iki taraflı arzunun, kısa zamanda gerçekleşebilmesindeki engel, Kur'ân'daki bazı harf ve kelimelerin telaffuzundaki zorluktu. Kendi dillerindeki bazı kelimeleri terk ederek, başka bir kabilenin kullandığı lafızları öğrenmeleri, dönemin asabiye ruhu da göz önüne alındığında, oldukça zordu.

Medine, civar kabilelerden gelen Müslümanlarla dolup taşıyordu. Gelen her kabileye, bir sahabeyi imam (öğretmen) olarak göndermek mümkün değildi. Çözüm olarak, gelen kabilelerden feraset sahibi kimselerin, kısa zamanda yetiştirilerek kendi kavimlerine imam olarak gönderilmesi şeklinde bir uygulama tercih edildi. Bunu gerçekleştirebilmek için Mescidü'n-Nebevî'nin etrafına küçük odacıklar (suffa) eklendi. Sayıları seksenden, dört yüze kadar değişen öğrenciler, bu mekânlarda kısa zamanda eğitimden geçirilerek kendi kavimlerine imam olarak tayin edildiler. İşte yedi harf ruhsatı, Medine döneminde yukarıda sıralamaya çalıştığımız, tebliğin bu sıkıntılı dönemlerinde verilmiştir.⁵²

İmam Müslim'in (ö. 261/875) naklettiği Übey b. Ka'b hadisi,⁵³ ruhsatın Medine döneminde geldiğini teyit etmektedir. Bu kolaylık, civar kabilelerden gelenlerin, telaffuzunda zorluk çektikleri kelimelerin eş anlamlılarını kendi dillerinden okuyarak Kur'ân'la olan bağlarını ve ilgilerini artırarak devam ettirmelerine vesile olmuştur.⁵⁴ Sağlanan bu kolaylıklar sayesinde, okumakta veya anlamakta zorluk çektiklerini söyleyenlerin mazeretleri de boşa

⁵¹ Şuarâ, 26/3; Kehf, 18/6.

⁵² Mûsâ'id b. Süleyman b. Nâsır Tayyâr, *el-Muharrar fî ulûmi 'l-Kur'ân*, Merkezi'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtü'l-Kur'âniyye, Cidde 2008, s. 87.

⁵³ Müslim, *Sahih*, Salâtu'l-müsâfirin, 274.

⁵⁴ Zarzûr, *Ulûmu 'l-Kur'ân*, s. 112.

çıkıştır. Sonuç itibarıyla; yedi harf ruhsatıyla Kureyş lehçesini konuşmayan, Arapça konuşmalarına rağmen, kendi dillerinde kullandıkları farklı ağız ve kelimeler nedeniyle Kur'ân'ı okumakta ve anlamakta zorluk çeken, Medine ve civarındaki kabileler arasında, İslam'ın kısa zamanda yayılmasına imkân sağlanmıştır.

Yedi harf ruhsatının Mekke'nin fethinden sonra özellikle civar kabilelerin bölük bölük İslam'ı seçtikleri dönemde yaygınlık kazandığı söylenebilir. Bunun yanında, konu ile ilgili kaynaklarda yer verilen, Hz. Ömer'le Hişâm b. Hakîm arasındaki okuma farkının Furkan sûresi üzerinde olduğu göz önüne alındığında; bu sûrenin yedinci hicrî yılda nâzil olması,⁵⁵ olayın zamanı hakkındaki bilgilerimizi daha da kuvvetlendirmektedir.

Bununla birlikte, meşru bir mazeret sebebiyle verilen bu ruhsatın kalıcı olmayacağı, şartlar değişip, İslam geniş kitleler tarafından öğrenilir ve kabul görürse değişebileceğini de anlamak mümkündür. Nitekim Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde bu ruhsat kaldırılmıştır. Ancak bu ruhsat, İslam'ı yeni kabul eden, kullandığı dil nedeniyle bazı harfleri telaffuz edemeyen, adeta okuma özürü olan kimseler için, her dönemde uygulanabilir. Sonraki dönemlerde, fakihlerin zelletü'l-kârî (okuyucu hataları) bahislerinde, İslam'ı yeni kabul eden kimselere, bazı kelime veya harfleri telaffuzdaki eksiklikleri nedeniyle gösterilen kolaylığın kökeninde, açıkça ifade edilmese de bu ruhsatın etkisi olduğu söylenebilir.

Bunun yanında, anlamaya yönelik faaliyetler cümlesinden olarak geliştirilen meal, tercüme ve tefsir faaliyetlerinde de bu uygulamanın etkisi inkâr edilemez. Kur'ân'ı okumak, sadece lafızdan ibaret değildir. Kelimelerin içerdiği mana da önemlidir. Bu nedenle manayı zihinlere yerleştirecek, anladığını uygulamaya koyabilecek ve onlardan hüküm çıkarabilecek bir durumun sağlanması nazm-i ilâhînin anlaşılması ile mümkündür. Esasında yedi harf uygulamasına bir de bu yönden bakıldığında, manayı gözeterek farklı kelimelerle mesajı anlama imkânı sunduğunu da görebiliriz.⁵⁶ Dolayısıyla yedi harf ruhsatı, hem uygulandığı Hz. Peygamber dönemine hem de sonraki dönemlere ışık tutması açısından, ümmet için gerçekten rahmet olmuştur ve olmaya da devam edecektir.

B. Râşid Halifeler Dönemi

Hiz. Peygamber döneminde Kur'ân nâzil olmaya devam ettiği için yazılan bölümler bir ara getirilememiştir. Rasûlullah'ın yapmadığı bir şeyi sonrakilerin yapması öyle kolay değildi. Bu hususa; Hiz. Ömer'in Kur'ân'ı cem' etme teklifini gerekçeleriyle birlikte

⁵⁵ Furkân sûresinin nüzûlü ile alakalı bk. Mehdi Bâzergan, *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, s. 132.

⁵⁶ Bâkillânî, *el-İntisâr*, s. 362.

sunmasına rağmen, ilk halife Hz. Ebû Bekir'in önce reddedip sonra kabul etmesi örnek olarak gösterilebilir.

1. Hz. Ebû Bekir Dönemi

Rasûlullah, âyet ve sûrelerin nerelere konulacağını ashabına yazdırdı ve bu şekliyle namazlarda okudu ve sahabe tarafından da aynı şekilde okundu.⁵⁷ Aslında Hz. Peygamber döneminde Kur'ân, birçok yönden kayıt altına alınmıştı ancak nâzil olmaya devam ettiği için bir araya getirilememişti. Bu durumu Zeyd b. Sâbit, “Hz. Peygamber vefat ettiğinde Kur'ân cem' edilmemişti.”⁵⁸ ifadeleriyle dile getirmektedir. Vefatından sonra, vahiy kâtipleri tarafından yazılan ancak dağınık halde bulunan vahiy malzemesinin bir araya getirilmesi gündeme geldi. Kur'ân'ın beyanı ve Hz. Peygamber'in işaretleriyle sahabeden bazıları, kendi şahsî görüşleriyle Kur'ân'ı cem' etmişlerdi. Cem' edenlere nispetle bu Mushaf'lara İbn Mes'ûd, Übeyy b. Ka'b ve Hz. Ali nüshası veya Mushaf'ı denmiştir. Bu Mushaf'lar şahsî olduğundan, bir araya getirenlerin özellik ve hassasiyetlerine göre, usul ve tertipleri de birbirinden farklıydı.

Kısa süren Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde kıraat tarihi ile ilgili en önemli olay, Kur'ân'ın cem'idir. Bu, Kur'ân'ın ikinci defa cem' edilmesi faaliyetidir. Yemâme Savaşı'nda (10/632), yetmiş hafız sahabenin şehit edilmesi üzerine Hz. Ömer'in teklifiyle Hz. Ebû Bekir, önce Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım deyip bu görevi reddetti. Hz. Ömer'in ısrarı sonucunda, Allah gönlünü bu işi yapma konusunda yatıştırdı ve böylece bu görevi yapmaya niyetlendi. Zeyd b. Sabit'i (ö. 45/655) çağırarak ondan Kur'ân'ı cem' etmesini istedi. Hz. Ebû Bekir'in bu görevi verirken Zeyd b. Sâbit'le alakalı kullandığı:

- “Sen genç ve akıllı bir adamsın. Sen herhangi bir konuda da ayıplanmadın. Kur'ân'ı araştır ve bir araya getir.”⁵⁹ sözleriyle, komisyona başkan olarak seçtiği zatın, akıllı ve ferasetli olduğunu, hak ve adalet ölçüleri içinde hareket edeceğini tescil ve ilan ediyordu. Daha sonra Zeyd de bu görevin sorumluluğu ve ağırlığını ifade etmek üzere:

- “Bana bir dağ taşımayı teklif etselerdi, Kur'ân'ı cem' etmekten daha ağır gelmezdi.”⁶⁰ buyurmaktadır.

⁵⁷ Cârullah, *Târihu'l-Kur'ân*, s. 22.

⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, IX, 9; Sabbâğ, *Lemehât*, 103.

⁵⁹ İbn Hanbel, *el-Musned*, I, 10; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 161. Bu savaşta şehid olan hafız sahabenin çok sayıda olması Hz. Ömer'i endişeye sevk ettiği önemli bir husustur. Ancak her halde şehidlerin içinde Hz. Peygamber'in, “Kur'ân'ı Kerim'i şu dört kişiden alın,” dediği Sâlim Mevlâ Ebû Hüzeyfe'nin olması Hz. Ömer'i daha çok endişelendirmiştir. Birçok kurrânın savaş meydanında şehid düştüğünü ifade ederken kullandığı “isteharra/ iş şiddetlendi” kelimesinde de bu duyguyu hissetmek mümkündür. Bu ifade günümüzdeki tabirle herhalde, “bu da fazla oldu artık” ifadelerine karşılık gelmektedir.

⁶⁰ Buhârî, *Sahih*, Cem'u'l-Kur'ân, 3; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 161.

Buhârî (ö. 256/869), Fedâilü'l-Kur'ân kitabının, Cem'u'l-Kur'ân babında genişçe anlattığı olayın devamında Zeyd, Ebû Bekir'in dediği gibi:

- "Rasûlullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yapacağım." dedi. Hz. Ebû Bekir:

- "Vallahi bu iş hayırlı bir iştir." dedi. Olayın devamını Zeyd, şöyle anlatıyor: Ebû Bekir bu konuda o kadar ısrar etti ki, Allah, bu işin yapılması konusunda Ebû Bekir ve Ömer'in kalbini rahatlattığı gibi, benim gönlümü de açtı. Bundan sonra Kur'ân'ı araştırmaya koyuldum. Sahabenin ellerindeki, Mushaf'ı yazmış oldukları yaprakları soyulmuş hurma dallarından (el-'Aseb), ince ve beyaz taşlardan (el-Lihâf) ve sahabenin hafızalarından onu toplamaya çalıştım."⁶¹

Zeyd'in yazı malzemesi olarak kullanılan "el-'Aseb" ve "el-Lihâf" ifadelerinden, Kur'ân'ın yazı/kitabet yoluyla muhafaza altına alındığını; "Sudûru'r-ricâl" insanların göğüslerinden/dimağlarından sözleriyle de hıfz/ezberleme yoluyla kayıt altına alındığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda bu ifadeler, Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın, bir araya getirilmiş olmadığını da göstermektedir. Yoksa Hz. Ebû Bekir, onu bir araya getiremezdi.⁶²

Zeyd b. Sâbit'in sözleri, ileride Kur'ân'ın insanlar tarafından yazıldığını iddia edecek olanlara adeta bir cevap niteliğindedir. Bu sözleriyle Zeyd b. Sâbit, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber döneminde hem yazı/kitabet hem de hıfz/ezberleme yoluyla muhafaza altına alındığını ilan etmektedir.

Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan iş, Hz. Peygamber döneminde dağınık durumda olan Kur'ân'ı, sûre tertibine bakılmaksızın bir araya getirmek olmuştur.⁶³

Kur'ân'ın toplanması, Hz. Peygamber'in vefatından altı ay sonraya tesadüf etmektedir. Bu kadar kısa süre içinde, on binlerce kişi tarafından ezberlenen ve binlerce kişi tarafından kayıt altına alınan Kur'ân'dan bir şeyin zayi olduğunu söyleyebilmek, akıl ve mantık dışı bir iddiadır.

Hz. Ebû Bekir döneminde, Zeyd b. Sâbit başkanlığında Kur'ân'ın bir araya getirilmesini üstlenen heyetin, bu vazifeyi ne kadar sürede yerine getirdiği hususunda; Yemâme Savaşı (10/632) sonrası Kur'ân'ın toplanmasına karar verildiği, heyetin halifenin vefatına kadar çalıştığı görüşüne itibar edildiğinde, çalışmanın bir buçuk yıl kadar sürdüğü sonucuna varılmaktadır.

Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan Mushaf'ın özellikleri itibarıyla şu değerlendirmeler yapılabilir:

⁶¹ İbn Ebû Dâvud, Ebû Bekir Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as, *Kitâbu'l-mesâhif*, thk. Muhibbüddin Abdüssebhan Vaiz, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2002, I, 164.

⁶² Tayyâr, *el-Muharrar*, s. 151.

⁶³ Ali Muhammed Zübeyrî, *İbn Cüze ve menhecuhu fi't-tefsîr*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1987, s. 756.

- Kur'ân'dan olanla olmayan ifadeler titiz bir şekilde ayrılmıştır.
- Son arzadaki tespitte uygun olarak Kur'ân, iki kapak arasında toplanmıştır.
- Metni kaldırılan ve Kur'ân'dan olmayan şeylerden Mushaf tecrid edilmiştir.
- Son arzadaki tespitte belirlenen esaslar çerçevesinde, yedi harf ruhsatına da imkân verilmiştir.
- Sağlıklı ve dikkatli bir usulle bir araya getirildiği, fazlalık ve eksiklikten uzak olduğu/korunduğu ve herkes tarafından kabul edildiği konusunda sahabenin icması vardır.

Bu nedenle Hz. Ali (ö. 40/661), “Allah Ebû Bekir’e rahmet etsin. Mushaf konusundaki hayır bakımından insanların en büyüğü, Ebû Bekir’dir. Çünkü onu, iki kapak arasında bir araya getiren ilk kişidir.”⁶⁴ buyurmuştur.

Bu şekilde titizlikle bir araya getirilen Mushaf’ı Zeyd, Hz. Ebû Bekir’e teslim etmişti. Bu nüsha Hz. Ebû Bekir’den sonra Hz. Ömer’e, ondan sonra halifenin kim olacağı belli olmadığı için kızı ve Hz. Peygamber’in eşi Hz. Hafsa’ya teslim edilmişti.⁶⁵

İmam Mushaf’ın akıbetiyle ilgili; Hz. Hafsa’nın vefatından sonra Medine valisi Mervan’ın (ö. 65/685), Hz. Ömer’in oğlu Abdullah’tan onu istediği, o da Hz. Osman tarafından istinsah edilen Mushaf’lara belki muhalif olur endişesiyle onu yaktırdığı kaydına yer verilmektedir.⁶⁶

2. Hz. Osman Dönemi

Kur’ân’ın üçüncü defa cem’ edilmesi, Hz. Osman döneminde olmuştur. Hz. Ebû Bekir döneminde bir araya getirilen Mushaf, Kur’ân’ın korunması bakımından önemli bir değere sahiptir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve onun vefat etmesiyle kızı Hz. Hafsa’ya intikal eden Mushaf, ümmete intikal etmemiş ve bu nedenle bir Kitap etrafında bir araya gelmeleri doğrultusunda davet edilmemişlerdir. Bunun yanında ellerinde özel Mushaf olan sahabe, gittikleri yerlerde Hz. Peygamber’den öğrendikleri şekilde Kur’ân’ı öğretiyorlardı.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde, İslam geniş bir coğrafyaya yayıldı. İslam’ın doğduğu Hicaz bölgesinin kuzeyinden Şam ve havalisi, Irak, İran ve Kafkaslar’ın ötesine; Afrika kıtasından, Mısır, Kuzey Afrika ve içlerine; Hicaz’ın güneyinden civar kabileler ve Yemen’e ve bütün bir Hicaz Yarımadası’na yayılmıştı. Buralara giden sahabe kendi özel nüshaları ile gitmekte ve Hz. Peygamber’den öğrendikleri şekilde

⁶⁴ Buhârî, *Sahih*, Cem’u’l-Kur’ân, 3; İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 153-154; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 165.

⁶⁵ İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 167; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 161.

⁶⁶ İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 169, 202-203, 211-212; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, IX, 16, 20; Sabbâğ, *Lemhât*, s. 113; Laşin, *el-Leâli’l-hisân*, s. 62.

öğretmekteydiler. Değişik beldelerde farklı nüshalardan istifade edildi ve okundu. Şam Übey b. Ka'b (ö. 32/652), Hımıs Mikdad b. Amr (ö. 33/653), Kûfe ve Basra Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) ve Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 44/666) nüshalarını okudu.⁶⁷

Sahabenin ellerindeki özel nüshalarda kaynaklarının Rasûlulah olması sebebiyle benzer özellikler vardı. Ancak geniş bir İslam coğrafyasında, sahabe aracılığıyla yürütülen Kur'ân öğretiminde, yine Rasûlullah'tan verilen yedi harf ruhsatı da kullanılmaktaydı. İşte bu durum, Arap dilini ve inceliklerini bilmeyen ve Kur'ân'a da büyük değer veren İslam'ı yeni kabul etmiş Müslümanların, okuyuştaki küçük farklılıklardan bile rahatsız olmalarıyla ve bu da ciddi ihtilaflarla sonuçlanmaktaydı.⁶⁸

Bu uygulamalar sonucunda mesele, okuyuculardan bazılarının birbirlerini küfürle itham etmesine kadar vardı. İnsanlar arasındaki ihtilaflardan bir şekilde Halife'nin de haberi olmaktaydı. Bu durum *Mesâhif*'te şöyle ifade edilmektedir: Hz. Osman döneminde bir hocanın bir kişiye, bir diğer hocanın da bir başkasına Kur'ân öğrettiği, bunların birbirleriyle karşılaştıklarında kıraatlerinin farklılığından dolayı ihtilafa düştükleri, durumu hocalarına ilettikleri, hocaların kendi okuyuşlarını tercih ettikleri, bunun sonucunda öğrencilerin okumalarından dolayı birbirlerini küfürle itham ettikleri bilgilerine yer verilmektedir. Bunun üzerine Hz. Osman: "Sizler benim yanımda ihtilaf ediyorsunuz. Diğer şehirlerde olup da, benden uzak olanlarda bu ihtilaf daha da fazladır. Ey Muhammed'in ashâbı! Toplanın ve Müslümanlara bir İmam Mushaf yazın."⁶⁹ buyurmuştur. Bu ifadeler halifenin endişesinin hangi boyutta olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

İslam toplumu arasında farklı okumalardan kaynaklanan en önemli hadise, 25/646 yılında Azerbeycan ve Ermenistan seferlerine katılan, büyük çoğunluğu Irak ve Şamlılar'dan oluşan ordunun, okuma farklılıkları nedeniyle birbirine girmesidir. Ashâb arasındaki kıraat ihtilaflarına şahit olan ordunun komutanı Huzeyfe İbnü'l-Yemân (ö. 35/656), Hz. Osman'a gelerek:

- "Ey Mü'minlerin Emiri! Kitap hakkında Yahudiler ve Hristiyanlar gibi ihtilafa düşmeden, bu ümmetin imdadına yetiş!"⁷⁰ dediği rivâyet edilir. Bu hadise bardağı taşran son damla oldu. Savaş gibi, bir topluluğun varlık mücadelesi verdiği bir durumda bile insanlar birbirine düşüyorsa, artık bu meselenin halledilmesi zamanı gelmişti. Kendisi de iyi bir kârî olan Hz. Osman, bahsedilen olaylar nedeniyle gelen talep ve şikâyetler üzerine harekete geçti.

⁶⁷ Sabbâğ, *Lemehât*, s. 108; Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 58.

⁶⁸ Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İbâne*, ss. 48-49.

⁶⁹ İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 203-204; Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 58. Bu olayın münferit bir olay olmadığı, bu konuyla alakalı birçok olayın halifeye intikal ettiği muhakkaktır.

⁷⁰ Buhârî, *Sahih*, Cem'u'l-Kur'ân, 3; İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 202; Zarzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 92.

Hız. Hafsa'ya birisini göndererek, Hız. Ebû Bekir (ö. 12/634) döneminde cem' edilen elindeki Mushaf'ı vermesini ve çoğaltma işinden sonra kendisine iade edeceğini bildirdi. Getirilen bu Mushaf, Zeyd b. Sabit başkanlığında, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Saîd b. Âs ve Abdullah b. Haris b. Hişâm'dan (ö. 43/663) oluşan heyete teslim edildi.⁷¹

Bu heyetin sayısı hakkında farklı bilgiler söz konusudur.⁷² Bu sayıyı on ikiye kadar çıkaranlar bile olmuştur.⁷³ Herhalde isimlerine özellikle yer verilen dört kişi, heyetin esasını oluşturmaktadır. Ancak bu dört kişinin dışındakiler, muhtemelen alt komisyon gibi çalışmışlar ve bunlara muhtelif konularda yardımcı olmuşlardır.⁷⁴

Hız. Osman heyete, Kur'ân'ın yazımında herhangi bir ihtilaf durumunda Kureş lehçesinin esas alınması talimatını verdi. Bundan sonra çoğaltılan bu Mushaf'ların dışında, yanında özel sahife veya Mushaf olanların bunları yakmalarını emretti.⁷⁵

Hız. Osman Mushaf'ının yazım şekli (Resmü Mushafî'l-Osmânî) itibarıyla, harflerin noktaları ve hareketleri yoktu. Bu özellikleri itibarıyla çoğaltılan Mushaf'lar, Arapça'yı bilmeyenler tarafından bazı kelimelerin telaffuzunda yanlış okumalara sebep olabiliirken, bir yönüyle de farklı kıraatlerde okuma imkânı sunmaktaydı.⁷⁶

Hız. Osman döneminde yapılan çoğaltma işleminin Hız. Ebû Bekir dönemindeki İmam Mushaf'tan ayrılan yönlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hız. Ebû Bekir döneminde Kur'ân iki kapak arasına alınırken, Hız. Osman döneminde birden çok Mushaf yazılmıştır.

2. Hız. Ebû Bekir döneminde bir araya getirilen Mushaf insanların istifadesine sunulmamış, herkes kendi ellerindeki nüshalardan istifade etmiştir. Hız. Osman döneminde çoğaltılan Kur'ân nüshaları, birer kârî ile birlikte beldelere gönderilmiş ve bunlar o beldelelerdeki insanların istifadesine sunulmuş ve bu çerçevede devlet eliyle Kur'ân ve kıraat eğitimi yapılmıştır.

3. Yukarıdaki maddeyle bağlantılı olarak, Hız. Ebû Bekir döneminde herkes kendi yazdığı Mushaf örnekleriyle okuduğu ve okuttuğundan, yedi harf ruhsatının da verdiği rahatlıkla bu durum, farklı okumalara zemin hazırlamış, bu da toplumda huzursuzluğa sebep olmuştur. Bu durum, Hız. Ebû Bekir döneminde, mütevatir olsun olmasın bütün kıraatlerin muhafazasını içerdiğini göstermektedir. Hız. Osman döneminde ise, herkesin üzerinde ittifak

⁷¹ Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 58.

⁷² Buhârî, *Sahîh*, Cem'u'l-Kur'ân, 3; İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 196.

⁷³ İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 213-214.

⁷⁴ Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 58.

⁷⁵ Buhârî, *Sahîh*, Cem'u'l-Kur'ân, 3.

⁷⁶ Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 69.

ettiği/mütevâtir kıraatlere itimat edilerek, Mushaf etrafında oluşabilecek şüphe, çelişki ve ihtilaflar bertaraf edilmiştir.

4. Hz. Ebû Bekir döneminde, sahabenin ellerindeki münferit Mushaf nüshalarında bulunan şerh, tefsir gibi fazlalıklar veya çok iyi bilmeleri nedeniyle bazı sûre veya âyetlerin alınmadığı, bunun yanında bazı duaların ilave edildiği gibi bazı değişik uygulamalar; Hz. Osman dönemindeki Mushaf örneklerinden çıkarılmış, bu eksiklik ve fazlalıklardan arındırılmıştır.

5. Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan Mushaf'ta, Rasûlullah'ın bazı kimselerin okumakta zorluk çektikleri kelimeleri, müteradifi başka bir kelime ile okumalarına imkân veren kıraatler de vardı. Bu durum, sahabenin ellerindeki münferit nüshalarda da vardı. Sahabe, bazen kendileri için, bazen de Rasûlullah'ın huzurunda şahit oldukları farklı bir okumayı muhafaza etme adına, bu tür ayrıntılara özel Mushaf'larında yer vermekteydi. Ancak Hz. Osman döneminde, İslam coğrafyasının genişlemesiyle bu tür mahallî okuma tarzlarından vazgeçilerek, Kureyş lehçesinin esas alındığı okuma üzerinde ittifak edilmiştir.

6. Her iki Mushaf örneği de yazım şekli itibarıyla, harflerde nokta ve hareke olmaması nedeniyle, farklı kıraatlerle okumaya müsaitti. Özellikle sonraki dönemlerde farklı okumaların artmasıyla, sahih/mütevâtir kıraatlerin sınırlandırılması hususunda kabul edilen üç şarttan birinin, Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflardan birine uygun olması da bunun delilidir.

7. Kelimelerin yazımında ihtilaf edildiğinde Hz. Osman'ın heyete verdiği talimat, Kureyş lehçesinin esas alınmasıdır. Bu ifade, Hz. Ebû Bekir dönemindeki Mushaf'ta, farklı lehçelerin olabileceğini çağrıştırmaktadır.

8. Kur'ân, Hz. Ebû Bekir döneminde; hafız sahabenin başka şehirlere gitmesi, dağılması veya savaş gibi sebeplerle ölmesi ve benzeri nedenlerle zayi olabileceği endişeleriyle bir araya getirilmiştir. Hz. Osman döneminde Mushaf'ın çoğaltılması; İslam coğrafyasının büyümesi, her bir hocanın farklı okumalara yer vermesiyle oluşan ihtilafların bertaraf edilmesi ve bunun sonucunda ümmetin bir kitap etrafında toplanması düşüncesiyle yapılmıştır.

9. Hz. Ebû Bekir döneminde bir araya getirilen Mushaf'ın dışında, insanlar kendi nüshalarını okudular ve okuttular. Oysa Hz. Osman döneminde çoğaltılan Kur'ân nüshaları dışında kalan, sahabenin ellerindeki örneklerin imha edilmesi emredilmiştir.

Hz. Ebû Bekir dönemindeki cem', hem de Hz. Osman dönemindeki istinsah faaliyetlerinde bir araya getirilen Mushaf, sahabe ile istişare edilerek ve onayı alınarak

gerçekleştirilmiştir.⁷⁷ Bu büyük iş, ümmetin muvafakati ile olmuştur. İhtilafların giderilmesine ve bir kelime etrafında toplanmaya vesile olmuştur. Bunun sonucu olarak da toplum rahat bir nefes almıştır.⁷⁸

Çoğaltılan Mushaf'lar Medine, Kûfe ve Basra olmak üzere üç yere gönderilmiştir.⁷⁹ İbn Ebû Dâvud (ö. 316/929), yedi kıraat imamlarından biri olan Hamza'dan (ö. 156/773) yaptığı rivâyette, çoğaltılan Mushafların bir tanesinin Kûfe'ye gönderildiğine ve bunların toplam dört tane olduklarına yer vermektedir.⁸⁰ Hz. Osman'ın bir tanesini kendine ayırdığı, diğer üç tanesini Kûfe, Basra ve Şam'a gönderdiği bir başka değerlendirmedir.⁸¹ Çoğaltılan Mushafların Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilen, Medine'de okutulan ve bir tane de Hz. Osman'ın kendine ayırdığı Mushaf olmak üzere beş tane olduğu da ifade edilir. En meşhur olan görüşün bu olduğuna yer verilir.⁸²

Seçilen bu şehirlere Mushaflarla birlikte birer kârî/Kur'ân muallimi de gönderilmiştir. Her bir kârî, bulunduğu şehrin Mushaf'ını okutmuş ve onunla anılmıştır. Bunun sonucunda ileride de ifade edileceği gibi, Mushafların bulunduğu şehirlere nispetle, Kur'ân/kıraat okulları/ekolleri oluşmuştur. Bu doğrultuda Zeyd b. Sâbit (ö. 45/655), Medine Mushaf'ını okutmak üzere Medine'de kalmıştır. Abdullah b. Sâib (ö. 70/689), Mekke'ye; Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692), Kûfe'ye; Muğîra b. Ebû Şihâb (ö. 43/663), Şam'a ve Âmir b. Abdülkays (ö. 55/674), Basra'ya gönderilmiştir.⁸³

Bilinmesi gereken husus, Hz. Peygamber döneminde Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olmaya başladığı andan itibaren, yazı malzemeleriyle yazılmış ve ona inananların hafıza/dimağlarında kayıt altına alınmıştır. Bu durum, Hz. Ebû Bekir döneminde, bir araya getirilerek tekrar etmiştir. Hz. Osman döneminde de, İmam nüsha çoğaltılmış ve belli merkezlere gönderilerek, yaygın coğrafyada ehil kimseler tarafından, kaynağından alma ve öğrenme imkânları sunulmuştur. Bu durum, sonraki asırlarda devam etmiş, Müslümanlar dünyanın değişik coğrafyalarında bu tek Kitap üzerinde bir araya gelmişler, en meşhur hattatlar tarafından yazılmış, en güzel sesliler okumuş ve en keskin zekâlılar onu ezberlemiştir. Bu gün de, aynı minval üzere dünyanın dört bir tarafındaki Müslümanlar, Kur'ân ile olan bu birlikteliklerini aynı gayret ve heyecanla sürdürmektedirler.

⁷⁷ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sunenu'l-kubrâ*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbad 1344, II, 42.

⁷⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 239.

⁷⁹ İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 253; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, IX, 20; Cezerî, *en-Neşr*, I, 6.

⁸⁰ İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 238; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, IX, 20; Cezerî, *en-Neşr*, I, 6.

⁸¹ Dâni, *el-Mukni*, s. 10.

⁸² İbn Ebû Dâvud, *Mesâhif*, I, 238-239; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, IX, 20; Cezerî, *en-Neşr*, I, 6; Sabbâğ, *Lemehât*, s. 116.

⁸³ Cârullah, *Târihu'l-Kur'ân*, s. 29.

Hız. Peygamber, Hız. Ebû Bekir ve Hız. Osman dönemlerinde yazılan, ezberlenen, bir araya getirilen ve çoğaltılan Kur'ân-ı Kerîm'de, herhangi bir âyet eksik ya da fazla olsaydı, her fırsatı değerlendirerek İslâm'a, Hız. Peygamber'e ve ona inananlara olan düşmanlıklarını sürdüren özellikle Yahudiler bu fırsatı asla kaçırmazlardı. Olmayan konularda bile değişik şeyler uydurarak, Müslümanların arasına fitne sokmaya çalışan gruplar bunu ganîmet bilirdiler. Münâfıklar için, bu durumu değerlendirmek ve Müslümanları birbirine düşürmek için bundan daha güzel bir fırsat olmazdı.⁸⁴ Ancak tarih, aleyhinde bütün canlılığı ile fırsat kollayan bu gruplardan hiç birinin böyle bir yola tevessül ettiğine şahit olmamıştır. Bu da Kur'ân'ın eksiksiz ve noksansız bir araya getirildiği ve çoğaltıldığına bir delilidir. Bu hususu Kur'ân kendi ifadesiyle, "Ne önünden ne de arkasından onu boşâ çıkaracak bir şey gelmemiştir."⁸⁵ ifadeleriyle açıkça ilan etmektedir.

C. Kıraat İlmine Sahâbenin Katkısı ve Kıraat Okullarının Doğuşu

Hız. Peygamber, Cebriâil aracılığı ile aldığı ilâhî vahyi yazılı ve sözlü olarak kayıt altına aldrıp eksiksiz olarak ashabına bıraktı. O'ndan sonra halife olan Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer'in de delaletiyle sahâbenin ellerinde dağınık vaziyetteki Kur'ân'ın bir kitap haline getirilmesini sağladı. Hız. Osman'ın halifeliği döneminde Kur'ân çoğaltılarak İslâm coğrafyasının merkezî yerlerine gönderildi.

Hız. Osman dönemindeki bu uygulama, sadece Mushaf'ın bir beldeye gönderilmesi şeklinde olmadı. Gönderilen her bir Mushaf'la birlikte; yazım şeklini öğretecek ve eda keyfiyeti konusunda yardımcı olacak birer sahabe de gönderildi. Böylece her bir Mushaf'la gönderilen sahabe, o beldenin kârîsi oldu. Etraflarında yüzler, bazen binlere ulaşan talebe halkaları oluştu. Tâbiûn kıraat nesli ve kıraat ilminin aktarılması, daha doğrusu sonraki dönemlerde oluşturulan mütevatir/sahih kıraat erbabı, bu halkalarda yetişen öğrencilerden oluştu. Bu merkezler, Mushaf'ların gönderildiği ve dolayısıyla Mushaf'la birlikte gönderilen sahâbenin şehriyle isimlendirildi.

1. Medine Kıraat Okulu

Medine kıraat okulunun en önemli temsilcileri Übey b. Kâ'b (ö. 30/650), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/655), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Hız. Ömer (ö. 23/643), Hız. Osman (ö. 35/655) Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ve Abdullah b. Ayyâş'tır (ö. 64/683). Özellikle en son ismini zikrettiğimiz Abdullah b. Ayyâş'ın, Medine kıraat okulunda özel bir yeri vardır. Zira Abdullah, kıraat bilgisiyle ün yapmış bir sahâbidir. Kıraati arz yoluyla Übey b. Kâ'b'dan

⁸⁴ Cârullah, *Târihu'l-Kur'ân*, s. 36.

⁸⁵ Fussilet, 41/42.

öğrendi. Kendisinden; azatlısı Ebû Ca'fer Yezîd b. Kaka' (ö. 130/747), Şeybe b. Nisâh (ö. 130/747), Abdurrahman b. Hüzmûz (ö. 117/735), Müslim b. Cündeb (ö. 110/728) ve Yezîd b. Rumân (ö. 130/747) kıraat tahsil etti. Aynı zamanda, yedi kıraat imamından biri olan Nâfi'in (ö. 169/785) de hocasıdır. Devrinde Medine'nin kıraat sahasında en önde gelen şahsiyetlerinden biriydi.⁸⁶

2. Mekke Kıraat Okulu

Mekke kıraat okulu, Medine okulundan ayrılarak oluşmuştur. Sahabeden en önemli temsilcisi Abdullah b. Saib el-Mahzûmî'dir (ö. 70/689-90). Kıraat bilgisiyle tanınır. Babası Sâib, câhiliye döneminde ticaretle uğraştığı sıralarda Rasûlullah'ın ortağı olduğundan, küçük yaşta Hz. Peygamber'i görenlerdendir. Kıraati arz yoluyla, Übey b. Kâ'b ve Hz. Ömer'den öğrendi. Kendisinden de Mücâhid b. Cebr (ö. 104/723) ve kıraat imamlarından İbn Kesîr (ö. 120/738) kıraat tahsil etti. Mekkeliler, Mekke'den yetişen bir kârî olarak, onunla iftihar ederlerdi. Mekke kıraat okulu; Mücâhid'den, İbn Muhaysin (ö. 123/741) ve Hamid b. Kays el-A'rac'ın (ö. 130/747) kıraat ilmini almasıyla devam etti.⁸⁷

3. Şam Kıraat Okulu

Hız Osman döneminde çoğaltılan Mushaf'la birlikte Kur'ân eğitimi ve öğretimi için Şam'a, sahabeden Muğîra b. Şihâb (ö. 91/709) gönderilmiştir. Ancak Şam kıraat okulunun sahabeden en önemli temsilcisi, Dımaşk kadılığı ve Kur'ân muallimliği de yapan Ebu'd-Derdâ 'Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Hazrecî'dir (ö. 32/652 ?)⁸⁸. Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek tamamını ona okumuştur. Ebu'd-Derdâ, hem Hz. Ömer hem Hz. Osman devirlerinde Kur'ân öğretimiyle meşgul oldu. "Dımaşk mukrii" olarak anılır.⁸⁹

Anlatıldığına göre Ebu'd-Derdâ, talebeleri onar kişilik gruplara ayırır, her grubun başına bir öğretici tayin ederdi. Öğreticiler talebeleri çalıştırırken kendisi de mihrapta oturur veya halkalar arasında dolaşarak çalışmalarını takip eder, belli bir seviyeye ulaşan öğrenciler, kıraatlerini ona arz ederlerdi. Bu usulü, ilk defa onun başlattığı söylenmektedir. Ebu'd-Derdâ'nın kıraat halkaları, bazen 1600 kişiye kadar ulaşır. Ondan arz yoluyla Kur'ân öğrenenler arasında hanımı Küçük Ümmü'd-Derdâ, Atrıyye b. Kays el-Kilâbî, Hâlid b.

⁸⁶ Geniş bilgi için bk. Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 87; Abbah, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 12-13; Ali Turgut, "Abdullah b. Ayyâş", *DİA*, İstanbul 1988, I, 86-87.

⁸⁷ Geniş bilgi için bk. Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, ss. 87; Abbah, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 13; İsmail Karaçam, "Abdullah b. Saib", *DİA*, İstanbul 1988, I, 131.

⁸⁸ Hayatı için bk. Âl-i İsmail, *'İlmu'l-kırâât*, s. 237.

⁸⁹ Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 88.

Ma'dân (ö. 103/722) ve Ba'lebek Kadısı Süveyd b. Abdülazîz bulunmaktadır. Meşhur yedi kıraat imamından İbn Âmir (ö. 118/736) de ondan Kur'ân dersi almıştır.⁹⁰

4. Basra Kıraat Okulu

Basra, Güney Irak'ta Hz. Ömer (ö. 23/643) tarafından 14/635, 16/637 veya 17/638 yıllarında kurulan bir şehirdir. Basra kıraat okulunun sahabeden en önemli temsilcisi Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaf'la birlikte Basra'ya gönderdiği Âmir b. Abdülkays'tır (ö. 55/674). Ondan sonraki dönemde Basra okulunun kıraat alanındaki tanınmış hocaları olarak, yedi kıraat imamından biri olan Ebû Amr b. Alâ' (ö. 154/771), Nasr b. Âsım (ö. 89/707), şâz kıraatleriyle tanınan ve sonraki dönemlerde on dördlü sisteme dâhil edilen Hasan-i Basrî (ö. 110/728) ve Yezîdî (ö. 202/817) ile onlu sistemde yer alan Ya'kûb el Hadramî (ö. 205/820) sayılabilir.⁹¹

5. Kûfe Kıraat Okulu

Kûfe kıraat okulu, hocaları bakımından okullar içinde en güçlüsü olduğu söylenebilir. Sahabeden hocaları itibarıyla halifeliği döneminde burada bulunarak kıraat ilminin sonraki nesillere intikalinde en önemli görevi ifa eden Hz. Ali (ö. 40/661) bunların başında gelir. Sahabenin bir diğer büyük Kur'ân ustası Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) da Kûfe'nin meşhur kıraat hocalarındandır. Bu iki büyük sahabeden Hz. Ali, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi (ö. 73/692); Abdullah b. Mes'ûd ise Zîr b. Hubeyş'i (ö. 82/701) yetiştirdi. Abdurrahman es-Sülemî, aynı zamanda Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaf'la birlikte Kûfe'ye gönderdiği kıraat imamıdır.⁹² Bu kıraat önderleri de, yedi kıraat imamından Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî'ye (ö. 189/805) kırat ilmini öğretti. Dolayısıyla yedi kıraat imamından üç tanesi Kûfe'lidir. Bunun yanında, dünyada en yaygın olan kıratın temsilcisi olan Âsım'ın da buralı olduğunu tekrar hatırlatmak, bu okulun ne kadar etkili ve güçlü olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu kıraat okullarından, sayıları otuzu aşan kıraat ekolleri oluştu. Zaman içinde sahih ile sakim birbirine karıştı. Bunun önünü almak için, sınırlandırma yönünde çalışmalar yapıldı. Neticede İbn Mücâhid,⁹³ bu sayıyı yedi ile sınırlandırdığı çalışmasıyla İslam âleminde ekseriyetle bir mutabakat oluştu. Ardından yedi kıraate üç ilaveyle on, on kıraate dört ilave ile on dört kıraat teşekkül etti. Günümüzde gelinen nokta itibarıyla bakıldığında, yedi, on ve

⁹⁰ Âl-i İsmail, *İlmu'l-kıraât*, ss. 237-239; Abbah, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 13; Abdullah Aydın, "Ebu'd-Derda", *DİA*, İstanbul 1994, X, 310-311.

⁹¹ Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 88.

⁹² Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 88.

⁹³ Bilgi için bk. Abbah, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 122.

ondört şeklinde oluşturulan ve sistemli bir şekilde okuma ve okutulma özelliğine sahip olan kıraatlerden yeryüzünde varlığını sürdürebilenler oldukça sınırlıdır. Onlar da yedi kıraat imamlarından olan Nafî'in Verş (ö. 197/812) ve Kâlûn (ö. 220/835); Âsım'ın Hafs (ö. 180/796); Ebû Amr b. Alâ'nın Dûrî (ö. 248/862) rivâyetlerinden ibarettir.

Kıraat ilminin ülkemizdeki serüveni de, İslam coğrafyasından pek farklı değildir. Kıraat ilmine vakıf, gayretli birkaç âlimin yürütmeye çalıştığı bu faaliyet, zamanla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kurulan eğitim merkezleri ile sistemli bir şekilde yürütülme imkânı bulmuştur. Kıraat ilmi, daha birkaç yıl öncesi itibarıyla üniversitelerin İlahiyat Fakültelerinde, tefsir ilminin bir alt bilimi olarak değerlendiriliyordu. Bu nedenle bir kısım akademisyenlerin gelecekteki kariyerlerini riske atarak yaptıkları bazı çalışmaların dışında fazla bir varlık gösterme fırsatı bulamamıştır. Kıraat ilmi, belki bundan sonraki yıllarda kendi kişiliği ve kimliğini kazanabilme imkânı ve fırsatı bulabilecektir.

6. Mushaf'ın Noktalanması ve Harekelenmesi

Hız Peygamber hayatta iken geniş coğrafyaya yayılan İslam dini, sonraki dönemlerde Arap olmayan milletlerin de İslam'ı kabulü ile Orta Asya içlerinden Kuzey Afrika'ya kadar ulaştı. Bu geniş coğrafyada, yeni dini kabul eden büyük kalabalıklardan bir kısmı, Arapçayı şahsi gayretleri ile öğrenme imkânı bulabilmiş ancak büyük çoğunluğu ibadetlerini yerine getirebilecek ölçüde bile, mensup oldukları yeni dinin kitabını okuyamıyorlardı.

Hız Osman döneminde çoğaltılan ve İslam coğrafyasının merkezî yerlerine gönderilen Mushaf'lar ve onlarla birlikte gönderilen kârîler, binleri bulan öğrencilerle, Kur'ân ve kıraat eğitimi ve öğretimi halkaları oluşturmalarına rağmen, toplumun hepsine cevap verebilmeye imkânları yoktu. Bunda, Arapçanın bu geniş coğrafyada yazılan ve okunan bir dil olmamasının yanında, yazım özelliği itibarıyla okumakta karşılaşılan zorluklar da vardı. Zira bu dönemde, aynı şekilde yazılan harfleri birbirlerinden ayıracak noktalar ve okumada kolaylık sağlayacak hareketler yoktu. Bu nedenle, okumada yaygın hatalar oluşmaktaydı. Kur'ân'ın ibadet dili olması, Müslüman olan herkesin onu doğru okuma zorunluluğu, bu konudaki sorumluluğu ve hassasiyeti daha da artırmaktaydı.

Dönemin İslam âlimleri ve yöneticileri, bu meselenin halledilmesi konusunda harekete geçme ihtiyacı duydu. Bu konudaki ilk teşebbüs, Irak Valisi Ziyâd b. Ebîhi (ö. 53/675) tarafından yapılmıştır. Vali, Ebu'l-Esved ed-Düelî'den (ö. 69/688) bu meselenin halledilmesini istemiştir. ed-Düelî, aldığı bu teklif karşısında, önce çekimser davranmış ve kabul etmek istememiştir. Meselenin halledilmesi konusunda kararlı olan vali, görevi kabul edebilmesi için, bir adamı tutarak ed-Düelî'nin geçeceği yolda; "Allah ve Elçisi puta

tapanlardan uzaktır.”⁹⁴ meâlindeki âyetin “rasûluhû” kısmını “rasûlihî” şeklinde okumasını söyler, bu durumda âyet, “Allah, puta tapanlardan ve Elçisinden uzaktır” manasına gelmektedir. Bu kadar büyük yanlışla sebebiyet verecek derecedeki bir okumayı duyunca ed-Düeli, bu kararından vazgeçmiş ve valinin teklifini kabul etmiştir.⁹⁵

Ebu'l-Esved, özel yetenekleri olan bir kâtiple, Mushaf üzerinde çalışmaya başlamış; kendisi okumuş ve kâtibe; fetha hareke yerine geçmek üzere harfin üzerine bir nokta, kesre için harfin altına bir nokta, damme işaretleri olarak da harfin önüne bir nokta, tenvinler için de ikişer nokta koymasını söylemiştir. Bu çalışma yaygınlık kazanmış ve bu özellikleri ihtiva eden birçok Mushaf yazılmıştır. Buna rağmen Kur'ân'ı yanlışsız olarak okuma önündeki engeller tam olarak kaldırılamamıştır.⁹⁶

Geniş coğrafyada İslam'ı kabul eden Arap olmayan unsura yönelik Kur'ân'ın doğru ve hızlı okunmasına yönelik ikinci gayret, Irak Valisi Haccac b. Yûsuf'un (ö. 95/713) talimatıyla başlatılmıştır. Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705) döneminin (65/685-85/705) kudretli valilerinden olan Haccac, Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin talebelerinden Nasr b. Âsım'dan (ö. 89/797) Kur'ân'ı noktalamasını istemiştir. Aynı dönemde Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746) de Kur'ân'ı baştan sona kadar noktalamıştır. Noktalarda metnin mürekkebi olan siyah kullanılırken, daha önce harekeler için renkli mürekkep tercih edilmiştir. Bu çalışmalar da, okuma ile ilgili sıkıntıları halletme konusunda yeterli olmamıştır. Kur'ân-ı Kerim'in hareke ve noktalama işaretleri bugünkü şekline, büyük dilci Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) çalışmalarıyla gelmiştir.⁹⁷

Bu döneme gelinceye kadar gösterilen çalışmalarda yer alan Ebu'l-Esved, Nasr b. Âsım ve Yahya b. Ya'mer'in kendilerinden önce var olan işaretleri kullandıkları veya kendileri geliştirdikleri konusunda farklı şeyler söylenmiştir. Kaynaklarda hareke ve noktalama işaretlerinin daha önce de kullanıldığına dair rivâyetler de bulunmaktadır.

D. İbn Mücâhid'e (ö. 324/936) Kadar Kıraat İlmî

Hız Osman döneminde istinsah edilen ve Müslümanlar tarafından icma ile kabul edilen Mushaf'lar, İslâm coğrafyasında, özellikle gönderildiği merkezlerde yayılma imkânı bulmuştu. Ardından, Kur'ân'ın daha doğru ve hızlı okunması için gösterilen faaliyetler çerçevesinde, kısa zaman içerisinde bütün İslâm âlemine yayılmış ve her kesim tarafından okunur hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak, öncelikle Mushaf'ların gönderildiği merkezler

⁹⁴ Tevbe, 9/3.

⁹⁵ Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 69.

⁹⁶ Ömer, *Luğatu'l-Kur'ân*, s. 29.

⁹⁷ Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 70; Ömer, *Luğatu'l-Kur'ân*, ss. 29-30.

olmak üzere, kıraat ilmi merkezleri oluşmaya başlamıştır. Önceleri Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi Hz. Osman döneminde, Mushaf gönderilen şehirlerde yoğunlaşan kıraat çalışmaları, zamanla Müslümanların yaşadığı coğrafyaya yayılmıştır.

Kıraat ilmiyle ilgili yazılan ilk eserlerde, kıraatlerin sayısının otuzdan fazla olduğu görülmektedir. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) otuz iki kıraate,⁹⁸ Ebû İshak el-Cehdamî (ö. 282/896)⁹⁹ ve İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) yirmi kıraate yer vermektedir.¹⁰⁰

Kıraat ilminin tedvini ve geleceğe aktarılması açısından İbn Mucâhid bir dönüm noktasıdır. İbn Mucâhid'e kadar kıraatlerin sayısı ile alakalı belli bir tercih ve sınırlama yoktur. Bu konudaki ilk sınırlama, kıraatin sıhhati için ileri sürülen üç temel şartı taşıyanların sahih olarak kabul edileceğidir. İbn Mucâhid, bu doğrultuda kıraatlerin sayısını yedi ile sınırlandırmıştır.¹⁰¹ Bu tasnife göre, Mekke'de İbn Kesir, Medine'de Nâfi', Şam'da İbn Âmir, Basra'da Ebû Amr ve Kûfe'de Âsım, Hamza b. Habîb ve Kisâî yedi kıraat imamı olarak belirlenmiştir. İbn Mucâhid'in bu tasnifi, muasırları ve sonrakiler tarafından kabul görmüş ve uzun yıllar kıraat eğitimi, bu tasnife göre yapılmıştır.

Belirlenen esaslar çerçevesinde, bu yedi harfe itibar edilmekle birlikte, zamanla aynı şartları taşıyan başka imamların da ilave edildiğini görmekteyiz. İbn Mucâhid'in çağdaşı olan Ahmed ed-Dâcûnî (ö. 324/935), yedinci imam olarak Kisâî'nin alınmasını eleştirmekte, Ya'kûb el-Hadramî'yi (ö. 205/821) tercih etmektedir.¹⁰² İbn Ğalbûn (ö. 399/935) da, bu kıraatlere sekizinci kıraat imamı olarak Ya'kûb el-Hadramî'yi (ö. 205/821) ilave etmiştir.

Ebû Ca'fer el-Kârî (ö. 130/747), Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın (ö. 229/844) listeye eklenmesiyle oluşan aşere tarîkinin târihi de seb'a kadar eskidir. Ancak bu konuda ilk defa İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'nin (ö. 381/992)¹⁰³ değerlendirmesi olmuştur. Devamında el-Enderâbî (ö. 470/1077), el-Beğavî (ö. 516/1122) ve Ebû'l-'Alâ el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) de benimsediği bu tasnif, kıraat eğitiminde kabul görmüştür.¹⁰⁴

⁹⁸ İbn Mucâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî, *es-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, nşr. Şevki Dayf, Kahire 1972, ss. 11-15; İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk. Mustafa Şüveymî, ed-Dâru't-Tûnûsiyye, Tunus 1985, s. 38.

⁹⁹ Alican Tath, "Cehdamî", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 225.

¹⁰⁰ Âlî-i İsmail, *İlmu'l-kıraât*, s. 95; Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 89.

¹⁰¹ Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İbâne*, s. 64.

¹⁰² Süyûtî, *el-İtkân*, I, 76.

¹⁰³ Hayatî ve kırat ilmineki yeri hakkında bk. Abbah, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 142.

¹⁰⁴ Kıraat ilminin tedvini ile ilgili bk. Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İbâne*, s. 63; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 14-15; Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, I, 336-340; Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-i Kerim Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, ss. 163-165; Abbah, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 142; Birişik, *Kıraat İlmi*, ss. 50-52.

E. Kıraatlerin Değeri

Kıraatler, rivâyet edenlerin sayılarının artması ve belli bir kıstas takip edilmemesi gibi sebeplerle, zamanla toplum içinde hoşnutsuzluğa sebebiyet verecek durumların oluşmasına neden olmuştur. Bu durum, kıraatlerin belli ölçüler tespit edilerek, onlara göre değer görmesi ve belirlenen esaslara uymayanların ayıklanması sonucunu doğurmuştur.

1. Kıraatlerin Sıhhat Şartları

Kıraatlerin sıhhati meselesi, İslâm âlimleri tarafından sürekli olarak gündemde tutulmuş ve konuya yer verilen ilgili eserlerde önemli bir yer almıştır. Genelin kabul ettiği görüşe göre bir kıraatin sahih olabilmesi için geçerli olan üç şart vardır. Bunlar:

- 1- Arap diline bir şekilde de olsa mutabık olması
- 2- Hz. Osman Mushaf'larından birine ihtimalle de olsa uygunluk arz etmesi
- 3- Sağlam bir senede sahip olması¹⁰⁵

Bu kıraatlerin reddedilmesi caiz olmadığı gibi inkârı da helal olmaz. Çünkü bu şartları taşıyan bir kıraat, ister yedi imamdan, ister on imamdan isterse de bunların dışındaki imamlardan gelsin, Kur'ân'ın indiği yedi harften biri olarak sayılır ve insanların bunu kabulü üzerlerine vacip olur. Bu üç temel şarttan birinden yoksun olan bir kıraat, isterse yedi imamdan gelsin, zayıftır, şâzdır ve geçersizdir.¹⁰⁶

Kıraatin sıhhat şartlarını ilk defa kimin belirlediği tam olarak belli değildir. Konuyla ilgili bilgi veren âlimlerden ilki olarak kabul edilen Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), Taberî (ö. 310/922) ve diğerlerinden yaptığı rivâyette, sahih bir kıraat için gerekli olan üç şarttan bahsetmesi,¹⁰⁷ konunun geçmişisi ile ilgili bize ışık tutmaktadır. Bu durumda, hicri üçüncü yüz yılın sonları ile dördüncü yüz yılın başlarında, konunun gündemde olduğu söylenebilir. Bu yıllara baktığımızda, Taberî'nin çağdaşı sayılan İbn Mücâhid'in (ö. 324/935) kıraatlerin sayısının arttığı, sahihin ve sahih olmayandan ayırt edilemez hale geldiği dönemde, belirlenen esaslar doğrultusunda sınırlamaya gittiğini görmekteyiz. Bu çalışmanın devamında sahih kıraatler hakkında İbn Hâleveyh (ö. 370/980), Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Şâme (ö. 665/1266) ve Kevâşî'nin (ö. 680/1281) eserleri vardır. Son olarak İbnu'l-Cezerî, konu ile ilgili günümüze kadar geçerliliğini koruyacak çalışmalar bırakmıştır.¹⁰⁸

İlk dönem kıraat âlimlerinden biri olan Mekkî b. Ebû Tâlib, kıraatleri kabul ve red bakımından üçe ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, sıhhat için gereken üç şartı taşıyan

¹⁰⁵ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 15; İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, I, 40; Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 91; Seyyid Rızk Tavîl, *Fî ulûmi'l-kırâ'ât, medhal ve dirâse ve tahkik*, Mektebetü'l-Faysaliyye, Mekke 1985, s. 48.

¹⁰⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 15; İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, I, 40.

¹⁰⁷ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-İbâne*, s. 39.

¹⁰⁸ Âlî İsmail, *İlmu'l-kıraât*, s. 36.

kıraatlerdir. Bu kıraatin dinde hüccet olduğu ve inkârının küfrü gerektirdiği hakkında ihtilaf yoktur. İkincisi, şartlardan ikisini taşıyıp da, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) istinsah ettirdiği Mushaf'ların hattına aykırı olan kıraatlerdir. Bu kıraatler makbuldür ancak bunlar üzerinde icmâ olmadığı ve ahad haber ile geldikleri için, Kur'ân olarak okunmazlar ve inkâr edilmeleri de küfrü gerektirmez. Kıraatlerden üçüncüsü, hattı Osmânî'ye uygun bile olsa, sağlam bir senedi olmayan veya Arap diline aykırı düşen kıraatlerdir.¹⁰⁹

Sahih kavramının ikinci kullanıldığı yer, Arap diline uygunluk ve muttasıl senet şartlarını taşımakla birlikte Hz. Osman Mushaf'larına uymayan kıraatlerdir. Bunlar senet bakımından sahihtir ancak üzerinde icmâ edilen Mushaf'lara uymadıkları ve şâz kabul edildikleri için, ne namazlarda ne de namaz dışında okunmaları caiz değildir.¹¹⁰ Bu kıraatleri inkâr etmek kişiyi küfre götürmez ancak bunun kötü bir davranış olduğu ifade edilir.¹¹¹

Mütevâtir veya meşhur denilen yedi ve on kıraat, sahih kategorisi içerisinde yer alır. Ancak bu, kıraat imamları içerisinde, sahih kıraat için gerekli olan şartları taşımayan okuyuşların olmayacağı anlamına gelmez. Bu durumda söylenecek genel ifade; yedi veya on kıraat imamından da gelse, bu üç temel şartı taşımayan bir kıraat vechinin şâz ve bâtil olarak kabul edileceğidir.¹¹²

İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429), bu üç şartı taşımakla birlikte, meşhur olmayan kıraatlerin artık uygulama sahasının kalmadığını; çünkü bunlar üzerinde ümmetin icmasının bulunmadığını söyleyerek adeta bunların terkinin ve sahih kategorisi dışında tutulmasının daha uygun olacağını ima eder.¹¹³

2. Kıraatlerin Tevatürü Meselesi

Kıraat tarihinin en önemli meselelerinden biri; her bir kıraatin yalan üzere bir araya gelmesi mümkün olmayan kalabalıklar tarafından Hz. Peygamber'e ulaştırılması yani tevatürü konusudur. Bu mesele kıraat ilminin şifahî olarak nakledildiği dönemde gündeme gelmedi. Sözlü naklin yanında, yazılı olarak da rivâyet söz konusu olunca, konunun tevatürü meselesi gündeme girmiştir.

Kıraat ilmi de, hadis ilmi gibi ilk tedvin edilen ilimlerden biridir. Daha doğrusu, hadis ilminin içinde ve onun değerleriyle nakledilmeye çalışılmıştır. Durum böyle olunca, çıkışı itibarıyla bir kişiden rivâyet edilip daha sonra büyük topluluklar tarafından rivâyet edilen kıraatler, hadislerin belirlediği tevatür şartlarına uymadığı için tenkide uğramıştır. Bu

¹⁰⁹ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-İbâne*, ss. 39-40.

¹¹⁰ İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukriin*, ss. 16-17; el-Cezâirî, *Kitâbu't-tibyân*, s. 119.

¹¹¹ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-İbâne*, s. 40.

¹¹² İbnu'l-Cezerî, *en-Nesr*, I, 15. Ayrıca bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 479.

¹¹³ İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukriin*, s. 16.

durum, kendi mecrasında yürüyen ve kendi içinde değerli olan bir oluşumun, sahihliği konusunda yanlış anlaşılma ve değerlendirmelere zemin hazırlamıştır. Denilebilir ki, kıraatlerin mütevatir olup olmaması, daha ziyade hadis ilmiyle şekillenen “tevatür” tanımıyla ilişkilendirilmiştir. Bu durumda rivâyet edilen kıraatlerde de hadis ilminde aranan, yalan üzerine ittifakları aklen mümkün olmayan bir topluluğun yine böyle bir topluluktan aldıkları bir haberi, aynı özelliklere sahip başka bir topluluğa nakletmeleri şartının aranma yoluna gidilmiştir.

Yedi veya on kıraat veya bu değere ulaşamayan diğer kıraatler cihetiyle bakıldığında; kıraat imamlarından Hz. Peygamber’e kadar ulaşan muttasıl yazılı bir isnat zincirinin, rical adedinin bu sayıya ulaşmadığı görülecektir. Dolayısıyla kıraatlerin neredeyse tamamının, ifade edilen tevatür derecesine ulaşamamış ahad haberle rivâyet edildiği söylenebilir. Mesele bir başka yönden değerlendirildiğinde, bazı hadisler istisna edildiğinde, Kur’ân’dan başka bir kaynak hakkında tam bir tevatür zincirinden bahsetmek zordur. Bu durumda, Kur’ân’ın dışında herhangi bir haberle alakalı; mütevatir senet şartı aranamayacağı, arandığı takdirde hemen her haberin ahad seviyesine düşebileceği dikkatlerden uzak tutulmalıdır.¹¹⁴

Konu, kıraatler yönünden ele alındığında, edâ ve telaffuz yönüyle Kur’ân’ın metni; üzerinde uygulamaya yönelik bir iş olması; namaz, hac gibi ibadetlerde okunması ve bunun yanında muamelat ile ilgili birçok konuyla hayatın merkezinde yer alması itibarıyla farklı bir yere sahiptir. Bu yönüyle kıraatler, tevatüründe asla şüphe olmayan Kur’ân’ın nazmı üzerinden intikal etmektedir. Kur’ân da sadece yazılı bir nazım/söz/metin olarak mütevatir değildir. Bu nazım, edâ ve telaffuzdan soyutlanarak ifade edilemez. Çünkü Kur’ân’ın kendine mahsus edâ, ifade şekli ve telaffuzu vardır. Okumayla ilgili özelliklerine riayet edilmediği takdirde Kur’ân, önüne gelenin istediği gibi okuduğu bir kitap haline gelir.

Kur’ân, herkesin istediği gibi okuyabileceği bir kitap olsaydı, Hz. Peygamber’e bizzat Kur’ân’ı okuma görevi verilmez ve o da bu sorumluluğunun gereği olarak inen âyetleri erkek ve kadın sahabeye öğretme gayreti içine girmezdi. Güzel okuyanları övmek veya Kur’ân’ı şu kimselerden alın diyerek dört veya sekiz kişinin adını vermezdi. Hz. Peygamber bu gayretlerine ilaveten, özel olarak yetiştirdiği sahabeyi civar beldelere Kur’ân öğretmek üzere göndermezdi. Bütün bunlar; Kur’ân’ın edâ, ifade ve telaffuz yönleriyle, insanlığa intikali konusunda İslam’ın ilk yıllarında gösterilen hassasiyetin tezahürüdür.

Bu gayretin sonraki dönemlerdeki en çarpıcı örneği, Hz Osman’ın, çoğalttığı Kur’ân nüshalarını beldelere gönderirken, bunları okutmak ve öğretmek üzere onlarla birlikte edâ

¹¹⁴ el-Cezâirî, *Kitâbu’t-tibyân*, s. 105.

keyfiyeti olan kâfîleri de yollamasıdır. Bu beldelere gidenler, ellerindeki Kur'ân nüshalarından okuduklarında ve okuttuklarında hiç kimse tarafından kendilerine: “Bu okuduğun ve okuttuğun Hz. Peygamber’e kadar ulaşan muttasıl bir senede sahip değil, dolayısıyla biz senin okuyuşunu kabul etmiyoruz.” gibi sözler söylenmemiş olması, ümmetin bu konudaki birlikteliğini/icmâmı ve okunan kıraatlerin mütevatirliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kıraat imamlarının büyük çoğunluğunun hicrî birinci ve ikinci asırda yaşamaları; sahabe ile görüşmeleri, Mekke, Medîne, Küfe, Basra ve Şam gibi sahabenin çok olduğu beldelede yaşamaları ve kıraatleri tevatür şartına yakın bir biçimde çok sayıda râvî tarafından uygulamalı olarak nakledilmiş olması bu kıraatlere olan güveni artırmıştır. Kıraat ilmi, kendilerinden sonra yazılı hale gelinceye kadar da bu şekilde devam etmiştir. Bunlara ilave olarak özellikle yedi kıraat imamı; dindarlıkları, bilgileri, hafızaları ve güzel okuyuşları itibarıyla da emsalleri içinde seçkin yere sahiptir. Bütün bu sayabildiğimiz veya sayamadığımız özellikleri itibarıyla konuyu değerlendiren âlimler, yedi kıraati ittifakla mütevatir olarak kabul etmişlerdir.¹¹⁵ Bu açıklamalar ışığında, kıraatlerin tevatürü meselesini değerlendirirken, hadis ilmindeki uygulamalarda şart koşulan sayı yerine, edâ ve ifade açılarından bakmak daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Kıraatler mütevatir olmak bakımından, elbette Kur'ân'ın seviyesinde değildir. Buna rağmen büyük kalabalıklar tarafından okunması, kabul görmesi ve nesilden nesile intikal ettirilerek yaşatılıyor olması nedeniyle, böyle bir hareket uygun görülmez. Kıraat âlimlerinin bir kelime üzerindeki ihtilafları veya farklı okumaları, bu okuyuşun mütevatir olmasına engel teşkil etmez. Çünkü yedi harfle ilgili yapılan rivâyetlerde de ifade edildiği üzere, her bir okuyuş, Hz. Peygamber’e dayandırılmaktadır. Farklı okumalar konusunda Hz. Peygamber’in, bu kıraatlere ve okuyucularına müsaade etmesi hatta teşvik etmesi bilinen bir gerçektir.¹¹⁶

F. Kıraatlerin Kısımları

Kıraatlerin sahih olması için; Arap diline, bir şekilde de olsa mutabık olması, Hz. Osman Mushaf'larından birine ihtimalle de olsa uygunluk arz etmesi ve sağlam bir senede sahip olması gerekir.¹¹⁷ Bunun devamı olarak, hangi kıraat ne kadar bu şartlara riayet etmişse ona göre değerlendirilmiş ve kıraatler kendi içinde kısımlara ayrılmıştır.

¹¹⁵ Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İbâne*, ss. 94-97; Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-vecîz*, ss. 173-174; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 466; Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 96.

¹¹⁶ Konu ile ilgili Musa Akpınar'a ait bir yüksek lisans tezi vardır. Musa Akpınar, *Kıraatların Tevatürü Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993.

¹¹⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Nesr*, I, 15; Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 91; İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, I, 40.

1. Mütevatir Kıraatler

Yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, aynı derecedeki diğer bir kalabalıktan naklettikleri ve muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşan kıraatlere denir. Kıraat-i seb'a mütevatir kıraatlerden olarak kabul edilir.¹¹⁸ İbnu'l-Cezerî, kıraat-i seb'aya ilave edilen Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir kıraatlerini de mütevatir kıraatlerden saymaktadır.¹¹⁹

Bu şartları taşıyan kıraatlerin Kur'ân'ın bizzat kendisi olduğu, namazlarda okunarak ibadet edilebileceği ve i'caz şartlarını taşıdığı konusunda ittifak vardır.¹²⁰

Bu kategoriye giren kıraat imamlarının hicrî birinci ve ikinci asırda yaşamaları sebebiyle, ya sahabe ile görüşmeleri ya da çok sayıda sahabinin yaşadığı Mekke, Medîne, Basra, Kûfe, Şam gibi merkezlerde bulunmaları söz konusudur. Onların bu durumları ve kıraatlerinin adâlet ve zapt sahibi râvîler tarafından kendilerine nakledilmiş olması, kıraatlerine güveni artırmıştır. Bunun neticesi olarak, adeta bu kıraatler üzerinde sükûfî tevatür ve icmâ gerçekleşmiştir.¹²¹

2. Meşhûr Kıraatler

Zabt ve adâlet sahibi kimselerin rivâyet etmesiyle senedi sahih olup, Arap gramerine ve hatt-ı Osmânî'ye uygun olan kıraatlere denir. Bu kıraatler, imamlar katında meşhur olmuş, hatalı veya şâz sayılmamış ancak tevatür derecesine de ulaşamamıştır. Kıraat-i aşerede; bir tarîkin naklettiğini diğeri nakletmezse buna meşhûr denilmektedir. Kur'ân olarak okunan bu tür kıraate de inanmak vaciptir; inkâr ise caiz değildir.¹²² Kıraat-i aşerede yer alan; Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir'in kıraatlerine bu kategoride yer verilmektedir.¹²³

3. Ahad Kıraatler

Senedi sahih olmakla birlikte, yazısı ya hatt-ı Osmânî ile uygunluk arz etmeyen ya da Arap gramerine uymayan yahut da kıraat imamları arasında yeterince şöhrete ulaşmayan kıraatlere denir.

Bu kıraate, Hâkim'in (ö.405/1014) Âsım'dan (ö.127/745), Ebû Bekir'in (ö.52/672) rivâyetiyle naklettiği Rahmân sûresindeki "rafrâf" ve "abkariyy"¹²⁴ kelimelerini; "refârif" ve "abâkiriyy" şeklinde okuması örnek olarak verilebilir.¹²⁵

¹¹⁸ Âl-i İsmail, *'İlmu'l-kıraât*, s. 42.

¹¹⁹ İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-Mukriin*, s. 15-16.

¹²⁰ Âl-i İsmail, *'İlmu'l-kıraât*, s. 39.

¹²¹ Birşık, "Kıraât", DİA, XXV, 429.

¹²² Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 266; Çetin, *Yedi Harf*, s. 212.

¹²³ Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 97; ; Âl-i İsmail, *'İlmu'l-kıraât*, s. 42.

¹²⁴ Rahmân, 55/76.

4. Şâz Kıraatler

Sahih kıraatin şartlarından herhangi birini veya daha fazlasını taşımayan her bir kıraat, şâz kıraat olarak kabul edilir. Kıraatler şâz olmaları bakımından kendi içlerinde de aynı seviyede değerlendirilmezler. Mütevatir kıraatlerin özellikleri anlatılırken yer verilen üç şarttan en önemlisi olan, “Rivâyetin muttasıl sahih senetle Rasûlullah’a dayandırılması,” şâz kıraatlerde de en önemli özellik olarak kabul edilir. Bu durumda “Arap diline uygunluk şartının eksik olması” veya “Hz. Osman’a nispet edilen Mushaflardan hiç birine uymaması” durumunda rivâyet edilen kıraat, Kur’ân olarak kabul edilmese de, yedi harf ruhsatı göz önüne alınarak bazı yönlerden istifade edilebilir. Şayet kıraatlerin intikalinde en önemli özellik olan, “muttasıl sahih senet şartını” taşımıyorsa, bu durumdaki kıraat, *uydurma/mevzu* durumuna düşeceği için tamamen terk edilir.¹²⁶

Bu açıklamaların ışığında; Arap diline uygun ve Hz. Osman’a nispet edilen Mushaflara mutabık olma şartlarını taşıdığı halde, senedi güvenilir/sika olmayan kimseler/ricâl tarafından rivâyet edilen kıraatlerin; üzerinde icma olmaması ve büyük topluluklar nezdinde şöhret bulmaması nedeniyle bu kıraatlere şâz kıraatler denir.¹²⁷

5. Müdrec Kıraatler

Kur’ân’ın aslından olmadığı halde, sahabe tarafından tefsir maksadıyla âyetlerin arasına yazılan kıraatlere denir. Bu kıraatler, bazı kelimelerin izahı sadedinde olduğu için Kur’ân’ın aslı ile bir alakaları yoktur. Ancak bazı art niyetli kimseler, özellikle müsteşrikler, tefsir olarak yazılan bu kelimeleri Kur’ân’ın aslındanmış gibi ifade etmeye çalışmışlardır. Müdrec kıraatlere bazı örnekler verilmektedir. İbn Abbas, “Leyse aleyküm cünâhun en tebtêğû fedlen min rabbiküm”¹²⁸ âyetine, “fi mevâsimi’l-hacc” kaydını ilave etmiştir. Sa’d b. Ebî Vakkas (ö. 55/675), “ve lehû ehun ev uhtun”¹²⁹ âyetini, “min ümmin” lafzıyla izah etmiştir. İbnü’z-Zübeyr (ö. 72/692) ise, “ve’l-tekün minküm ümmetün”¹³⁰ âyetini, “ve yesteînünellâhe alâ mâ esâbehum” ilavesiyle izah etmiştir.¹³¹

6. Mevzu (Uydurma) Kıraatler

Hiçbir aslı olmayan, rivâyet zinciri uydurularak birilerine nispet edilen okuyuşlara mevzu kıraatler denir. Bu kıraatlere verilen en önemli örnek, “Kulları içinde ancak bilginler

¹²⁵ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî, *Bahru’l-muhît*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, VIII, 198; Dimyâtî, *İthâf*, II, 513; Laşin, *el-Leâli’l-hisân*, s. 97; Âl-i İsmail, *‘İlmu’l-kıraât*, s. 43.

¹²⁶ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 20.

¹²⁷ İbnu’l-Kâşih, *Mustalahu’l-işârât*, I, 44; Âl-i İsmail, *‘İlmu’l-kıraât*, s. 44.

¹²⁸ Bakara, 2/198.

¹²⁹ Nisâ, 4/12.

¹³⁰ Âl-i İmran, 3/104.

¹³¹ Laşin, *el-Leâli’l-hisân*, s. 97; Âl-i İsmail, *‘İlmu’l-kıraât*, s. 44; Birişık, *Kıraat İlmi*, ss. 80-84.

Allah'tan (gereğince) korkar.”¹³² anlamındaki âyette meful durumundaki “Allah” lafzının fâil yapılarak merfu okunmasıdır. Bu durumda mana, tamamıyla değişmekte; Allah'ın âlimlerden korktuğu gibi, asla İslam inancıyla bağdaşmayacak bir anlama dönüşmektedir. Bu tür kıraatlerin en meşhur örneği, Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin (ö. 408/1017), Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) nispetle bir araya getirdiği kıraatlerdir. Bunları Ebu'l-Kâsım el-Hüzeli ve başkaları da rivâyet etmişlerdir. Bu neviden kıraatlerin az da olsa, bazı büyük kurrâya nispet edildiği de görülmüştür.¹³³

G. Kıraatlerin Sınıflandırılması

Kıraat ilmi şifahî olarak Hz. Peygamber ve ashabıyla başlamış, sonra tabiûn ve devamındaki nesillerle kuşaktan kuşağa aktararak, İslam toplumu içinde bir süreklilik geleneği sağlanmıştır. Bu uygulamanın, İslam coğrafyasının her yerindeki ulema tarafından, kendi bilgi birikimleri ve güçleri ölçüsünde sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. İlk kaynağı itibarıyla bakıldığında, farklı kıraat âlimlerinin okuyuşlarına yer verilen rivâyetlere, hicrî birinci asrın sonlarına kadar giden bir süreçte yer verildiği görülmektedir. Bu dönemde, kıraat âlimlerinin sayısının çokluğundan ziyade, özellikle Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde çoğaltılarak Mekke, Medine, Küfe, Basra ve Şam gibi şehirlere Mushaflarla birlikte gönderilen sahabeden bu ilmi alan ve kıraat sahasında temayüz eden şahsiyetlere yer verilmektedir.

Yapılan başka tasnifler İbn Mücâhid'in belirlediği sınırlama kadar kabul görmemiştir. İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'nin (ö. 381/992) ortaya koyduğu on kıraat bu çalışmalardan biridir.¹³⁴ Bunun yanında İbn Ğalbûn (ö. 399/1009), *et-Tezkire fi'l-kirâât*¹³⁵ adlı eserinde sekiz kıraate yer vermiş ve sekizinci kıraat imamı olarak Ya'kûb el-Hadramî'yi (ö. 205/820) ilave etmiştir. İlk örneklerinden olmak üzere en-Nisâbü'rî tarafından ortaya konulan on kıraat, Ebû Abdullah Ahmed b. Ebû Ömer el-Enderâbî (ö. 470/1077), Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesûd el-Beğavî (ö. 516/1122) ve Ebu'l-'Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173) tarafından da kabul edilmiştir. Ancak bu tespitler, İbnu'l-Cezerî'ye gelinceye kadar kıraat eğitiminde rağbet görmemiştir.¹³⁶

¹³² Fâtır, 35/28.

¹³³ Laşin, *el-Leâli'l-hisân*, s. 97; Âl-i İsmail, *İlmu'l-kirâât*, s. 45; Birişik, *Kıraat İlmi*, s. 85.

¹³⁴ Ali Eroğlu, “İbn Mihran en-Nisâbü'rî”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 199.

¹³⁵ İbn Ğalbûn, Ebu'l-Hasan Tahir b. Abdulmün'im, *et-Tezkire fi'l-kirâ'ât*, thk. Seid Sâlih Ze'ime, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 9.

¹³⁶ Kıraat ilminin tedvini ile ilgili bk. Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İbâne*, s. 63; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 14-15; Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, I, 336-340; Birişik, *Kıraat İlmi*, ss. 87-88.

1. Kıraat-i Seb'a (Yedi Kıraat)

Kıraat-i seb'a veya yedi kıraat, farklı okumaların arttığı, doğru ile yanlışın birbirine karıştığı bir dönemde, İbn Mucâhid (ö. 324/936) tarafından belirlenen ve dönemindeki çoğu âlim tarafından da benimsenen ve sonraki yıllara aktarılan bir gayrettir. Bu uygulamanın kıraat eğitimi ve öğretimine aktarılması ve sistemli bir hale getirilmesi, Endülüslü âlimler sayesinde olmuştur. Kıraat ilminde Endülüs, bir dönüm noktasıdır. Sonrakiler, kıraat ilminden istifade etmek isteyenler, kıyamete kadar bu yörede yetişen âlimleri göz ardı ettikleri takdirde söyleyecek sözleri eksik olacaktır.

Yeri gelmişken Endülüs'te kıraat ilminin kudretli âlimleri Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî'yi (ö. 437/1045), Ebû Amr ed-Dânî'yi (ö. 444/1053) ve Ebû Muhammed el-Kâsim b. Fîrruh b. Halef er-Ruaynî eş-Şâtûbî'yi (ö. 590/1194) özellikle anmamız gerekir. Ayrıca Ebû Tâhir b. Halef (ö. 455/1063)¹³⁷, Abdülvehhâb el-Kurtubî (ö. 461/1068)¹³⁸ ve İbn Şüreyh'i (ö. 476/1084)¹³⁹ de saymak gerekir. Bu coğrafyada yetişen âlimler içinde, isimlerini zikrettiğimiz kıraat sahasında temayüz edenlerin yanında, tefsir ve fıkıh sahasında önde gelenlerin eserlerinde de kıraat ilmine oldukça yer verildiği görülecektir. Bu yönden bakıldığında; İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharraru'l-vecîz*; el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273), *el-Cami' li ahkâmü'l-Kur'an* ve Ebû Hayyan el-Endelusi'nin (ö. 754/1344), *Bahru'l-muhîd* adlı tefsirleri kıraat ilmi bakımından da önemli birer kaynak eser olma özelliğine sahiptir. Fıkıh ilminde, Ebû Bekir İbn Arabî'nin (ö. 543/1148), *Ahkamü'l-Kur'an*'ı aynı şekilde kıraat-fıkıh alanındaki örnekleriyle önemli bir kaynaktır.

Endülüslü coğrafyasına kıraat ilmi ilk defa, hicri üçüncü asrın sonlarına doğru Ahmed b. Muhammed et-Talemenkî Meâfirî (ö. 429/1038)¹⁴⁰ tarafından getirildiği ifade edilmektedir.¹⁴¹ Daha sonra Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve eş-Şâtûbî'nin (ö. 590/1194) yazdığı eserler ve onlardan istifade eden âlimler tarafından Endülüs'ten Kuzey Afrika'ya, oradan da İslam coğrafyasının geneline yayılma imkânı bulmuştur. Mekkî b. Ebû Tâlib, kaleme aldığı eserlerle bu ilimde öncülük etmiştir. ed-Dânî ve eş-Şâtûbî ise yazdıkları eserlerle bu ilmin eğitim ve öğretiminin yaygınlaşmasına vesile olmuşlardır.

Kıraat-i seb'a/yedi kıraat'in belirleyicisi İbn Mucâhid, hazırlayıcısı Mekkî b. Ebû Tâlib, kıraat ilmine dâhil eden, uygulama alanına koyan, diğer bir tabirle İslam coğrafyasında

¹³⁷ Hayatı ve kıraat ilmindeki yeri için bk. Abbah, *Târîhu'l-kirâ'ât*, ss. 295-302.

¹³⁸ Abbah, *Târîhu'l-kirâ'ât*, ss. 302-316.

¹³⁹ Abbah, *Târîhu'l-kirâ'ât*, ss. 317-333.

¹⁴⁰ Âl-i İsmail, *İlmu'l-kirâât*, s. 309.

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, I, 34.

geniş bir katılımı ile eğitim ve öğretim imkânı bulmasını sağlayan ed-Dânî ve onunla birlikte eş-Şâtıbî olmuştur.

Yedi kıraat imamının sıralamasında özel bir usul takip edilmemiş, ilk belirleyen İbn Mücâhid'in sıralaması esas alınmış, sonrakiler de buna riayet etmişlerdir. Günümüzde böyle bir sıralama yapılmış olsaydı, her halde vefât tarihleri göz önüne alınarak yapılması uygun olurdu. Ancak İbn Mücâhid'in, Nâfi'in ismine diğer altı imamdan önce yer vermesinde, Medine'nin Peygamber şehri ve onun bu şehrin kıraat üstadının olmasının yanında engin birikim, tecrübe ve bu ilimdeki derinliğinin etkili olduğunda şüphe yoktur.¹⁴²

a. Nâfi'

Ebû Ruveym Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebû Nuaym el-Leysî el-Medenî (ö. 169/785)

Aslen İsfahanlıdır. Vefât tarihi ve doksan yıl yaşadığı¹⁴³ göz önüne alınarak 79/698 yılında, Medine'de doğduğu tahmin edilmektedir. Renginin çok siyah olduğu, ailesinin İran'ın İsfahan bölgesine Hindistan'dan geldiği ihtimaline yer verilmektedir. O dönemde İsfahan bölgesinde Esâvire, Seyâbice, Zut ve Endegâr adlarındaki Hint topluluklarının ve kavimlerinin varlığından bahsedilmektedir.¹⁴⁴ Ebû Nuaym, Ebû Abdullah, Ebû Muhammed, Ebû Abdurrahman ve Ebû'l-Hasan künyeleriyle anılmıştır. Ca'vene b. Şeûb el-Leysî'nin mevlası olduğu için Leysî nisbesiyle zikredilmiştir.

Hocaları arasında ön plana çıkan âlimlerden Übey b. Ka'b'ın (ö. 32/652) talebesi Abdullah b. Ayyâş'tan aldığına bakılırsa, kıraat ilminde faydalandığı hocaların sayısı çok olsa da, onun kıraat silsilesinin ana kolunu, Abdullah b. Ayyâş-Übey b. Ka'b ve Hz. Peygamber şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁴⁵

Daha sonraları **Kâlûn** diye meşhur olan İsa b. Minâ' (ö. 220/835) ve **Verş** olarak ün yapan Osman b. Saîd el-Mısırî (ö. 197/812) onun kıraatini sonraki nesiller aktaran meşhur iki râvîsidir.¹⁴⁶ Nâfi' kıraati bu iki zatın okuyuşu ile yaygınlık kazanmış, rivâyetleri bütün kıraat kitaplarında birlikte yer almıştır.

Endülüslü kıraat ve dil âlimi Mekki b. Ebû Tâlib el-Kaysî'ye göre, Nâfi' ve Âsım b. Behdele'nin kıraatleri, kıraatlerin en evlâsı, senedi en sağlam olanı ve Arapça bakımından en fâsîhidir. Fesahatte bunları, Ebû Amr ve Kisâî'nin kıraatleri takip eder.¹⁴⁷ Bugün, Mısır ve Tunus'un bazı bölgeleriyle, Libya'da râvîlerinden Kâlûn'un, Cezayir ve Fas'ın tamamıyla,

¹⁴² Tayyar Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 288.

¹⁴³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 247.

¹⁴⁴ Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut 1983, ss. 366-369.

¹⁴⁵ Abbah, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 63.

¹⁴⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, s. 54-64.

¹⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 480.

Tunus ve Mısır'ın bazı bölgelerinde de, diğer râvîsi Verş'in rivâyeti tercih edilmektedir.¹⁴⁸ Bu ülkelerde basılan Mushaf'ların, noktalama ve harekelemelerinde de Kâlûn ve Verş'in rivâyetleri esas alınmaktadır.¹⁴⁹

b. İbn Kesîr

Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (ö. 120/738)

45/665 yılında Mekke'de doğdu. Aslen İranlı'dır. Hayatının ilk dönemlerinde aktarlık yaptığı ve Bahreyn'in güzel kokuları ile tanınan Dârîn Limanı'na nispetle Dârî nisbesiyle anılmıştır. Amr b. Alkame el-Kinânî'nin mevlâsı olduğundan Kinânî ve doğduğu şehre nispetle Mekkî nisbeleriyle de zikredilmiştir. Künyesi Ebû Mâbed'dir. Ashâbdan Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Ebû Eyyüb el-Ensârî (ö. 52/672) ve Enes b. Mâlik (ö. 90/709) ile görüşmüştür. Bir müddet Irak'ta kalan İbn Kesîr daha sonra Mekke'ye dönmüştür. Kıraatî, Mucâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve İbn Abbâs'ın mevlâsı Dirbâs'tan aldı. Ma'ruf b. Müşkân, Şibl b. Abbâd, Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Ebû Amr b. Alâ', Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve İsmail b. Abdullah el-Kıst onun Kur'ân ve kıraat talebeleri arasında yer alır.¹⁵⁰ İbn Kesîr, 120/738 tarihinde Mekke'de vefat etti.

İbn Kesîr'in kıraatinde genellikle **Bezzî** (ö. 250/864) ve **Kunbül**'ün (ö. 291/904) rivâyetleri esas alınmış olsa da bu rivâyetlerin temellendirilmesinde talebelerinden Ma'ruf b. Müşkân, Şibl b. Abbâd ve İsmail b. Abdullah el-Kıst'ın farklı yerleri vardır. İbn Kesîr'in kıraati, Bezzî ve Kunbül adlı iki râvîsi aracılığı ile intikal etmiştir.

c. Ebû Amr

Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771)

70/689 yılında **Mekke'de doğdu**. Temîm'in Mâzin koluna mensup olması sebebiyle Mâzinî, hayatının büyük bölümünü Basra'da geçirdiği için Basrî nisbeleriyle anılmıştır. Ebû Amr'ın çocukluk ve yetişme dönemiyle ilgili bilgiler yetersiz ve çelişkilidir. Henüz küçük bir çocukken, kıraat dersi almaya başlamış olmasının ötesinde bilinen bir şey yoktur.

Ebû Amr, Mekke'de Mucâhid b. Cebr (ö. 103/721), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713), Ata b. Ebû Rebâh (ö. 27/647), İkrime b. Hâlid (ö. 115/733), kurrâ-i seb'adan Ebû Ma'bed İbn

¹⁴⁸ İbn Aşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunûsî, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984, I, 63.

¹⁴⁹ Hayatı ve kıraatinin özellikleri için bk. İbn Mucâhid, *es-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, ss. 54-64; İbn Çalbûn, *et-Tezkira*, ss. 11-12; Enderâbî, *Kırâ'âtü'l-kurrâ*, ss. 51-63; Dâni, *et-Teysîr*, s. 4; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 242-247; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, II, 330-334; Abdülfettâh Abdülganî Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kırâ'âti'l-aşri'l-mütevâtira; el-kırâ'âtü's-şâze*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1981, s. 7-8; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: kâmusu terâcîmi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1984, VIII, 317-318; Tavîl, *Fi ulûmi'l-kırâ'ât*, ss. 88-91; Ebû Süleyman, *en-Nücûmu'z-zâhirah*, s. 8.

¹⁵⁰ Abbah, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 64.

Kesîr (ö. 120/738); Medine’de Yezîd b. Rûmân (ö. 130/747), Şeybe b. Nisâh (ö. 130/747) ve kurrâ-i Aşereden Ebû Ca’fer el-Kârî’den (ö. 130/747) istifade etti. Kûfe’de kurrâ-i seb’adan Âsım b. Behdele (ö. 127/745); Basra’da Yahya b. Ya’mer (ö. 65/684), Nasr b. Âsım (ö. 89/707) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi tanınmış âlimlerden kıraat okudu. Ebû Amr’ın kıraat ilmindeki senedini; Ebû Amr b. Alâ’-Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr-Abdullah b. Abbas-Übey b. Kâ’b ve Hz. Peygamber olarak tespit etmek mümkündür.

Talebeleri içinde **Yahya b. Mübarek el-Yezîdî’nin (ö. 202/817) ayrı bir yeri** vardır. Onun kıraatiyle ilgili rivâyetlerin başlıca kaynaklarından birini Yezîdî oluşturmaktadır. Zira kıraat-i seb’a konusunda telif edilen pek çok eserde, Ebû Amr’ın kıraati için tercih edilen iki râvî, **Dûrî** (ö. 248/862) ve **Sûsî**’nin (ö. 261/874) de hocaları olmuştur.

İbnu’l-Cezerî (ö. 833/1429), kendi asrında Şam, Hicaz, Yemen ve Mısır gibi bölgelerde, Ebû Amr’ın kıraatinin yaygın olarak okunduğunu zikretmektedir. Bugün de Ebû Amr’ın kıraati, işin uzmanlarının gayretiyle bazı İslâm ülkelerinde veya bazı öğretim kurumlarının programları içinde diğer meşhur kıraatlerle birlikte özel olarak okutulmaktadır. Yaygın bir tilâvet metodu olarak İslâm dünyasında Sudan, Nijerya ve bazı Orta Afrika ülkelerinde varlığını koruyabilmektedir.

Ebû Amr’ın kıraati, ed-**Dûrî** (ö. 248/862) ve es-**Sûsî** (ö. 261/874) adındaki iki râvîsi aracılığı ile intikal etmiştir.

d. İbn Âmir

Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (ö. 118/736)

Bugünkü **Ürdün** toprakları içinde yer alan, Belkâ’da Ruhâb köyünde dünyaya geldi. 110 yıl gibi uzun bir ömür yaşadığı ifade edilir. Doğum tarihiyle ilgili olarak, kaynaklarda değişik bilgiler yer alır. Mekke’nin fethi 8/630 yılında doğduğu daha çok kabul görmektedir. İbn Âmir’in soyu, Yemen’de Himyer’in kolu olan Yahsub (Yahsıb) kabilesine dayandığı için, Yahsubî nisbesiyle anılmıştır. Künyesinin, Ebû İmrân olduğu belirtilmiştir.

İbn Âmir, dokuz yaşında iken Dimaşk’a gitti ve muhtemelen hayatının sonuna kadar burada yaşadı. Kur’ân ve kıraat ilmindeki asıl hocası, Kur’ân’ı Hz. Osman’dan (ö. 35/656) öğrenen ve Muâviye’nin (ö. 61/680) hilâfeti yıllarında (41/660-61/680) Dimaşk’ta Kur’ân dersleri veren Mugîre b. Ebû Şihâb el-Mahzûmî’dir (ö. 91/709). İbn Âmir, İbn Mücâhid’in yedili sistemi içerisinde Dimaşk/Şam kıraat imamı olarak kabul edilmiştir. 118/736 yılında dokuz yaşından itibaren hayatını geçirdiği Dimaşk/Şam’da vefat etti.

Onun kıraati sadece **Yahya b. Haris ez-Zimârî** tarafından rivâyet edilmiş olmasıdır. Kaynaklarda yer alan ihtilaflar, Yahya’nın talebeleri **Irak b. Hâlid** ve **Eyyûb b. Temîm**’den

alan ve İbn Âmir'in okuyuşu için kıraat kitaplarında ortaklaşa tercih edilen iki râvî **Hişâm b. Ammâr** (ö. 245/859) ile **İbn Zekvân** (ö. 242/857) arasındadır.

e. Âsım

Ebû Bekir Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö. 127/745)

40/661 yılında **Kûfe**'de doğdu. Esed b. Huzeyme kabilesinin mevîlâsı olduğu için, el-Kûfî nisbesiyle birlikte, el-Esedî diye de anılır. **Âmâ** olan Âsım'ın, gözlerini ne zaman kaybettiği bilinmemektedir. Gençlik yıllarında, ölümlere ilâç ve güzel koku sürme işiyle meşgul olduğu ve "Hannât" olarak tanındığı bilinmektedir. Herhalde bu ilaç sebebiyle gözlerini kaybetmiş olabilir. Hz. Peygamber'le görüştükleri bilinen, Haris b. Hassan el-Bekrî ve Ebû Rimse Rifâa b. Yesribî'ye yettiği için Tâbiûndan sayılmaktadır.

Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den (ö. 73/692), Ali b. Ebû Tâlib'in kıraatini aldı. Zir b. Hubeyş el-Esedî'den (ö. 83/702) de, İbn Mes'ûd'un kıraatini öğrendi. Kıraat ilmi sahasında temayüz etti; çok güzel sesi ve tilâvetiyle dikkati çekti. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) kıraat ilmini Âsım'dan öğrendiği ifade edilir. Âsım'ın kıraatiyle ilgili tespitlerde, gerek kıraat-i seb'a gerekse aşere konusunda telif edilen kaynaklarda, bu **iki râvînin** tercih edildiği görülecektir. Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den öğrendiği kıraati **Hafs'a**, Zir b. Hubeyş'ten öğrendiğini de **Ebû Bekir Şu'be**'ye öğrettiği bizzat kendisi tarafından rivâyet edilmiştir.

İbn Mücâhid'e kadar çevresini pek fazla genişletemeyen Âsım kıraati, özellikle Hafs'ın rivâyetiyle Kûfe'nin ve Ortadoğu'nun sınırlarını aşmış, günümüz Müslümanlarının yaklaşık yüzde doksanının tercih ettiği bir okuyuş haline gelmiştir. Bunun sebebi; Âsım kıraatinin senedindeki sağlamlık, Hafs'ın rivâyetindeki sadelik, birkaç kelime istisna edilecek olursa, kaide dışı okuyuşların bulunmayışı ve sadece birer istisnaları bulunan imâle, işmam ve teshîl gibi bazı mahallî şive ve lehçelerden kaynaklanan, özellikle Arap olmayanların uygulamada zorluk çekecekleri unsurların yer almayışı olarak ifade edilmektedir.

Bugün, dünyanın değişik yerlerinde, az da olsa farklı kıraat imamlarının okuyuşları tercih edilmektedir. Nâfi'in râvîsi Kâlûn'un rivâyeti Libya'da, diğer râvîsi Verş'in rivâyeti Moritanya, Nijerya ve bazı Afrika ülkelerinde; Ebû Amr b. Alâ'nın râvîlerinden ed-Dûrî'nin rivâyeti Etiyopya, Eritre, Somali ve civarındaki ülkelerde okunmaktadır.

f. Hamza

Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî (ö. 156/773)

80/699 yılında doğdu. **Fars** asıllı ve İkrime b. Ribl ailesinin mevîlâsı olduğu belirtilir. Kûfe'den Hulvân'a yağ götürüp sattığı için, "Zeyyât" lakabıyla anılır. Hamza b. Habîb, kıraat

ilmini Humrân b. A'yen ve Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan öğrenmiştir. Kıraat tahsilini, on beş yaşında iyi bir seviyeye getirdiği söylenir.¹⁵¹ Âsım b. Behdele'den de istifade ettiği rivâyet edilir. Hamza b. Habîb'in, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan kıraat isnatları şöyledir: A'meş-Yahya b. Vessâb-Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecda', el-Esved b. Yezîd-İbn Mes'ud-Hz. Peygamber. Bir diğeri: Yahya b. Vessâb-Ubeyd b. Nüdâle el-Huzâî-Alkame b. Kays-Hz. Osmân-Hz. Peygamber. Bir başka yol ise, Yahya b. Vessâb-Ebû Abdurrahman es-Sülemî-Hz. Osmân-Hz. Peygamber şeklindedir.

Süleym b. İîsâ el-Hanefî'nın (ö. 189/804), onun talebeleri arasında ayrı bir yeri vardır. Zira bu zat, kıraat-i seb'a ile ilgili pek çok eserde, Hamza'nın kıraati konusunda tercih edilen **Halef b. Hişâm** (ö. 229/844) ve **Hallâd b. Hâlid** (ö. 220/835) adlı **râvî**lerin de hocasıdır.

g. Kisâî

Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805)

Bağdat'ın Bâhamsâ köyünde doğdu. Künyesi, Ebû Abdullah'tır. Benî Esed'in mevlâsı olduğu için, Esedî nisbesiyle anılır. Aba giymesi nedeniyle, Kisâî diye meşhur olmuştur.

Küçük yaşta Kûfe'ye giderek, bir dönem zamanını boşa geçirdiyse de daha sonra, İbn Ebû Leylâ ve Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd el-Hadramî'den kıraat dersleri aldı. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'tan dört hatim indirdi. Ebû Amr b. Alâ' (ö. 154/771), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) ve İîsâ b. Ömer el-Hemdânî'den faydalandı.

Kisâî'den, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö. 224/838), Ebû Ömer ed-Dûrî (ö. 248/862), Kuteybe b. Mihrân, **Ebu'l-Hâris** Leys b. Hâlid (ö. 240/854) gibi âlimler kıraat ilminde istifade etmiştir. Kisâî'nin kıraati, kendisinden sonraki nesillere **Ebu'l-Hâris** Leys b. Hâlid el-Mervezî (ö. 240/854) ve Ebû Ömer Hafs b. Ömer ed-Dûrî (ö. 248/862) rivâyetleri ile intikal etmiştir.¹⁵²

H. Kıraat-i Aşere (On Kıraat)

Kıraatlerin sayısının arttığı ve bazı rivâyetlerin kıraat imamlarının çoğunluğu tarafından kabul görmediği hicrî üçüncü asrın sonlarında İbn Mucâhid'in belirlemesi ve

¹⁵¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 265.

¹⁵² Hayatı ve Kıraati için bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, I, 277-280, 390, 395; İbn Mucâhid, *es-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, s. 78-79; Dâni, *et-Teyisr*, s. 7; Enderâbî, *Kırâ'âtü'l-kurrâ*, ss. 118-133; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 296-305; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, I, 535-540; a.mlf., *en-Neşr*, I, 134-139; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira*, ss. 28-32; Ebû Süleyman, *en-Nücûmu'z-zâhira*, s. 23; Âlî İsmail, *İlmu'l-kırâât*, ss. 211-212; Dabba', *el-Idâeh*, ss. 75-79; Tavil, *Fî ulûmi'l-kırâ'ât*, ss. 91-94; Tayyar Altıkulaç, "Kisâî, Ali b. Hamza", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 69-70.

çoğunluğun kabulü ile yedi ile sınırlandırma yoluna gidilmiştir. Yedi kıraate başka imamların ilave edilmesi hususu, belirlemenin yapıldığı ilk yıllardan itibaren dillendirilmeye başlanmıştı. Bunun bir sonucu olarak hicrî dördüncü yıldan itibaren, onlu kıraat sistemine dair eserler yazılmaya başladı. Bunun ilk örneği, *el-Gâye fi'l-kirâ'âti'l-aşr* adlı ereriyle İbn Mihran en-Nîsâbü'rî'ye (ö. 381/992) aittir. Müellifin aynı konuda *eş-Şâmil fi'l-kirââti'l-aşr* ve bunun şerhi *el-Mebsût fi'l-kirâ'âti'l-aşr* adında iki eseri daha vardır.¹⁵³ Konuyu gündemde tutmak ve kıraat eğitimine dâhil etmek üzere bir asır sonra Ebû Abdullah Ahmed b. Ebû Ömer el-Enderâbî (ö. 470/1077), *Kirâ'âtü'l-kurrâ'i'l-ma'rûfîn bi rivâyâti'r-ruvâti'l-meşhûrîn* adlı eseri kaleme almıştır. Bir sonraki yüz yılda da Ebu'l-'Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173), *Ğâyetü'l-ihisâr fi'l-kirâ'âti'l-aşr* ismindeki eseriyle onu desteklemiştir.

Kıraat-i seb'a bahsinde geçen yedi kıraat imamı ve râvîlerine yer verdiğimiz gibi burada da onlara ilave edilen üç kıraat imamının hayatları ve râvîlerine yer vereceğiz. Burada, Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halefb. Hişâm şeklinde, genel teamüle göre kabul edilen sıralamayı esas alarak izah etmeyi tercih ettik.

1. Ebû Ca'fer

Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-48)

Çocukluğu ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte muhtemelen **Medine**'de doğdu. Adı Yezîd'dir. Abdullah b. Ayyâş'ın (ö. 64/683) veya Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin (ö. 57/667) azatlısıdır. Kendisinden nakledildiğine göre, küçük bir çocukken bir gün Ümmü Seleme'ye götürülmüş, o da başını okşayarak kendisi için dua etmiştir.¹⁵⁴

Kıraat tahsilini Abdullah b. Ayyâş, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hüreyre'den yapmıştır. Kıraat isnadı; biri Abdullah b. Ayyâş-Abdullah b. Abbas-Ebû Hüreyre-Ubey b. Ka'b ve Hz. Peygamber; diğeri Abdullah b. Abbas-Zeyd b. Sâbit-Hz. Peygamber şeklinde iki koldan Hz. Peygamber'e dayanır. Kendisinden de, kıraatinin meşhur iki râvîsi İbn Cemmâz (ö. 170/786) ve İbn Verdân (ö. 160/177); yedi kıraat imamlarından Nâfi' b. Abdurrahman (ö. 169/785), Ebû Amr b. Alâ' (ö. 154/771) ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 136/753) gibi şahsiyetler kıraat öğrenmiştir.

Ebû Ca'fer el-Kârî'nin kıraati, sonraki nesillere **râvîleri İbn Verdân** (ö. 160/177) ve **İbn Cemmâz** (ö. 170/786) aracılığıyla intikal etti.

¹⁵³ Ali Eroğlu, "İbn Mihran en-Nîsâbü'rî", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 199.

¹⁵⁴ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sadır, Beyrut 1968, V, 318-319.

İbn Cemmâz, Ebû Ca'fer'in kıraatini tercih etmesine rağmen, halka ve öğrencilerine Nâfi'in kıraatini okuttuğu nakledilir.¹⁵⁵ Nâfi'in de, İbn Cemmâz'a büyük değer verdiği belirtilmiştir.

Kur'an ilimleri içinde, İbn Cemmâz'ı ayrıcalıklı kılan en önemli yönü, onun Medineliler'in Mushaf'ları ile Hz. Osman'ın Mushaf'ı arasındaki farkları rivâyet edenlerden biri olmasıdır. İbn Cemmâz'ın tespitine göre, sayısı on ikiyi bulan ve Kur'an nüshalarının metinleri arasında görülen bu farklılıklar, Kur'an tarihinin en önemli konularından birini oluşturur. Bu ilme dair eserlerde, kıraat ihtilafları olarak ondan istifade edilmiştir.¹⁵⁶

2. Ya'kûb

Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshak b. Zeyd el-Hadramî el-Basrî (ö. 205/821)

Ya'kûb el-Hadramî, 117/735 yılında Basra'da doğmuştur. Künyesi, Ebû Muhammed'dir. Hadramîlerin kölesi olduğu için o beldeye nispet edilerek, el-Hadramî lâkâbını almıştır.

Hız Ömer, Hız Ali, İbn Mes'ud, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Übey b. Ka'b Hz. Peygamber'e ayrı kollardan ulaşan isnatları vardır. Bu silsilelerden biri; Sellâm b. Süleyman-Âsım bin Ebî Necûd-Hız Ali ve Hız Peygamber şeklindedir. Ebû Amr'dan sonra Basra ekolünün ikinci büyük temsilcisi olarak tarihe geçmiştir. Basra Camii'nde yıllarca imamlık yapmıştır.

Talebesi Ebû Hatim es-Sicistânî, onu hem kıraatteki yetkinliği hem de Kur'an ve Arap dili bilgisindeki genişliği sebebiyle övmüştür. Babası ve dedesi de kıraat ve özellikle Arap dilinde meşhur olduğu için, Ya'kûb bin İshâk ile alakalı, âlimler yetiştiren bir aileye mensup olduğu ifade edilir.

Kıraatinin en meşhur râvîleri, Ebû Abdullah Muhammed b. Mütevekkil el-Lü'lû el-Basrî **Ruveys** (ö. 238/852) ve Ebu'l-Hasen **Ravh** b. Abdülmü'min b. Abde el-Basrî'dir (ö. 235/849).¹⁵⁷

¹⁵⁵ İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğaye*, ss. 10-11; Enderâbî, *Kırâ'âtü'l-kurrâ*, s. 47-48.

¹⁵⁶ İbn Ebû Dâvûd, *Kütâbu'l-Mesâhif*, ss. 37-38, 41-42.

¹⁵⁷ Hayatı ve kıraati için bk. İbn-i Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğaye*, ss.121-126; İbn-i Çalbûn, *et-Tezkire*, I, 80; Enderâbî, *Kırâ'âtü'l-kurrâ*, ss.135-136; Ebu'l-Ala el-Hemedânî, Hasan b. Ahmed b. Hasan, *Ğâyetü'l-ihisâr fi kırâ'âti'l-aşri eimmeti'l-emsâr*, thk. Eşref Muhammed Fuad Talat, Cemaatü'l-Hayriyye li't-Tahfizi'l-Kur'ani'l-Kerim, Cidde 1994, I, 45-46; İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, I, 58, 122; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 328-329; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, II, 386-387; amlf., *en-Neşr*, I, 144-145; Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 40; Âl-i İsmail, *'İlmu'l-kıraât*, s. 213; Tavîl, *Fî ulûmi'l-kırâ'ât*, ss. 95-97; Dabba', *el-Idâeh*, ss. 92-98; Ebû Süleyman, *en-Nücûmu'z-zâhira*, s. 37.

3. Halef

Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844)

150/767 doğdu. Bağdat'a yerleştiği için Bağdadî nisbesiyle tanınır. Hububat ve diğer tüketim maddelerini satan kimse manasında, "Bezzâr" lakabıyla anılır. Fakat o, bu lakab ile anılmaktan hoşlanmadığı, kendisine "mukrî" denmesini istediği rivâyet edilir.

Kıraat-i seb'a imamlarından Hamza b. Habîb'in kıraatini Süleym b. Îsâ'dan, Âsım b. Behdele'nin (ö. 127/745) kıraatini Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Halîfe el-A'sâ'dan, Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraatini İshak el-Müseyyeb'den aldı. Kendisinden arz ve semâ yoluyla Ebu'l-Hasan el-Hulvânî (ö. 250/864), İdrîs b. Abdülkerim el-Haddâd (ö. 292/905), Muhammed b. Yahya el-Kisâî (ö. 288/912) ve Seleme b. Âsım (ö. 270/883) olmak üzere pek çok kişi kıraat öğrendi.

Halef b. Hişâm'ın ilk râvîsi İshak b. İbrahim el-Verrâk el-Mervezî el-Bağdâdî (ö. 286/889), ikinci râvîsi Ebu'l-Hasan İdrîs b. Abdülkerim el-Bağdâdî el-Haddâd'dır (ö. 292/905).¹⁵⁸

Buraya kadar yer verdiğimiz bölümde, kıraat-i aşereyi görmüş olduk. Bu, on kıraatten Kisâ'î'ye kadar olanlarına, "Kıraat-i Seb'a/ Yedi Kırâat", ondan sonraki üç kıraate de, "Kıraat-i Selâse/ Üç Kırâat" denilmektedir. İkisinin toplamı ise mütevatir/sahih olarak "On Kırâat"ı oluşturmaktadır. Bu, "On kıraatin" dışında kalan kıraatlere ise, "Şâz Kıraatler/el-Kırâtu's-Şâzze" denilmektedir. Bu kıraatlere şâz denmesinin sebebi, mütevatir/sahih kıraatler için zorunlu olan, üç rûkünden bir kısmının bulunmamasıdır.

I. Kıraat-i Erbaate Aşere (On dört Kıraat)

Kıraatlerin kabul edilmesinde belirlenen ve alanın mütehasısalarının geneli tarafından kabul edilen esaslar çerçevesinde, ilk dönemlerden itibaren sayıları otuz beşi aşan rivâyetler yapılmıştır. Kıraat imamlarından yapılan bu rivâyetlerde, bazen belirlenen esaslara riayet etmeyen kimselerden de rivâyetler yapıldığı bilinmektedir. Bu durumun yaygınlık kazanması, belirlenen esasların hiçe sayılarak rivâyetlere devam edilmesi, imamlar arasında sahih/mütevatir, meşhur ve şâz rivâyetlerin oluşması ve bunun sonucunda da bir sınırlandırılmaya gidilmesi durumu hâsıl olmuştur. Bu durum, daha önce de ifade edildiği gibi

¹⁵⁸ Hayatı ve kıraati için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VII, 347; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğâye*, ss. 129-131; Enderâbî, *Kırâ'âtü'l-kurrâ*, ss. 147-150; Ebu'l-Alâ el-Hemedânî, *Ğâyetü'l-ihstâr*, I, 66-84; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 419-422; İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, I, 59, 137; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 272-274; a.mlf., *en-Neşr*, I, 150-152; Kâdî, *el-Büdü'z-zâhira*, ss. 44-45; Ebû Süleyman, *en-Nücumu'z-zâhirah*, s. 39; Âlî-i İsmail, *'İlmu'l-kırâat*, s. 214; Dabba', *el-Idâeh*, ss. 79-82; Tavîl, *Fî ulûmi'l-kırâ'ât*, ss. 98-99; Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 237-238.

İbn Mücâhid tarafından, yedi kıraat imamı ile sınırlandırma yoluyla sonuçlanmıştır. Oysa tespit edilen bu yedi kıraatin dışındaki kıraatlerde de, belirlenen esaslara riayet edilerek yapılan rivâyetler bulunmaktaydı. Çoğunluk tarafından rağbet görmemesi veya üzerinde icma edilen esaslara bir veya birkaç yönden uygunluk arz etmediği için, bu çeşit kıraatler şâz olarak isimlendirilmiştir. Bu özellikleri ihtiva eden kıraatlere yer veren eserlerin tarihi oldukça eskidir. Ancak bu çalışmalar, sadece şâz kıraatleri bir araya getirmek için kaleme alınmadığı için, bu kıraatler eserler içinde dağınık bir şekilde yer almaktaydı.

Vefat tarihlerini göz önüne alarak İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980), *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min Kitabi'l-Bedî'*, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002), *el-Muhtesab fî tebyîni vüçûhi şevâzî'l-kirââtî ve'l-îzâhi anhâ*, Ebû İsmail Mûsâ b. Hüseyin el-Muaddel'in (ö. 500/1106), *Ravzatü'l-huffâz*, Sıbtu'l-Hayyât'ın (ö. 541/1146), *el-Mübhic fî'l-kirââtî's-semân*, İbnü'l-Cündî'nin (ö. 769/1368), *Bustânu'l-hüdât fî'h-tilâfî'l-eimmeti ve'r-ruvât* ve İbnü'l-Kabâkîbî Muhammed b. Halil el-Halebî'nin (ö. 849/1445), *Îzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz* adlı eserlerini sıralayabiliriz. Bunlardan Sıbtu'l-Hayyât (ö. 541/1146), *el-Mübhic* adlı eserinde on iki imamın kıraatini tanıtmaktaydı. Ebû İsmail Mûsâ b. Hüseyin el-Muaddel (ö. 500/1106), *Ravzatü'l-huffâz* isimli eserinde on beş kıraate yer vermektedir. Malum olduğu üzere daha sonra yedi imama dâhil edilen, üç kıraat imamı da bazı tasniflerle on kıraat içinde yer alsa da, İbnü'l-Cezerî'ye kadar şâz kıraatler sınıflandırılması içinde yer almaktaydı.

Onlu sisteme ilave konusunda ilk ciddi adımı atan, **İbnu'l-Cezerî'dir**. *Nihâyetü'l-berere fî'l-kirââtî's-selâs ez-zâide 'ale'l-'aşere* adlı eseriyle, şâz kıraatleri belli bir sistem dâhilinde bir araya getiren İbnu'l-Cezerî, İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî'ye nispet edilen kıraatleri on kıraate ilave etmiştir.

On dörtlü sistemin belirlenmesinde en önemli şahsiyetin **Kastallânî** (ö. 923/1517) olduğunu söyleyebiliriz. O, İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî'ye, Yezîdî kıraatini de ekleyerek on dörtlü sistemi oluşturmuştur. Ondan iki asır sonra **Dimyâtî Ahmed el-Bennâ** (ö. 1117/1705) da aynı yolu takip ederek, on dörtlü sistemi teyit etmiştir. Bu arada on dörtlü tasnif içinde yer alan A'meş'in yerine İbn Şenebûz Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî'nin (ö. 328/939) kıraatinin konulması türünden gayretler ise itibar görmemiştir. Dolayısıyla Kastallânî'nin belirlediği dörtlü ilaveyle, on dörtlü tasnif yaygınlık kazanmıştır. Böylece on dört kıraat denildiğinde; kıraat-i aşere'ye eklenen İbn Muhaysın (ö. 123/741), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Yezîdî (ö. 202/817) ve A'meş (ö. 148/765) isimleri anlaşılır olmuştur.

Daha önce ilgili yerlerde, yedi ve buna ilave edilen üç kıraatle birlikte on kıraat imamı ve râvîlerinin hayatları ve kıraatleri hakkında bilgi verilmişti. Konunun bütünlüğü açısından şimdi de, on kıraate ilave edilen dört kıraat imamının hayatları ve kıraatlerine, ilgili

kıraat kitaplarındaki sıralamaya göre yer verilecektir.

1. İbn Muhaysın

Ebû Hafs Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysın es-Sehmî (ö. 123/741)

İbn Muhaysın, Kureyş'in Benî Sehm kolundandır. Bu nedenle Sehmî, Kureşî ve **Mekkî** nisbeleriyle anılmıştır.¹⁵⁹

Kıraat ilmini Mucâhid b. Cebr (ö. 103/721), Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı Dirbâs ve Saîd b. Cübeyr'den (ö. 95/713) almıştır. Hocalarından Dirbâs, Kur'ân ve Arap dili konusunda ondan daha bilgili birini görmediğini söylemiştir. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö. 224/838) da Mekke kurrâsı olarak Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), Humeyd b. Kays el-A'rec (ö. 130/747) ve İbn Muhaysın'ın isimlerini zikrettikten sonra, bunlar arasında Arapça'sı en iyi olanın İbn Muhaysın olduğunu belirtmiştir. İbn Muhaysın, 123/741 yılında Mekke'de vefat etmiştir.

İbn Muhaysın'ın en meşhur **iki râvîsinden** biri Ahmed b. Muhammed el-**Bezzî** (ö. 250/864) diğeri ise **İbn Şenebûz** el-Bağdâdî'dir (ö. 328/939).¹⁶⁰

2. Yezîdî

Ebû Muhammed Yahya b. el-Mübârek el-**Basrî** el-Yezîdî (ö. 202/817)

Ebû Muhammed Yahya b. el-Mübârek el-Basrî el-Yezîdî, 128/746? yılında doğdu. 202/817 yılında vefat etti. Kıraati Ebû Amr b. Alâ' (ö. 154/771) ve İbn Cüreyc'den (ö. 150/767) aldı. Kendisinden de Ebû Ömer Hafs b. Ömer ed-**Dûrî** (ö. 248/862), Salih b. Ziyâd es-**Sûsî** (ö. 261/874), Ahmed b. Cübeyr el-Antâkî, Ebû Eyyûb Süleyman b. Hakem ve Âmir b. Ūkiyye kıraat okudu. Kıraat isnadı Ebû Amr b. Alâ'-Mucâhid b. Cebr-Saîd b. Cübeyr-Abdullah b. Abbas-Übey b. Ka'b ve Hz. Peygamber şeklindedir. el-Yezîdî'nin bir önemli özelliği, Ebû Amr b. Alâ'nın râvîleri onun kıraatini sonraki nesillere onun sayesinde ulaştırmışlardır.

Râvîleri, Süleyman b. el-Hakem el-Bağdâdî (ö. 235/850) ile **Ebû Ca'fer Ahmed b. Ferah el-Bağdâdî**'dir.¹⁶¹

3. Hasan

Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728)

¹⁵⁹ İbnu'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, II, 167.

¹⁶⁰ Hayatı ve kıraati için bk. İbn Mucâhid, *es-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, s. 65-66; Enderâbî, *Kırâ'âtü'l-kurrâ*, s. 75-76; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 221-223; İbnu'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, II, 167; a.mlf., *en-Nesr*, I, 139-144; İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, I, 55, 119; Kastallânî, *Letâifu'l-işârât*, I, 91. 169; Dimyâtî, *İthâf*, I, 75, 80, 121-122; Tavîl, *Fi ulûmi'l-kırâ'ât*, ss. 100-101; Ebû Süleyman, *en-Nücûmu'z-zâhirah*, s. 45; Birşık, *Kıraat İlmi*, s. 125; Tayyar Altukulaç, "İbn Muhaysın", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 209-210.

¹⁶¹ Hayatı ve kıraati için bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 320-323; İbnu'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, II, 375-377; Dimyâtî, *İthâf*, I, 72, 75, Abbah, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 115; Ebû Süleyman, *en-Nücûmu'z-zâhirah*, s. 48; Tavîl, *Fi ulûmi'l-kırâ'ât*, ss. 103-104; Birşık, *Kıraat İlmi*, s. 126.

21/642 yılında **Medine**'de doğdu. Hasan-ı Basrî'nin annesi Hayre, Resûl-i Ekrem'in eşi Ümmü Seleme'nin (ö. 57/667) azatlısı ve hizmetkârıdır. Bundan dolayı Hasan'la daha çok Ümmü Seleme ilgilenmiş, bilgili ve hakîm bir kişi olarak ün yapmasında, yetiştiği bu ortamın rolü büyüktür. Hasan-ı Basrî, on iki yaşında Kur'ân'ı ezberledi. Yetmiş Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahabe ile görüşme imkânı buldu. İstifade ettiği sahabe arasında Enes b. Mâlik (ö. 90/709), ilk sırada yer alır. Hz. Ali'nin (ö. 40/661) hilafeti yıllarında Basra'ya yerleşti.

Kıraati, Hittân b. Abdullah er-Rakâşî ve Ebu'l-'Âliye'den almıştır. Hittân'ın kıraat hocası Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/666), Ebu'l-'Âliye'ninki ise Übey b. Ka'b (ö. 32/652), Zeyd b. Sabit (ö. 45/655) ve Hz. Ömer'dir (ö. 43/663). Kıraattaki isnadı Hittân-Ebû Mûsâ el-Eş'arî-Hz. Peygamber ve diğer koldan Ebu'l-'Âliye-Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Hz. Ömer-Hz. Peygamber şeklindedir. Hasan-ı Basrî'den de Ebû Amr b. el-'Alâ', Sellâm b. Süleyman et-Tavîl, Yûnus b. Ubeyd, Âsım el-Cuhderî ve daha birçok kimse kıraat almıştır.

Ebû Nuaym Şücâ' b. Ebû Nasr el-Belhî (ö. 190/806) ve Ebû Ömer Hafs b. Ömer ed-Dûrî (ö. 248/862) Hasan-ı Basrî'nin **iki meşhur râvîsidir**.¹⁶²

4. A'meş

A'meş Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-Kûfî (ö. 148-765)

Aslen **Taberistanlı**'dır. Kıraat ilmini, Irak kıraati temsilcisi sayılan Yahya b. Vessâb'dan (ö. 103/721) tahsil etti. Kûfe'nin en meşhur âlimleri Zeyd b. Vehb, İbrahim en-Nehaî (ö. 74/693), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Ebu'l-Aliye er-Riyâhî (ö. 90/709) ve Âsım b. Ebu'n-Necûd (ö. 127/745) gibi âlimlerden dersler aldı. A'meş, 148/765 yılında Kûfe'de vefat etti. **Ebu'l-Abbâs el-Hasen b. Saîd** b. Ca'fer el-Muttavvî el-Basrî (ö. 371/982) ile Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ahmed b. İbrahim eş-Şenebûzî el-Bağdâdî (ö. 388/998) onun **iki râvîsidir**.¹⁶³

Kur'ân'ın ve kıraat ilminin meseleleri elbetteki işlenen bu konulardan ibaret değildir. Ancak bu çalışmayla, Kur'ân'ın Cibrâil ve Hz. Peygamber'le başlayan, râşid halifeler, sahabe ve onların aracılığı ile yetişen kıraat âlimleriyle devam eden seyrine bir temas etme imkânı bulduk. Geçmişten günümüze ülkemizde ve diğer İslam ülkelerinde kıraat eğitimi ve öğretimi,

¹⁶² Hayatı ve kıraati için bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, i, 168-169; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 235; İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, I, 57, 131; Kastallânî, *Letâifu'l-işârât*, I, 91, 99, 170; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira*, s. 510; Ebû Süleyman, *en-Nücûmu'z-zâhira*, s. 50; Tavîl, *Fî ulûmi'l-kırâ'ât*, ss. 99-100; İstîtiyye, *el-Kıraatü'l-Kur'âniyye*, ss. 297-324; Birşık, *Kıraat İlmi*, ss. 127-128; Birşık, "Hasan-ı Basrî: Kıraat İlmindeki Yeri", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 302-303.

¹⁶³ Hayatı ve kıraati için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 342-344; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 214-219; İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, I, 59, 134; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 515-316; a.mlf., *en-Neşr*, I, 74, 84; Dimyâtî, *İlhâf*, s. 76, 78; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira*, ss. 511-512; Ebû Süleyman, *en-Nücûmu'z-zâhira*, s. 52; Tavîl, *Fî ulûmi'l-kırâ'ât*, ss. 101-102; Mücteba Uğur, "A'meş", *DİA*, İstanbul 1991, III, 54.

kıraat eğitiminde takip edilen meslekler, kıraat öğretimi metotları ve takip edilen eserler, bir diğer araştırma konusudur.

İ. Anahatlarıyla Osmanlıdan Günümüze Kıraat İlmî

Dünyadaki dengelerin değişmesi ile birlikte kıraat ilminde de durağan bir döneme girilmiştir. Endülüs medeniyetinin sona ermesi, İslam toplumunda merkezî bir otoritenin olmayışı, bir süre Selçuklu hâkimiyeti döneminde biraz canlanma olsa da doğudan gelen Moğol istilaları ile İslam dünyasının küçük devletler ve dağınık bir yapı şeklinde varlığını sürdürebilmesi gibi hususlar sadece kıraat ilmini değil bütün bir İslam medeniyetini etkilemiştir. Bunun en canlı örneklerini, bu dönemlerde yapılan mabetlerin fizikî yapılarında da görmek mümkündür. Dağınık durumdaki beylikler içinden sıyrılarak cihan devleti kuran ve onu geliştirdikçe geliştirebilme imkânı bulan Osmanlı Devleti döneminde, bütün maddî inkişafta olduğu gibi, manevî ilimlerde de gelişme olmuştur. Elbette kıraat ilmi de bundan fazlasıyla nasibini almıştır.

Kıraat ilminin dönüm noktalarından biri de İbnu'l-Cezerî'nin Osmanlı'nın kudretli hükümdarlarından Yıldırım Bayezid'in himayesinde Bursa'da kurduğu dâru'l-kurrâ, burada yetiştirdiği talebeler ve kaleme aldığı eserlerdir. İbnu'l-Cezerî'yi farklı kılan özellik; yedi kıraat imamına, aynı derecede kabul ettiği üç kıraat imamı daha ekleyerek oluşturduğu kıraat-i aşere sistemidir. Bu oluşum, sadece belirleme ile kalmamış, kurucusu tarafından, kendisine bahşedilen uzun ömür ve gittiği ülkelerdeki devlet başkanları tarafından gördüğü itibar sayesinde Anadolu'dan Balkanlar'a ve İran üzerinden Orta Asya içlerine; Mısır'dan Kuzey Afrika'ya; Hicaz'dan Yemen'e kadar o dönemdeki İslam coğrafyasının tamamına yayılma imkânı bulmuştur.

İbnu'l-Cezerî'nin öğretmenliğinde özellikle yönetimde olan Türk devletlerinde yaygınlık kazanan kıraate olan ilgi, sonraki dönemlerde de devam etmiştir. İstanbul'da okumadan kaynaklanan bazı kıraat ihtilaflarının halledilmesi için Kanuni Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) daveti üzerine Ahmed el-Mesyerî'nin (ö. 1006/1597) getirildiğini bilmekteyiz. Köprülüler döneminde Fazıl Ahmed Paşa'nın (ö. 1102/1691) daveti üzerine Ali el-Mansûrî'nin (ö. 1134/1721) İstanbul'a gelişiyle Osmanlı coğrafyasında kıraat alanındaki çalışmalar hız kazanmıştır.

Sonraki dönemde kıraat ve tecvid alanında birçok eser kaleme alınmıştır. Biz burada ekol haline gelmiş kıraat mesleklerine yer vermekle iktifa edeceğiz.

İstanbul Tariki: Ahmed el-Mesyerî (1006/1597) tarafından kurulmuştur.

İtilaf Mesleği: Yusuf Efendizâde el-Amâsi'ye (1167/1753) nispet edilmektedir.

Sûfî Mesleği: Ahmed es-Sûfî'ye (1172/1759) nispet edilmektedir.

Ülkemizde İstanbul tarikinın son dönem en önemli temsilcisi merhum Abdurrahman Gürses (ö. 1999) Hocaefendidir.

Mısır Tariki: Bu ekol, kurucusu Ali el-Mansûrî'ye (1134/1721) nispetle “medresetü'l-mansûrî” olarak bilinir. Bu tarik çerçevesinde iki tane meslek oluşmuştur.

Mutkin Mesleği: Kettânizâde Muhammed en-Naimî Efendî'ye (ö. 1169/1755) nispet edilmektedir.

Ataullah Mesleği: Şeyh Atâullah en-Necîb'e (1209/1794) nispet edilmektedir.

Mısır tarikinın ülkemizdeki son dönem mümessili merhum Mehmet Rüştü Âşıkkutlu (ö. 1980) Hocaefendidir.

Sonuç

Kur'ân'ı Kerim; Hz. Peygamber döneminde nazil olmaya başladığı andan itibaren okunması, ezberlenmesi ve yazılmasıyla kayıt altına alınmış, vahiy devam ettiği için bir kitap haline getirilememiştir.

Sahabe, Kur'ân konusunda şartlara ve duruma göre bazen yavaş bazen de hızlı bir eğitimden geçirilmiş, kimi kendi kabilesine kimi de başka şehirlere Kur'ân öğretmek üzere gönderilmiştir. Hz. Peygamber, sahabe içinden özel yetiştirdiği kimseler konusunda, “Kur'ân'ı şunlardan alın.” ifadeleriyle hususi işarette bulunmuştur. Gerçekten Kur'ân, onun vefatından sonra, yönlendirdiği ashabı aracılığı ile sonraki nesillere intikal etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde ikinci defa bir araya getirilmiştir. Ancak, Kur'ân eğitimi ve öğretimi her sahabenin kendi bilgisine ve elindeki Mushaf örneğine göre yapılmıştır. Bu uygulama, Hz. Peygamber döneminden itibaren devam eden, okumada zorluk çekilen bazı kelimelerin kendi lehçeleriyle telaffuz etme ruhsatı doğrultusunda, farklı kıraatlere sebebiyet vermiştir. İslam coğrafyasının genişlemesiyle okuma farklılıkları daha da artmış, toplumda kutuplaşmalara ve kargaşaya sebep olmaya başlamıştır. Bu duruma son vermek için Hz. Osman döneminde Kur'ân çoğaltılmış, belirlenen İslam merkezlerine gönderilmiştir. Gönderilen her bir örnek Mushaf'la birlikte, bir kârî de gönderilmiş, dolayısıyla İslam toplumunda hem birlik sağlanmış hem de Kur'ân eğitiminin devlet eliyle yürütülmesi uygulamasına geçilmiştir. Böylece sahabenin farklı okuma ve okutmalarından kaynaklanan sıkıntılar da bertaraf edilmiştir.

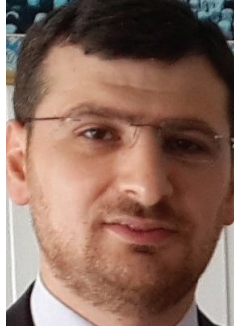
Müslümanlar arasındaki ilk ayrışmalardan biri de kıraat farklılıklarıdır. Bu nedenle ilk tedvin edilen ilimlerden biri de kıraat ilmidir. Sahabeden Kur'ân okuma ve öğretme usullerini öğrenen tabiûn nesli, sözlü olarak aldıkları bu ilme dair eserler yazmaya başlamış

ve aynı dönemde kıraat okulları da teşekkül etmiştir. Dünyanın değişik yerlerinden gelerek bu okullarda yetişen kişiler aracılığıyla Kur'ân eğitim ve öğretimi, farklı coğrafyalara yayılma imkânı bulmuştur.

Her biri bir sahabenin önderliğinde kurulan kıraat okullarında yetişen ve farklı yerlerde kıraat ilmini yayma gayreti içine giren kurrâ aracılığıyla; kimi bu ilmi aldığı hocasından, kimi yetiştiği ortamdan veya daha farklı sebeplerden olmak üzere, çok sayıda farklı okuma örnekleri sergilenmeye başlanmıştır. Durum o dereceye ulaşmıştır ki, sahih ile sakîm birbirine karışmıştır. Buna bir son vermek, belli ölçüler içinde kıraat ilmini oluşturmak ve yaygınlaştırmak için eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bunların içinde İbn Mücâhid'in, kıraat imamlarını yedi ile sınırlandığı eser, toplum tarafından kabul görmüştür. Bu doğrultuda, esaslarını Endülüs medeniyetinin yetiştirdiği kudretli kıraat âlimlerinden Mekki b. Ebû Tâlib'in belirlediği, Ebû Amr ed-Dânî ile Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin sistemleştirip eğitim-öğretime uygun hale getirdiği seb'a tarîki, bu coğrafyada şekillenme imkânı bulmuştur. İslâm dünyasına buradan yayılmış ve dört-beş asırlık bir süre kıraat eğitim ve öğretim müfredatı içerisinde yerini almıştır.

Endülüs medeniyetinin yıkılması sonrasında da İslam coğrafyasında kıraat ilmine katkı sağlayan âlimler yetişmiştir. Bu süreç, İmam Cezerî ile birlikte kemale derecesine ulaşmıştır. Bu kudretli âlim, Allah'ın lütfettiği uzun ömrünü eserlerle taçlandırarak, içlerinde Yıldırım Bayezit'in de olduğu devlet başkanlarının da desteği ile Anadolu'dan Orta Asya içlerine; Mısır'dan Yemen'e varıncaya kadar dönemindeki büyük devletlerin hemen tamamında ikamet etme ve yıllarca talebe okutma imkânı buldu. Yolculuklar, ziyaretler hatta savaşlar bile onu eser yazmak ve talebe okutmaktan geri koyamadı. Hemen her fırsatı değerlendiren Cezerî, kaleme aldığı eserler ve geliştirdiği metotlarla günümüzde de kıraat ilminin okutulmasında söz sahibidir.

Cezerî'nin vefatından sonraki çağlar, Osmanlı Devleti'nin dünyanın geniş coğrafyasında hüküm sürdüğü bir dönemdir. Bu dönemde de bütün alanlarda olduğu gibi kıraat ilminde de elbette birçok çalışma yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla oluşan devletlerdeki kütüphanelerde ve ülkemiz kütüphanelerinde çoğu yazma olan bu çalışmaların, bundan sonraki gayretlerle gün yüzüne çıkarılmasını umit etmekteyiz.

Dr. Öğretim Üyesi Yaşar AKASLAN

KIRÂAT İLMİNDE İCÂZET GELENEĞİ: ŞEYHU'L-KURRÂ SAFVAN ÇAKIROĞLU ÖRNEĞİ*

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'in ilâhî muhafazasının yanında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı sahâbeye okuması, âyetleri ezberlemeye teşvik etmesi ve her Ramazan ayında Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Cebrâil (a.s.) arasında yapılan arza/muâraza ile Kur'ân-ı Kerim'in lafzî muhafazası gerçekleşmiştir. Böylece Kur'ân-ı Kerim'in okunup-öğretilmesi yoluyla sonraki nesillere eksiksiz bir şekilde aktarılması sağlanmıştır. Bu aktarımın en önemli göstergelerinden olan “icâzet geleneği” tebliğimizin ana başlıklarından birisini teşkil etmektedir. Bunun yanında, tedris faaliyetinin önemli unsuru şeyhu'l-kurrâ kavramı çerçevesinde, son dönem şeyhu'l-kurrâlarından Safvan Çakıroğlu tanıtılmaya çalışılacaktır.¹

1. İCÂZET GELENEĞİ

1.1. İcâzet

İcâzet, sözlük manasıyla “su akıtmak, helal kılmak, izin vermek, geçerli kılmak, onaylamak, ruhsat, şehâdetnâme”² demek olup günümüzde *yetki*, *lisans* ve *patent* anlamlarına tekâbül etmektedir. Eğitim öğretim geleneğinde icâzet kısaca, “Hocanın ilgili müfredâtı, belirli bir kitabı ya da dersi okuttuğu öğrencisine verdiği izin” demektir. Kavram olarak ilk

* Dr. Öğretim Üyesi Yaşar AKASLAN

¹ Bu kısımda Safvan Çakıroğlu Hocaefendi'yi tanıtmaya adna yer verilen bilgilerin çoğu, Aşere-Takrîb-Tayyibe ilmini Hocaefendi'den okuma bahtiyarlığına eren ve öğrencisi olması hasebiyle uzun zaman geçirme imkanı bulmuş olan bu çalışmanın yazarının gözlemlerine dayanmaktadır.

² Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, ty, “cvz” md.; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-'Arabîyye*, Ahmed Abdülğafûr Attâr (thk.), Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1990, “cvz” md.; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, II, 19.

defa, “Hadis rivâyetine sözlü veya yazılı izin vermek, rivâyet hakkını devretmek” anlamında hadis sahasında kullanılmıştır. Kaynaklarda yer aldığına göre İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820), öğrencisi Rebi’ b. Süleymân Murâdî’ye *er-Risâle*’sinden üç cüzlük bir nüshanın istinsâhına ilişkin 265/879 yılında kendi eliyle yazıp verdiği icâzetin, bu uygulamanın ilki olduğu ifade edilir.³ Medrese geleneğinde, ilgili ders müfredâtını tamamlayan öğrenciye, hocası tarafından verilen bu izne *icâzet*; verilen evraka *icâzetnâme*;⁴ icâzeti veren hocâya *mucîz*; hocasından bu müsaadeyi alan öğrenciye de *mucâz* denir.⁵ İslâm eğitim-öğretim tarihinde icâzet, ilgili medrese programının tamamlanmasıyla ders okutan müderris tarafından verildiği gibi medrese dışında icâzetli bir hocadan da alınabilir. İcâzet müessesesiyle ilgili olarak önemli bir husus da icâzet veren üstâdın ders okuttuğu kurumdan bağımsız olarak icâzet verebilmesidir. Kadim geleneğimizde, öğrencinin tedris faaliyetine atılması, ilmî bir süreçten geçip sonrasında aldığı icâzet sayesinde mümkün olur.⁶ Özetle, hocanın kendi anlattıklarını aktarması için öğrencisini ruhsatlandırması bağlamında icâzete, *öğretme ruhsatı* diyebiliriz. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, hat gibi birçok sahada kullanılan kavram, Kur’ân-ı Kerim eğitim-öğretiminde ta’lîm ve tashîh-i hurûf, hâfızlık, seb’a, aşere, Takrîb ve Tayyibe gibi seviyelerde ilim tahsilinden sonra alınan yetki olarak bilinir.

İbn Fâris’e (ö. 395/1004) göre icâzet, kelimenin “*su akıtmak*” anlamından hareketle “*bir âlimin ilmini talebesine aktarması*” manasında terimleşmiştir.⁷ Nitekim “*İsteceztuhû fe ecâzeni*” denildiğinde, “*Ondan su istedim; o da bana (hayvan ve arazi sulamak için) su verdi.*”⁸ manası anlaşılmaktadır. Bu anlamda, öğrenci de hocasından icâzet isteyerek, ilmini kendisine aktarmasına yönelik bir talepte bulunmuş olmaktadır. Bu bağlamda bir başka tanım da “*Hocanın kendine ait bir parçayı, mesela bilgilerini, öğrencilerine vermesi, böylece bir anlamda öğrencilerin, hocalarının birer parçası haline gelmesi*” şeklindedir.⁹

İcâzeti kurum değil hoca verdiğinden üstâdın onayı esastır. Bir öğrenci birçok hocadan farklı dersleri okuyarak o dersler hakkında icâzet alabilir. Bir kimsenin bir konuda öğrenci

³ Cemil Akpınar, “İcâzet”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2000, XXI, s. 393. Ayrıca bkz: Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris Şâfiî, *er-Risâle*, Ahmed Şâkir (thk.), Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940, s. 17.

⁴ Osmanlılarda ve Doğu İslâm ülkelerinde, medrese ve tekke mensuplarıyla sanat erbabından eğitim ve öğrenimlerini tamamlayanlara üstâdlarının verdiği yazılı belgeye icâzetnâme denilmiştir. Bkz: Akpınar, “İcâzet”, *DİA*, XXI, s. 393.

⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 19.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 75.

⁷ Akpınar, “İcâzet”, *DİA*, XXI, s. 393.

⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, “cvz” md.

⁹ Ebu'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (nşr.), Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa Bâbî Halebî, 1969, I, 494. Ayrıca bkz: Muhittin Düzenli, “Hadis Öğretiminde İcâzet ve İcâzetnâmeler”, *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-Hadisler Sempozyumu*, 30 Nisan-1 Mayıs 2011 Çankırı, s. 79.

iken başka bir meselede veya ilim dalında icâzetli öğretici olması da mümkündür.¹⁰ Manastırlı Rıfat Bey (1851-1907) *Kamûsu'l-Bedâyi'* isimli çalışmasında icâzetnâme-yi şu şekilde ifade eder: “*Ulûm ve sanayide hususi bir mesleğe sâlik olanların luzûmu olan fûnûn ve usulleri görüp artık kendi kendine mütâlaâ ve tettebbü'la mesleğinde ilerlemeye istidat kesbedenlere hoca ve mümeyyizlerin tasdîkiyle hükümet veya cemiyet tarafından verilen ve içinde tahsil ettiği mevad ayrı ayrı yazılı bulunan kâğıda denir.*”¹¹ Buna göre icâzetnâme, bir kimsenin temel bilgileri aldıktan sonra, bir ilim ya da sanat dalında gerekli olan altyapıyla sahasında gerekli donanımı kazandığına, başkasının yardımına ihtiyaç duymadan araştırma yapabileceğine, mesleğinde ilerleme yeteneği kazandığına kanaat getiren hocası tarafından verilen ve içinde tahsil ettiği şeylerin yazılı olduğu belgedir.

İcâzetnâmelerde uzun uzadıya şahıs ve eser isimleri yer alır. Tüm bunlar icâzetin diplomadan farklı olduğunu gösterir. Özetle icâzeti hoca; diplomayı kurum verir. Bununla birlikte 1914'te medreselerin ıslah edilmesine yönelik yapılan çalışmalar neticesinde kurulan *Süleymâniye Daru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medrese-i Mûtehasısîn* isimli müesseseye dikkat çekmek yerinde olacaktır. Zira bu kurumdan alınan icâzetnâmeler diğerlerinden farklılık arz eder. Buradan alınan icâzetnâmelerde, ders veren her müderrise; medrese müdürüne (dekan) ve Meclis-i Müderrisîn reisine mahsus bir imza yeri açılmış; icâzet sahibinin durumunu gösteren ders notu kaydedilmiştir. Ayrıca kurumun mührü, hocaların bir arada yer alan isimleri, imzaları ve mühürleri bulunması itibarıyla diğer icâzetnâmelerden farklılık gösterir. İcâzetnâmede imzası bulunan hocaların, eğitimlerini kim(ler)den aldıklarına ilişkin bilgi ve silsileleri de bu evrakta yer almıştır.¹²

İcâzet alma yaşına gelince, genellikle icâzetin öğrencilere ileri yaşlarda verildiği, bu yaşın otuzlu, kırklı, hatta daha ileri yaşları bile bulabildiği ifade edilir. Ancak kaynaklarda, daha erken yaşlarda icâzet alan isimler de söz konusudur. Meşhur fıkıhçı Evzâî'nin (ö. 157/774) ilk fetvalarını on üç yaşındayken verdiği; İmam Şâfiî henüz on beş yaşındayken hocası Müslim b. Hâlid'in (ö. 180/796) ona icâzet verdiği; Tâcuddîn Subkî (ö. 771/1370) fıkıh öğretme ve fetva verme yetkisini on sekiz yaşında aldığı ve buna benzer birçok rivâyet kaynaklarda yer alır.¹³

¹⁰ Akpınar, “İcâzet”, *DİA*, XXI, s. 399.

¹¹ Pakaîm, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 19'dan naklen.

¹² Hüseyin Atay, “Fatih-Süleymâniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeler”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara: 1981, sy. 13, ss. 205-206.

¹³ Mesut İdriz, “İslâm Eğitim Yaşamında İcâzet Geleneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, sy. 3, c. 1, s. 177.

1.2. İcâzet Çeşitleri

İslâm eğitim-öğretim tarihinde, her bir icâzet türünün değişik versiyonları söz konusu olsa da bütün icâzetlerin ortak karakteristiği, kurumsal olmaktan ziyade kişisel olmasıdır. Genel olarak gelenekte altı tür icâzetten bahsedilir ve icâzetler şu şekilde tasnif edilir:

a) Özel İcâzet: En prestijli icâzet türüdür. Belirli bir kişi tarafından belirli birine verilir. Dört zorunlu bölümden oluşur. Bunlar: Hocanın ve öğrencinin ismi, dersten bahsedilmesi ve “eceptü” teriminin kullanılması.

b) Özel Olmayan İcâzet: İcâzetin bu türünde hocanın ve öğrencinin isminden bahsedilirken dersin adına yer verilmez. Böylece hoca öğrencisine, hangi kitap ya da ders olduğundan söz etmeksizin kendisinden öğrendiği konuları aktarma izni verdiğini söyler.

c) Genel İcâzet: Hocanın isminden söz edilir ancak bir öğrenci grubuna, özel olarak isimlerinden bahsedilmeksizin o derste ondan aldıkları ilmi aktarmaları için genel bir izin verilir.

d) Belirli bir Kitap Hakkında Verilen İcâzet: Hoca, belirli bir öğrencinin kendisinden belirli bir kitap konusunda ders aldığını ya da belirli bir metni ezberlediğini onaylar. Bu tür bir icâzet, öğrencinin bunu kanıtlaması halinde verilir.

e) Yazışmayla Verilen İcâzet: Hadis literatürüne özgü icâzet türüdür. Buna göre bir âlimin bir kitap yazıp onu bir ya da daha fazla öğrencisine, bu kitapta yazdığı bilgileri diğer öğrencilere aktarmalarına izin verdiği ve bir “icâzet mektubu” ile birlikte gönderdiği icâzet çeşididir.

f) Onursal İcâzet: Bu icâzetler genellikle ulemâ ile sınırlıdır ve kendi aralarında karşılıklı saygı ve takdir işareti olarak verilir.¹⁴

1.3. Kırâat İlmi Açısından İcâzet Müessesesi

İslâmî ilimler içerisinde en erken teşekkül eden (hicrî I. asrın sonları ve II. asrın başları) disiplin olan kırâat ilmi, geriye dönük olarak, takibi ve sağlaması yapılabilecek en sağlam ilimlerdenidir. Şöyle ki, icâzetini bugün almış olan bir kurrânın icâzetnâmesinden hareketle, sened yoluyla bir kopukluk olmaksızın Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bağlantısı görülebilmektedir. Bu yönüyle icâzetler çok önemli ve değerli bir yere sahiptir. Müslümanların on dört asrı aşkın bir süredir devam edegelen bu alana olan ilgisi ve teveccühü, Kur’ân’ı muhafaza hususunda gösterdikleri hassasiyetin ve titizliğin bir tezahürü olarak ifade edilebilir.

¹⁴ İdriz, “İslâm Eğitim Yaşamında İcâzet Geleneği”, ss. 178-179.

İcâzetnâmeler, Kur'ân-ı Kerîm'in fonetik yönünün Hz. Peygamber'den (s.a.s.) günümüze kadarki sürecinde, hiçbir değişime uğramaksızın kimler vasıtasıyla aktarıldığını gösteren yazılı bir tarihî vesika niteliğindedir. Bu yönüyle icâzetnâme, icâzet sahibinin Kur'ân-ı Kerîm'i usûlüne uygun bir şekilde okuyabilecek nitelikte olduğunu ve onun (icâzetin türü itibariyle) ilmî seviyesini göstermesinin yanında ilgili sahada tahsil edilen dersler, silsilede yer alan şahıslar, okutulan temel kaynaklar, dolayısıyla günümüze ulaşan ya da ulaşamayan eserler hakkında bize literatür bilgisi de verir. Bu bakımdan icâzetnâmelerin yazmalar halinde kütüphanelerde, diğer kitaplar gibi tasnif edilmesinin de dikkate değer bir husus olduğunu ifade etmemiz gerekir. Öte yandan Kur'ân lafızlarının edâ keyfiyetinin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bizzat okuması ya da okunanları onaylamasıyla şekillenmesi ve böylece sonraki nesillere aktarılması bir tedris faaliyetini mecbur kılmıştır. Krâatlerin, "takip edilmesi gereken bir sünnet" oluşu¹⁵ ve Müslümanların Kur'ân'ın lafzının muhafâzası hususundaki hassasiyetleri, kırâat ilmini kendisine önemli ölçüde mesai harcanan bir alan kılmış ve icâzet müessesesini zorunlu olarak gündeme getirmiştir.

Krâat ilminde rivâyetlerin nakli hususunda, yazılı metinden ziyade zihinlerde muhafâza edilenlere itimat edilmiştir.¹⁶ Bu açıdan diğer branşlardan farklı olarak lafzın edâ ve telaffuz boyutu ön plandadır. Dolayısıyla kırâat ilminin, "fem-i muhsin" denen, bu alanda ehliyetli uzmandan alınması gerekli görülmüştür. Bu bağlamda ilm-i kırâat sahasının otoritelerinden İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), kırâati hocasından bizzat almayanın rivâyette bulunamayacağını söyler.¹⁷ O, bu silsileyi hatırlatarak Hz. Peygamber (s.a.s.) ile kendi arasında on dört râvînin bulunduğunu belirtir.¹⁸ Kastallânî (ö. 923/1517) de kırâatini Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaştırın isnâd zincirindeki isimleri zikrederek bu sayının kendisi için on beş olduğunu söyler.¹⁹ Suyûtî (ö. 911/1505), Ebû Amr Dâni'nin (ö. 444/1053) *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'* ve İmam Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) *Hurzu'l-emânî ve vechu't-tehânî (Şatibiyye)* isimli eserler gibi meşhur kitaplardan birisine ulaştırılarak yapılan isnâdın, "âl-i isnâd" olarak

¹⁵ Ebû Bekir İbn Mucâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-kırâât*, Şevkî Dayf (thk.), Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1972, s. 50; Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'i'l-meşhûre*, Muhammed Sadûk Cezâirî (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005, I, 38; Ebû Şâme Makdisî, *Mürşidü'l-vecîz*, Tayyar Altıkulaç (thk.), Beyrut: Dâru Sâdır, 1975, s. 170.

¹⁶ Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, Ali Muhammed Dabbâ' (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty., I, 6.

¹⁷ Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukrîn ve mürşidü't-tâlibîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1980, s. 3.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 193-194.

¹⁹ Şehâbüddîn Kastallânî, *Letâifu'l-işârât li funûni'l-kırâât*, Âmir Seyyid Osman-Abdüssabûr Şâhin (thk.), Kahire: Meclisü'l-alâ li ş-Şuûnî'l-İslâmiyye Lecnetü'l-lhyai't-Türasi'l-İslâmî, 1972, ss. 174-176.

kabul edildiğini söyler.²⁰ Buna göre Ebû Amr Dâni ve İmam Şâtîbî'ye kadar uzanan kırâat silsilesiyle, zikredilen öğrencinin icâzetteki rivâyet senedi sağlam bir yolla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dayanmış demektir. Görüldüğü üzere kırâat ilminde, ahzedilen kırâatin, kırâat imam ya da râvîlerinden biri yoluyla²¹ ve isnâd zincirinde bir kopukluk olmaksızın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) kadar ulaşması esastır. Bu bağlamda kırâat ilmi, güvenilir bir fem-i muhsinden, Kur'ân'ın fonetik boyutu muhafaza edilerek eğitim yoluyla öğrenilebilir.

Kırâat icâzetlerindeki sened zincirinde yer alan kişilerin rivâyet ettikleri mütevâtir okuyuşlar, yalnızca semâ' yoluyla değil bizzat fem-i muhsin bir üstâdın/şeyhu'l-kurrânın ağzından müşâfeheyle, usûlüne uygun bir şekilde talim edilerek alınması gerekir. Bu bağlamda Dimyâtî'nin (ö. 1117/1705) şu ifadeleri kayda değerdir: "*Kırâat ilminde mukrî, kırâatleri bilen ve onları hocaların ağzından talim yoluyla öğrenip nakleden kimsedir. Böyle biri, kırâat ilmine dair bir kitabı ezberlese dahi o kitabı silsile yoluyla okuyan başka hocadan bizzat okumamışsa bu kitabın muhtevasını bir başkasına okutmasına müsaade edilmez. Zira kırâat ilminde bazı hususlar vardır ki bunlar bizzat hocadan işitilerek ya da talim yoluyla (müşâfehe) öğrenilebilir ve bu sayede maharet kazanılabilir.*"²² Subhi Sâlih (ö. 1986) de benzer ifadelerde bulunur. Buna göre bir kimsenin "kurrâ" olarak nitelendirilebilmesi için kırâate hâkim olması, kırâati semâ' ve müşâfehe yoluyla bir fem-i muhsinden ahzetmesi gerekir.²³ Hatta kırâat hocasının, okuttuğu kitabı kendi üstâdından hangi yolla okuduğunu bilmediği takdirde ondan kırâat almanın dahi uygun olmadığı söylenir.²⁴

Öte yandan öğrencinin, icâzeti olmayan bir hocadan eğitim sürecini tamamlaması ya da bu süreçte hocasının vefât etmesi vb. sebeplerle icâzetini alamaması halinde, kendisine icâzet verebilecek bir fem-i muhsin bulursa ona giderek kendisini imtihan etmesini isteyebilir. Hoca, icâzet isteyen kişiyi sınav yaptıktan sonra onu ehliyetli görürse -hak ettiği kanaatiyle- o öğrenciye icâzet verir. Bu durumlarda, yani daha evvel tamamlanmış bir eğitim sürecinin tescillenmesi anlamına gelen icâzetlerde, icâzeti veren üstâdın bu hususa dikkat çekmesi gerekir. Buna göre, kendisinden icâzet talep eden kişinin, kırâati kendisinden okumadığını ancak icâzet talep ettiğini; bu konuda onu yeterli gördüğünü ve yaptığı imtihan sonucunda icâzet verdiğini ifade eder. Bu kayıt, icâzet yoluyla yapılan tescilin mahiyetini de göstermiş olur.

²⁰ Celâleddin Abdurrahman Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, Şuayb Arnaut (thk.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008, II, 484.

²¹ İbnü'l-Cezerî'nin kırâat imam ve râvîlerin güvenilirlikleri hususunda ifadeleri için bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 6.

²² Ahmed b. Muhammed Bennâ Dimyâtî, *İthâfı fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*, Şa'bân Muhammed İsmail (thk.) Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, I, 67-68.

²³ Subhi Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1977, s. 252.

²⁴ Ali Osman Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul: İFA V, 1996, s. 118.

Kırâat senedi ve isnâdının kaynaklarda yazılı olarak yer alması hicrî üçüncü asra tekâbüle etse de İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şifâhî icâzet verdiğini söylemek mümkündür. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Mus'ab b. 'Umeyr'i (ö. 3/625) seçip Kur'ân öğretmek üzere Medine'ye göndermesi²⁵ bu durumu destekler mahiyettir. Hakeza Hz. Peygamber (s.a.s.): "Kur'ân'ı dört kişiden alın/öğrenin!" dediği kimseleri Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Übeyy b. Ka'b (ö. 33/654 [?]), Muâz b. Cebel (ö. 17/638), ve Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim (ö. 12/633) olarak zikretmiştir.²⁶ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'ân'ı bizzat kendisinden öğrenerek ezberleyen sayılı sahabîlerden Ebû Mûsâ Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) Kur'ân'ı güzel tilâveti sebebiyle onu övmüştür.²⁷ İşte bu örnekler, şifâhî icâzet geleneğinin nübüvvetin ilk dönemlerine dayandığını göstermektedir. Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonraki süreçte ilk yazılı kırâat icâzetinin ise kırâat-ı aşere imamlarından Nâfi' (ö. 169/785) tarafından verildiği ifade edilir.²⁸

İcâzetnâmelerde yer alan uzun uzadıya şahıs ve eser isimlerinin bir silsile halinde zikredilme gerekçesi, ilgili ilmin kaynağının ve mevsûkiyetinin tespit edilmesidir.²⁹ Bu açıdan bu müessese çok önemli bir fonksiyon icrâ eder. Geleneğe göre hocanın, öğrencisinin ehliyetine kanaat getirdiğinde, ona hak ettiği icâzetini vermesi ahlâkî ve dinî bir vecibe olarak görülürken, aksi durum hak ihlâli kabul edilmiştir. Bunun yanında, kişinin yeterliliğinin ispatı ya da mensûbiyetinin bilinmesi bakımından gerekli görülen icâzetin, hak etmeye, para ya da herhangi bir şey karşılığında verilmesi de caiz görülmemiştir.³⁰

İcâzet, yukarıda zikredilen öğretim aşamalarından her biriyle *fem-i muhsin* bir hoca nezaretinde Kur'ân-ı Kerim'i başından sonuna kadar okunmasının ardından alınır. Fem-i muhsin, eğitim sürecinde öğrencinin yaptığı hataları tashih eder. Suyûtî, bu hususa dair İbn Bathân örneğini verir. Buna göre İbn Bathân, kendisinden kırâat okuyan öğrencinin yanlışlarını bir kenara not eder. Öğrenci hatmini tamamlayıp hocasından icâzet talep ettiğinde, İbn Bathân önceden not ettiği hatalarını öğrencisine sorar. Eğer öğrenci, söz konusu yanlışları düzeltmiş ve doğrusunu öğrenmişse ona icâzetini verir. Aksi durumda, öğrenciye yeniden hatim yaptırır.³¹ Bu örnekte olduğu gibi öğrenci, sahîh bir şekilde Kur'ân-ı Kerim'i hatim üzere okumuş olur. Öğrencinin bu hatminden sonra -hocasının uygun bulması halinde- bir camide ya da münasip bir yerde, kırâat çalışmalarının tescili ve iknâlinin bir ilanı anlamında

²⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Mehmet Yazgan (trc.), İstanbul: Beyan, 2004, I, 140.

²⁶ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 8.

²⁷ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 30; İbn Mâce, "İkâmet", 176.

²⁸ Fatih Çollak, "Reisü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kurâat İlmi ve Problemleri)*, 13-14 Ekim 2001, İstanbul, s. 195.

²⁹ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah, 1983, s. 114.

³⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 217.

³¹ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 219.

hatim cemiyeti olarak bilinen merâsim yapılır. Bu cemiyette üstâdı, öğrencisine icâzetnâme vererek onu mezun eder.

İcâzetler genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi, yukarıda bahsedilen tüm aşamaları kapsayan; kırâat ilmine mahsus tüm meseleleri hocasından tahsil eden öğrenciye verilen, öğrendiği mevzuları başkasına okutabileceğine dair genel kırâat icâzetidir. İkincisi ise bahsedilen aşamaları ve kırâat ilmine mahsus tüm meseleleri değil de bir veya birkaç aşamayı hocasından tahsil eden öğrenciye verilen özel kırâat icâzetidir. Örneğin her imamın iki râvîsinin tüm ihtilaflarıyla kırâat-ı aşereyi hocasından tahsil eden ancak diğer kırâat meselelerini okumayan öğrenciye verilen icâzet, özel icâzet türüne girer. Özel icâzetin daha alt basamağı da “cüz’î icâzet” olarak bilinir. Bu da örneğin, kırâat-ı aşere imamlarından Âsım’ın iki râvîsinden biri olan Hafs rivâyeti üzere düzenlenen icâzetlerdir.³²

1.4. İcâzetnâmelerin İçeriği

Arapça ve genellikle nesir formunda kaleme alınan kırâat icâzetnâmelerinde şekil ve içerik açısından ufak da olsa farklılıklar görülebilir. Detaylı olarak tertip edilenler olduğu gibi muhtasar şekilde düzenlenen icâzetnâmeler de söz konusudur. Buna göre icâzetnâmelerde genellikle şu şekilde bir düzen görülür:

1. Besmele (*Bismillahirrahmanirrahîm*), hamdele (*Elhamdüilâhi rabbi’l-‘âlemîn* cümlesi ya da varyantları), salvele (*Allahümme salli ‘alâ Muhammedin ve ‘alâ âli Muhammed* ifadesi ya da farklı salât-u selâm cümleleri) ve Kelime-i şehâdet (*Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden ‘abduhû ve rasûluh*) ifâdeleri.

2. Kur’ân okumanın önemi, bu ilmi tahsil ve öğretmenin ehemmiyeti, konuya dair âyet, hadis ve kelâm-ı kibârdan oluşan sözler.

3. İcâzeti hak eden (isteyen) öğrencinin adı, babasının adı, künyesi, memleketine dair bilgilerin olduğu ve öğrencinin yetkinliğinin hoca tarafından vurgulanarak ifade edilmesi.

4. Hocanın kendisini tanıtip öğrencisine okuttuğu kitapları ve kendisinin de kimden ve hangi yollarla okuduğunu (ilmî silsilesi) belirttiği ve öğrencisine izin verdiğini ifade ettiği kısım.

5. İcâzetteki isnâd zincirinin temel kaynağına kadar olan şahıs ve eserlerin zikredilmesi. Kırâat icâzetlerinde, özellikle Kur’ân’ın kaynağının Allah (c.c.) olduğuna vurgu

³² Durmuş Arslan, “Kırâat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir İcâzetnâme Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, sy. 2, 2003, s. 294.

için sırasıyla bu ilmi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hz. Cebrâil'den (a.s.), onun da Allah'tan (c.c.) aldığı belirtilir.³³

6. İcâzeti veren hocanın öğrencisine nasihatlerinin ve duasının olduğu bölüm.

7. İcâzeti veren hocanın kendi adını, nesebini, künyesini, memleketini yazdığı ve tarih düşürerek evrakı mühürlediği son kısım.³⁴

1.5. Temel Bir Kavram: Reîsü'l-Kurrâ

Kırâat imamlarından sonra İslâm beldelerinde ilm-i kırâat sahasında temâyüz eden âlimler hep yetişegelmiştir. Bu ilmi öğreten ve kendilerine “şeyhu'l-kurrâ” denen üstâdlar, gayretli ve yetenekli öğrenciler yetiştirmişlerdir. Dolayısıyla tedris faaliyetiyle ilgili olarak *imam*, *seyyidü'l-kurrâ*, *şeyhu'l-kurrâ* ve *reîsü'l-kurrâ* gibi ünvanlar dikkati çekmektedir.

Reîs, “bir şeyin başı, bir grubun başkanı, toplumun efendisi, öncüsü” manalarına gelen bir kelimedir.³⁵ *Kurrâ* ise “karae” fiilinden türeyen “kârî” isim-i fâilinin çoğuludur. Kırâat literatüründe bu kavram, kendilerine kırâatlerin nispet edildiği kırâat imamları³⁶ için kullanıldığı gibi “*hâfızlardan kırâat ilmini husûsî bir şekilde okuyup tamamlamış olanlar*” hakkında da kullanılır.³⁷ Daha kapsamlı bir şekilde kavram, Kur'an-ı Kerim'i sahîh bir şekilde ezberleyip tecvîd ve tashîh-i hurûf üzere baştan sona kadar okuyan ve ehliyetli bir üstâdın huzurunda ilgili kırâat kitaplarının muhtevâsına uygun olarak kırâat-ı seb'a ve kırâat-ı aşereyi bütün rivâyet ve vecihleriyle ahz ve telakki suretiyle bitiren ve icâzet alan kişi/kişiler olarak da bilinir.

Reîs ve *kurrâ* kelimeleri etrafındaki tanımlar birlikte değerlendirildiğinde, “Yaşadığı dönemde ve çevrede kurrâlık vasıflarını taşıyan, ehl-i Kur'an arasında kırâat ilmi sahasında en üst düzeyde bilgi ve tecrübe sahibi, icâzeti itibariyle en kıdemli olan ve reîsü'l-kurrâlık makamını hak eden, kurrânın önderi olan kişi” olarak ifade edilir.³⁸ Kaynaklarda kavramın ilk defa ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, günümüzdeki statüsüne gelirken hangi aşamalardan ve değişimden geçtiği meselesi tam olarak belli değildir. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) özel

³³ Atay, “Fatih-Süleymâniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeler”, s. 188.

³⁴ Akpınar, “İcâzet”, *DİA*, XXI, s. 398; Arslan, “Kırâat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir İcâzetnâme Örneği”, ss. 296-298.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “re's” md.

³⁶ Burada kastedilenler kırâat-ı aşere imamlarıdır. Buna göre kırâat ilmi eğitiminde on imam sıralaması şu şekildedir: Nâfi' (ö. 169/785), İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771), İbn Âmir, (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805), Ebû Ca'fer (ö. 132/749), Ya'kûb (ö. 205/821) ve Halefî'l-Âşîr (ö. 229/844).

³⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 324.

³⁸ Çollak, “Reîsü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri”, s. 182. Tarihî süreci için ayrıca bkz: Çollak, “Reîsü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri”, ss. 182-222.

talimiyle yetişmesi, okuyuşuyla takdirini kazanması, Hz. Ömer (ö. 23/644) gibi sahâbenin ileri gelenlerinin ifadeleriyle Kur'ân-ı Kerim'i "en iyi okuyan kişi" olarak kabul edilmesi ve kırâat ihtilaflarında sahâbenin kendisine müracaat etmesi gibi hususlar nedeniyle Übeyy b. Ka'b'ın *seyyidü'l-kurrâ (reîsü'l-kurrâ)* pâyesini aldığı ve bu ünvanın ilk defa onun için kullanıldığı ifade edilir.³⁹ İbnü'l-Cezerî'nin, Übeyy b. Ka'b'ı ümmetin Kur'ân-ı Kerim'i en mükemmel şekilde okuyan ve *seyyidü'l-kurrâlık* ünvanına en layık olanı şeklindeki işareti⁴⁰ bu durumu destekler niteliktedir. İbn Mes'ûd için de benzer özellikler söz konusu olsa da ondan *imam* olarak bahsedilmiştir.⁴¹ O da Hz. Peygamber'den (s.a.s.) doğrudan yetmiş küsur sûre öğrenmiş ve Kur'ân'ı Rasûlullah'a (s.a.s.) okumuştur.⁴² Hatta tamamını Hz. Peygamber'den (s.a.s.) okuduğuna dair rivayet de vardır.⁴³ İbnü'l-Cezerî, Kur'ân'ı İbn Mes'ûd'un tecvîd ve tahkîk ile okuduğunu, kendisine *imam* ünvanı verildiğini, güzel sesiyle tertîl üzere kırâatıyla çevresinde hayranlık uyandırdığını söyler.⁴⁴

Reîsü'l-kurrâ, ülkedeki kurrâ sınıfının ve kırâat eğitim-öğretimi yapılan kurumlarının genel başkanı sayılır. Osmanlı'da reîsü'l-kurrâlık makamına atanan kişi, devletin bütün hâfiz ve kurrâ zümresinin başı, en üst düzeydeki idarecisi konumundadır. O dönemde reîsü'l-kurrâlık statüsü, şeyhu'l-İslâmîliğe bağlı resmî bir memuriyet iken Cumhuriyet döneminde⁴⁵ sadece kırâat ilmiyle uğraşanları en üst düzeyde temsil eden ve manevî yönüyle itibar gören sembolik bir ünvan haline dönüşmüştür.

Osmanlı döneminde reîsü'l-kurrâ ataması, şeyhu'l-İslâm'ın uhdesinde bürokratik bir işlemdi. Buna göre reîsü'l-kurrâ tayini ve -gerektiğinde- azli, yalnızca şeyhu'l-İslâmın insiyatifindeydi. Öte yandan bazı tedbirler alınarak bu salâhiyetin gelişigüzel kullanılmasının da önüne geçilmişti. Genel kabule göre bir kurrânın, reîsü'l-kurrâ olarak atanabilmesi için şu şartları taşıması gerektiği ifade edilir:

- 1) Kırâat ilmini Takrîb seviyesinde tahsil etmiş olup bu seviyede icâzetinin bulunması.
- 2) İcâzet hususunda o dönemin aynı seviyedeki kurrâsının en kıdemlisi olması.

³⁹ Çollak, "Reîsü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri", s. 186.

⁴⁰ Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, Gotthelf Bergstraesser (nşr.), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982, I, 31.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 459.

⁴² Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 8.

⁴³ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Osman Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakât ve'l-a'sâr*, Tayyar Altıkulaç (thk.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, I, 114.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 459.

⁴⁵ Günümüzde, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde dâru'l-kurrâların yapısına benzer bir şekilde gerek eğitim merkezleri gerekse müftülükler tarafından açılan Aşere-Takrîb-Tayyibe İhtisas Kursları tarafından kırâat ilmi okutulmaya devam edilmektedir. Ayrıca bu tedris faaliyetlerini özel gayretleriyle devam ettiren bazı kurum ve hocaları da zikretmemiz gerekmektedir. Bu süreçte kırâat eğitimini tamamlayan çok sayıda öğrenci icâzet ve diploma alarak kurrâ ünvanıyla bu kurslardan mezun olmuştur. Bu kursların yapısı ve müfredatı hakkında geniş bilgi için bkz: Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı, *DİB Program Geliştirme Daire Başkanlığı*, Ankara: DİB, 2014, ss. 1-29.

3) İstanbul'da ikâmet etmesi (Payitaht/başkent olması hasebiyle).⁴⁶

4) Fîilen kırâat tedrisinde bulunması.

5) Hâfiz ve kurrâ sınıfının başkanlığını temsil ve idare etme yeteneğine sahip olması.⁴⁷

Bu hususlar, teâmül ve usul-ü kadime olarak bilinir. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde reisü'l-kurrâlık makamında bulunanlar sırasıyla şu şekildedir:

1. Hamdi Efendi (ö. 1939): İstanbul-Fatih Camii Baş İmam-Hatibi ve Tetkîk-i Mesâhif Heyeti Reisi.

2. Ali Üsküdarlı (ö. 1976): İstanbul-Karaköy Yeraltı Camii İmam-Hatibi.

3. Gönenli Mehmet Ögütçü (ö. 1991): İstanbul Sultanahmet Camii Baş İmam-Hatibi.

4. Abdurrahman Gürses (ö. 1999): İstanbul-Beyazıt Camii Baş İmam-Hatibi.

5. Ahmet Arslanlar: İstanbul-Eyüp Camii İmam-Hatibi. Hâlihazırda reisü'l-kurrâlık Ahmet Arslanlar'ın uhdesinde bulunmaktadır.

2. ŞEYHU'L-KURRÂ: SAFVAN ÇAKIROĞLU HOCAEFENDİ

Bu bölümde, 74 yıllık ömrünün büyük kısmını kırâat ilmini öğretmeye ve mihraba vakfeden, ülkemizin son dönemde yetiştirdiği az sayıda, ancak çok kıymetli şeyhu'l-kurrâlarından olan Safvan Çakıroğlu Hocaefendi'yi tanıtmaya çalışacağız. Kendisinden, Aşere-Takrîb-Tayyibe ilimlerini tahsil etme bahtıyarlığına erdiğimiz, üç yılı aşkın bir süre Hocaefendi'nin rahle-i tedrisinde -tabiri caizse dizinin dibinde- bulunma imkanını bulduk. Bu bölüm, minnet borçlusu olduğumuz Safvan Çakıroğlu Hocaefendi'nin aziz hatırasını yâd etmek üzere kaleme alınmıştır.

⁴⁶ Osmanlı'da -bu alanda tesis edilen düzende- taşrada yaşayan bir kârî, bahsi geçen şartları taşısa bile, reisü'l-kurrâ olmasına imkân verilmezdi. Devlet'in idare merkezi İstanbul'un dışında oturan böyle bir zat, ancak eski Osmanlı başkentlerinden olan Bursa ve Edime'de ikamet etmesi durumunda riyaset makamına getirilirdi. Dolayısıyla Osmanlı'da bu üç şehirden başka beldelerde yerleşen kurrâyı asla reisü'l-kurrâlık hakkı tanınmazdı; fakat bunların şeyhu'l-kurrâ olabilme ihtimali her zaman vardı. Yusuf Alemdar, "Reisü'l-Kurrâlık Makamı ve Son Reisü'l-Kurrâ Ahmed Efendi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 2011, s. 27'den naklen. Ayrıca Sultanahmet Camii külliyesindeki dâru'l-kurrâ'da şeyhu'l-kurrâ olarak görev yapan Abdülaziz Vasfî Efendi'nin, reisü'l-kurrâ atanmasına ilişkin olarak yazdığı şu dilekçe bu durumu destekler niteliktedir: "Reisü'l-kurâlık cihetinin, vücûhât-ı Kur'âniyye'den mezun olup Dersaadet'te mukîm devirhanların en kudemlisine tevcihi, iki yüz seneyi mütecâviz bir müddetten beri ittihaz buyrulmuş olan usûl ve teâmül iktizasından olduğu, ma'lûm-ı sâmi-i velîyyü'n-niamileridir. Daileri, 1265/1849 senesi şehri-i Zi'l-ka'desi evâsıtında reisü'l-kurrâ ve şârih-i "Zübdetü'l-'irfân" ve "Molla Efendi" denmekle ma'rûf Eyyûbî Mehmed Efendi'den icâzet aldığımızdan, usûl-ü ma'rifeye tevfiikan, bu kerre Esircizâde İsmail Hakkı Efendi'nin vefatıyla inhilâl eden reisü'l-kurrâlık cihetinin, uhde-i dâiyâneme tevcihi husûsuna müsadde-i celîle-i cenâb-ı velîyyü'n-niamileri istihâmına dair istida..." 16 Zilka'de 1322 ve 19 Kânûn Sâni 1320/1904; Aksaray kurbünde Sirâc Sokağı'nda 10 numarada mukîm Abdülaziz Vasfî." Recep Akakuş, "Kırâat İlminde İcâzet Geleneği, Reisü'l-Kurrâ Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi", *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi: Uluslararası Kırâat Sempozyumu*, 16-18 Kasım 2012, İstanbul, 2015, s. 530'den naklen.

⁴⁷ Alemdar, "Reisü'l-Kurrâlık Makamı ve Son Reisü'l-Kurrâ Ahmed Efendi", ss. 26-27.

2.1. Hayatı

Safvan Çakıroğlu, 1940 yılında Trabzon'un Çaykara ilçesine bağlı Maraşlı köyünde dünyaya gelmiştir. Annesinin adı Fadime, babasının adı İbrahim'dir. 7 yaşındayken hâfızlığa başlamış, babasının Ankara'nın Haymana ilçesinin Yeniköy köyüne fahri imam-hatip olarak tayin edilmesinden sonra babasıyla birlikte Yeniköy'e gitmiş ve hâfızlığının geri kalan kısmını orada, 1949 yılında 9 yaşındayken tamamlamıştır. 1951-1952 yılları arasında (1,5 yıl) Of ilçesinin Uğurlu (Çifaruksa) beldesinde merhûm Mehmet Rüşdü Aşıkkutlu Hocaefendi'den (ö. 1980) tashîh-i hurûf ve talim dersleri almıştır. Sübhâneke duâsından başlamak üzere namaz duâlarını ve Nâs sûresinden başlayarak 30. cüzün tamamını talim üzere; peşinden tahkîk, tedvîr ve hadr usulleriyle Kur'ân-ı Kerim'in tamamını Aşıkkutlu Hocaefendi'ye arz yöntemiyle okumuştur. Babası, talim dersleri için Aşıkkutlu Hocaefendi'ye onu götürdüğünde henüz 11 yaşındadır. Aşıkkutlu Hocaefendi'den ders okuyan kalabalık öğrenci grubu ve Safvan Çakıroğlu'nun bunların en küçüğü olmasından dolayı Aşıkkutlu Hocaefendi'nin hanımı Safvan Çakıroğlu için: *"Bu benim evladım olsun."* demiş, dolayısıyla Safvan Çakıroğlu Hocaefendi bu 1,5 yıllık süreçte Aşıkkutlu Hocaefendi'nin evinde misafir olarak kalmıştır. Ardından köyüne dönmüş, farklı hocalardan dinî ilimler tahsil etmiştir. 1953-1954 yılları arasında Ahmet Zengin'den sarf ve nahiv; 1959-1962 yılları arasında, dönemin Çaykara müftüsü Yusuf Bilgin'den sarf, nahiv, mantık, kelâm ilimlerini okumuştur. Askerlik zamanı yaklaşması üzerine, askere gitmeden dersleri yoğunlaştırmak suretiyle bitirme ricasına Yusuf Bilgin sıcak bakmamış ve akâid, usûl-u fıkıh, tefsir ve Arapça ilimlerini Hüseyin Akdoğan'dan tamamlayarak icâzetini almıştır.

Safvan Çakıroğlu Hocaefendi 1960 yılında evlenmiştir. 1964'te askerlik görevini yerine getirdikten sonra Yusuf Bilgin'den kırâat-ı aşere okumuştur. Kırâat-ı aşere üzerine Bakara sûresini bitirmeden meseleyi çok iyi kavradığından hocası, Hocaefendi'ye aşere icâzeti vermiştir. Dolayısıyla o, aşere sûretini baştan sona yazmadan icâzet alan nadir kimseler arasındadır.

1965 yılında ilk resmî görevine Kur'ân Kursu öğreticisi olarak Ankara'da başlamıştır. Bir süre sonra imam-hatip olmuştur. 1968 yılında Ankara *İç Cebeci Camii*'nde vazifeliyken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlendirmesiyle Of'a giderek Mehmed Rüşdü Aşıkkutlu Hocaefendi'den *Takrîb-Tayyibe* derslerini tahsil ederek icâzet almıştır.⁴⁸ Yaklaşık 2 yıllık zorlu bir eğitim sürecini dört ay gibi kısa bir zamanda, kendi ifadesiyle, *"İnsanlıktan çıkarak günün yirmi bir saatini derse; üç saatini ise namaz, yemek ve uykuya hasrederek"* üstün

⁴⁸ Aşıkkutlu Hocaefendi, o dönemde annesinin rahatsızlığı dolayısıyla memleketi Of'taki medresesinde hâfızlık yaptırıyor, Arapça, Aşere, Takrîb, Tayyibe ilimlerini okutuyordu.

gayretlerle yine Aşıkkutlu Hocaefendi'nin evinde kalarak tamamlamıştır. Bu arada kendisinden Arapça ve aşere okuduğu müftü Yusuf Bilgin de öğrenci olarak Safvan Çakıroğlu Hocaefendi'nin ders arkadaşı olmuştur.

O dönemde Aşıkkutlu Hocaefendi'den kırâat ilmini okuyanlar Türkiye'nin değişik yerlerinde bu ilmi okutmuşlardır. Diyanet İşleri Başkanlığı, Aşıkkutlu Hocaefendi'den icâzet verdiği bu öğrencileri içinden, kırâat ilmini okutabilecek olanlarını seçmesini ve isimlerini Başkanlığa göndermesini ister. Buna göre belirlediği 11 ismi göndermiş, belirlenen bu kişiler riyâsetinde Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye'nin 11 farklı yerinde aşere kursu açmıştır. Bu isimlerden birisi de Ankara'ya dönen Safvan Çakıroğlu Hocaefendi'dir. Böylece 1969 yılında o, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Ankara'da düzenlenen *Kırâat İhtisas Kursu*'nda Diyanet mensuplarına aşere dersleri vermek üzere görevlendirilmiş ve 1,5 yıllık dönemin sonunda 20 kişiye aşere icâzeti vermiştir. İlhan Tok, Ömer Kabakçı, Hicâbi Öcalan, Rafet Çakır gibi Ankara'nın önemli okuyucuları bu öğrencileri arasındadır. 1988 yılına kadarki süreçte, zaman zaman hem kırâat okutmuş hem de uzmanı olduğu, özellikle Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulan İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimetü'-Cezerî*⁴⁹ isimli eserini sayısız tashih-i hurûf öğrencisine ezberletmek suretiyle ders vermiştir.

1988 yılında Ankara Müftülüğünün görevlendirmesiyle yıllarca kesintisiz devam edecek olan *Aşere-Takrib-Tayyibe* kursunu açmıştır. Bu sürecin başlangıcını, Ankara Hacı Bayram-ı Veli Camii emekli imam-hatiplerinden, Hocaefendi'nin hem görev arkadaşı hem de öğrencisi Abdulkadir Şehitoğlu şöyle anlatır: *“İstanbul Haseki Eğitim Merkezine Abdurrahman Gürses Hocaefendi'nin yanına kırâat ilmini okumak üzere gitmek arzusundaydım. Dönemin Altındağ müftüsü merhum Mehmet Zeki Arslan (ö. 2007) müsaade etmedi. Bu işi Ankara'da yapan kimse yok mu? diye sordu. Ben Safvan Hoca var ancak okutur mu bilmem dedim. Müftü Safvan Hoca'yı çağırıp bu işi yapıp-yapamayacağını sormuş. O da yapabileceğini söyleyip kabul etmiş. Vakit kaybetmeden dönemin Ankara müftüsü merhum Hasan Şakir Sancaktar (ö. 2012) ile istişâre neticesinde ilk resmî kursu açıp Safvan Hoca'yı da kursa hoca olarak atadılar.”* Bu münasebetle Ulus'ta, *Ehl-i Kur'ân Yetiştirme ve Yaşatma Derneği* adıyla bir dernek kurularak bir daire kiralanmış, bir yıl süreyle dersler burada yapılmıştır. Ardından Hacı Bayram-ı Veli Camii müştemilatında bulunan bir odaya taşınarak derslere burada devam edilmiştir. Ders yapacakları uygun mekânları dahi bulunmayan ilk dönem kursiyerleri, gerek Hocaefendi'nin babasının gerekse kendi

⁴⁹ *Mukaddime fi mâ yecibu 'alâ kârii'l-Kur'ân en ya'lemehû* isimli eser hakkında detaylı bilgi için bkz: Tayyar Altıku laç, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XX, s. 555.

rahatsızlığını da içeren yaklaşık beş yıllık meşakkatli bir sürecin sonunda kursu başarıyla tamamlayarak 1993 yılında icâzetlerini almışlardır.

Safvan Çakıroğlu Hocaefendi haftanın beş günü 3-4 yıllık periyotlar halinde verdiği dersler ile her dönem birçok kurrâ hâfıza icâzet vererek onları mezun etmiştir. Türkiye’de son dönemde yaşamış olan ehl-i Kurân’ın nezdinde hatırı sayılır bir yere sahip olan Hocaefendi, resmî olarak Aşere-Takrîb-Tayyibe kursunda altı dönem öğrenci mezun ederek 85 kurrâ hâfıza icâzet vermiştir. Çok defa Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlediği hizmet içi eğitim kurslarında sayısız meslektaşına tashîh-i hurûf dersleri vermiştir. Ankara *Koyunpazarı, Küçükesat Dört Yol, İç Cebeci, Küçükesat Merkez, Balaban, Zincirli ve Hacı Bayram-ı Veli* gibi merkezî camilerde 45 yıl, iki ay imam-hatiplik görevi yaptıktan sonra 2005 yılında, 19 yılını geçirdiği Hacı Bayram-ı Veli Camii Başımam-Hatipliğinden emekli olmuştur.

Nefes alıp-verdiği sürece kırâat ilmini okutmak üzere Allah’a (c.c.) söz verdiğini sık sık dile getiren, kırâat ilmine hizmet etmeyi her şeyin üstünde gören Hocaefendi, azmi ve kararlılığı ile yaşadığı yıllarda ilim çevresinde saygın bir kişilik olarak yer edinmiştir. O, 45 yıl boyunca, mensubu bulunduğu Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatının yetkilileri ve beraber görev yaptığı mesai arkadaşlarıyla ilişkilerinde saygılı, uyumlu ve görevli olduğu camilerdeki hizmetlerinde disiplinli, hassasiyet ve sorumluluk sahibi olmasıyla temâyüz etmişti. Bu manadaki titizliğine, 19 yıl görev yaptığı Hacı Bayram-ı Veli Camii ile evi arasında 7 km. mesafe olmasına rağmen sabah namazı görevine -o da rahatsızlığından ötürü- sadece iki kez gidememesini örnek verebiliriz.

Hocaefendi insânî ilişkilerinde edeb ve erkana dikkat eder, minnet altında kalmak istemez, imkanı olmasına rağmen hiçbir yetkiliden kendisi için talepte bulunmaz, yanında başkalarının hakkında konuşulmasına müsaade etmezdi. Heybetli ve sert görünümlü bir yapıya sahip olmasına rağmen görüntüsünün aksine oldukça sevecen ve şakacıydı. Mütavâzı, egosuz, sabırlı, açık sözlü, hoşsohbet ve nüktedân kişiliği, yanında bulunanları oldukça hoşnut ederdi. Giyim kuşamı gayet temizdi. İnsanların karşısına daima takım elbise ile çıkardı. Yaz döneminde, Trabzon’a köyüne giderek vaktini orada değerlendirirdi. Köyünü, aynı zamanda usta olması hasebiyle orada el emeğiyle yaptığı evini çok severdi. Ankara’ya döndüğünde, eviyle ilgili yaptıklarını ayrı bir zevkle tek tek anlatırdı.

2.2. Vefatı

1969 yılında başladığı, özellikle 1988’den sonra aralıksız devam ettiği şeyhu’l-kurrâlık (kırâat ilmi hocalığı) vazifesini tarif edilemez bir gayret ve enerjiyle sürdüren Hocaefendi 24

Aralık 2014 (Çarşamba) tarihinde⁵⁰ 74 yaşındayken Hakk'a yürümüştür. Cenaze merâsimi, memleketimizin seçkin ehl-i Kur'ân üstadları, Hocaefendi'nin öğrencileri, idareciler ve halkın katılımıyla büyük bir kalabalık eşliğinde ve olağanüstü bir teveccühle gerçekleşmiştir. Cenaze namazı, 19 yıl görev yaptığı Hacı Bayram-ı Veli Camii'nde 25 Aralık 2014 Perşembe günü öğle namazını müteakiben, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez tarafından kıldırılmış, naaşı Ankara Karşıyaka Kabristanına defnedilerek ebediyet hayatına uğurlanmıştır.

Hocaefendi'nin ikisi erkek ve ikisi kız olmak üzere dört evladı vardır. Öğrencileri, vefatından kısa bir süre sonra, Ankara'nın Mamak ilçesinde 7 kat olarak inşa edilen *Safvan Çakıroğlu Kur'ân Kırâati İhtisas Merkezi* adıyla kırâat ilmi faaliyetlerini yürüterek Hocaefendi'nin hatırasını yaşatmaktadırlar.

2.3. İlmî Kişiliği

Safvan Çakıroğlu Hocaefendi, yaşadığı dönemde, şeyhu'l-kurrâ ve mukrî sıfatıyla Ankara'nın en önemli simâsıdır. O, Trabzon'da doğup yetişmişse de ilmî faaliyetlerini Ankara'da sürdürmüştür. İlmî altyapısı sağlam, ilm-i kırâat icâzeti, *Mısır tarikinin Atâullah mesleği* üzeredir. Tedris usûlünde gelenekçi çizgiyi temsil etmiştir. Kendisine ait herhangi bir yazılı eseri mevcut değildir. İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd* isimli kitabını tercüme etse de eser yayımlanmamıştır. Onun yazılı eserinin bulunmamasını, imam-hatiplik vazifesiyle birlikte yürüttüğü tedris faaliyetinin yoğunluğu ile izah edebiliriz. Öğrenci yetiştirmekten eser yazmaya zaman ve imkân bulamamıştır. Bir de buna hastalıkları eklenince, aslında kırâat ilminde bir derya olan Safvan Çakıroğlu Hocaefendi'yi daha iyi anlayabiliriz. Hocaefendi, bu zor şartlarda yetiştirdiği yüzlerce öğrenciyi eser olarak bırakmıştır. Sayısız öğrenciye tashîh-hurûf dersleri vermiş ve 85 “Aşere-Takrîb-Tayyibe” icâzeti verdiği kurrâ hâfız yetiştirmiştir. Öte yandan kendisinden sadece aşere ilmini okuyan 20 kişiye de aşere icâzeti vermiştir.

Hocaefendi, zamanında ve belirlenen programlar çerçevesinde işlediği derslerinden asla taviz vermez bir yapıya sahiptir. Kırâat ilmini kendinden sonraki nesle ulaştırma noktasında olağanüstü mücadele veren Hocaefendi, kursa erkenden, öğrencilerinden önce gelir, kursu açar, odasında o günkü dersle ilgili hazırlık yapardı. Öğrencilerinin dersleri ve devamı hususunda takipçiydi. Kendisi ders konusunda ciddi ve dakik olduğundan öğrenciden de aynı ciddiyeti bekledi. Uzun yıllar süren ciddi

⁵⁰ Hocaefendi yeni bir kursa, döneme ya da bir kitaba Çarşamba günü başlardı. Vefatı da bir Çarşamba günü gerçekleşmiştir.

rahatsızlıklarından ötürü sık sık hastaneye gitmesi gerekmesine rağmen hastane işlerini hep dersin dışındaki zamana denk getirirdi. Hocaefendi'nin, derste değilse muhakkak hastanede olduğu bilinirdi. Öğrencilerin zaman zaman derslerini ihmallinde, onlara şu şekilde sitemde bulunurdu: *“Ben sizin gibiyim. Görevim, ailem, sorumluluklarım ve sosyal hayatım var. Ancak hepsi dersten sonra gelir. Önce ders!”* Dolayısıyla Hocaefendi'nin önceliği hep Kur'an idi. Bu hassasiyetini, yaz aylarında öğrencileriyle birlikte gittiği pikniklerde dahi -tabiatı da şahit tutarak- dersi aksatmamasından anlayabiliriz. Öğrencilerinin bunaldığını hissettiğinde, Karadenizli olması hasebiyle fıkralar anlatır ve öğrencilerini yeniden ders ortamına hazırlar, motive ederdi. Yaz döneminde kırâat kursu tatile girdiğinde, Hocaefendi Trabzon'a köyüne gider, orada bulunduğu birkaç aylık sürede, yine köyünün çocuklarına ve gençlerine talim dersleri verirdi. Örneğin Prof. Dr. Abdullah Emin Çimen 1985 yılı yazında köyün yaylasında bu şekilde kendisinden talim dersleri almıştır. Hocaefendi, hafta içi kırâat kursunda, hafta sonu ise kendi evinde Ankara dışından gelen öğrencilerine gerek tashîh-i hurûf gerekse kırâat dersleri verirdi. Konya'dan ders okumaya gelen Prof. Dr. Fatma Asiye Şenat bu şekilde ders verdiği öğrenciler arasındadır.

Hocaefendi her kurs döneminde yeni kursiyerlere, “çetin bir ilimdir” dediği kırâat ilminin önemini, tahsilinin zorluklarını, uzun zaman aldığını, sorumluluklarını, gayret ve azim gerektirdiğini uzun uzadıya anlatırdı. Kalfalık sistemine önem verir, öğrencilerine zaman zaman: *“Bu ilmi okuyacağım diye değil okutacağım düşüncesiyle tahsil edin.”* derdi. Kursiyerler derslerden bunaldıklarında ya da rehâvete girdiklerinde bunu fark ederek onlara bazı ikazlarda bulunur ve önemseddiği sorumluluk faktörünü hatırlatırdı. Örneğin, *“Arkadaşlar! Siz, kırâat ilmini tahsil için başkalarının hakkına girdiniz. Belki onlar bu işi sizden daha iyi yapacak ve daha fazla sahipleneceklerdi. Ancak siz, yaptığımız kursa giriş sınavlarında onlardan önde geldiniz ve ‘Bu emanete bizler sahip çıkacağız’ dediniz. Bizi de kendinize şahit tuttunuz. Sözüünüzde durmazsanız, hem hakkına girdikleriniz hem de bu ilmi size kadar intikal ettirenler, ayrıca Hz. Kur'an sizden hakkını alır.”* ifadesi bu cümledendir.

Uzun yıllar böbrek hastalığından muzdarip olan Hocaefendi, yıllarca altı saatlik periyotlarla günde dört defa diyalize girmiş, bu süreci ders aralarına denk getirerek derslerini hiç aksatmamıştır. Diyaliz için hastane süreci başladığında ise haftada üç gün hastaneye yatarak diyalize girmiş, hastaneden çıkınca evine gitmek ya da istirahat etmek yerine derse yetişebilmek için tarifsiz bir gayret sarf etmiştir. Ayağı kırık halde, hastalığı şiddetli olduğu dönemde bile derslerini aksatmamıştır. Öğrencilerine bu haliyle dahi örnek olmuştur. Bu bağlamda Hocaefendi, kursun ilk başlarında şu uyarıları dile getirirdi: *“Bu kurs bitene kadar*

kendinizi feda edeceksiniz! Bu süreçte misafirliğe gitmeyecek ve misafir kabul etmeyeceksiniz! Çok darda kalmadıkça doktora dahi gitmeyeceksiniz! Dersi aksatmayacaksınız!”

Hocaefendi'nin Kur'ân'a hizmet aşkına, gayretine ve fedâkarlığına asistanlarından birinin hatırası şu şekilde ışık tutmaktadır: “Bir sabah, yoğun bir baş ağrısıyla uyandım ve derse gitmemeyi düşündüm. Ancak hocamın diyalizden çıkarak derse geldiği aklıma gelince, ‘Hocama ne mazeret söylerim.’ diyerek fırladım, kalktım. Hocamızın ders için Keçiören Müftülüğünde, arkadaşlar tarafından sandalyeye oturtulmuş halde merdivenlerden yukarıya doğru çıkarıldığını gördüm (Hocaefendi rahatsızlığından ötürü merdiven çıkamıyordu).⁵¹ Bana dönerek şöyle dedi: *Bak! Hasta halimde bile beni geçemiyorsunuz.*”⁵²

Derse başlamadan evvel Hocaefendi, başta Hz. Peygamber (s.a.s.) olmak üzere geçmiş ulemâ ve özellikle masasında her daim fotoğrafını bulundurduğu hocası Aşıkutlu Hocaefendi için dua eder, ardından derse geçerdi. Gerek *Mukaddimetü'l-Cezeri* gerekse *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* ders ezberlerini öğrenciden dinlerken zaman zaman onların yaptıkları ve önemsemedikleri küçük hatalar hususunda oldukça hassastı. Bu metinlerdeki bir harfin değişmesinin ne gibi zararı olabileceği sorularına: “*Bu ilim tevkîfidir. Öteden beri hiçbir değişime uğramaksızın, silsile yoluyla bize kadar gelmiştir. Herkes bir harfin sıfatında ya da mahrecinde değişiklik yapsa, bu ilim günümüze kadar sâlimen ve bozulmadan nasıl gelirdi hiç düşünmüyor musunuz?*” şeklinde cevap verirdi. Derste öğrenciler arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu olduğunda, meseleyi iyi bilmesine rağmen kaynaksız konuşulmaması gerektiğini ısrarla vurgulardı. Böyle durumlarda, tebessüm ederek “lazım kitap” ifadesi meşhurdu. İlmi mevzularda kaynak göstermeden konuşan kimselere itibar etmezdi. “*Kaynaklarımı çürütecek kaynağınız varsa getirin. Bir bakalım. Yanlışsa biz de kendimizi düzeltiriz.*” derdi. Ders esnasında, kafasına konuya ilişkin bir mesele takıldığında onu araştırır, öğrenciyi aydınlatmadan diğer konuya geçmezdi. Gerek ders ile ilgili gerekse diğer hususlarda düşünceye kıymet verir ve edep çerçevesinde her şeyin konuşulabileceğini ifade ederek herkesin fikrini beyan etmesini, itiraz varsa yine edebe uygun şekilde itiraz edilmesini önemserdi. Övülmekten hoşlanmaz, ön planda olmayı istemez, kendisine yapılan iltifatı

⁵¹ Hocaefendi, içlerinde bu çalışmanın yazarının da bulunduğu 5. dönemi okuttuğu 2010 yılında, Hacı Bayram-ı Veli Camii çevresinde önemli bir tadilat çalışması yapılmış, Hocaefendi'nin kursu bu tadilat çerçevesinde yıkılmıştır. O dönemde sahipsiz kalan ve çok üzülen Hocaefendi'yi, derslerin devamı için dönemin Keçiören müftüsü Ahmet Durmuş Hoca, Keçiören Müftülüğüne davet etmiş ve dersler bir süre Keçiören Müftülüğünün ikinci katında bulunan müftülük kütüphanesinde yapılmaya başlanmıştır. Hocaefendi bu nazık daveti için Ahmet Durmuş Hoca'yı minnetle anardı. Bir süre sonra Hocaefendi'nin rahatsızlığı iyice artması ve merdiven çıkamaması sebebiyle Ankara Ehl-i Beyt Kur'ân Kursu'nun giriş katında bir sınıf ve Hocaefendi'ye tahsis edilen bir öğretmen odası, onu büyük bir zahmetten kurtararak rahatlatmıştı. 6. Dönemin sonuna kadar kırâat kursu burada devam etmiştir.

⁵² Nuri Garbetoğlu, “Kur'an'a Vakfedilmiş Bir Hayat: Şeyhu'l-kurrâ Safvan Çakıroğlu”, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 289, 2015, s. 73.

dikkate almazdı. Herhangi bir şekilde iltifat edildiyse çok etkilendiği ve hayran olduğu hocası Aşıkutlu Hocaefendi'yi işaret ederek: “*Siz onu tanısaydınız çok severdiniz. Hocam, çok kibar, sabırlı, halim-selim, nazik biriydi; hiç kimseyi kırmaz ve incitmezdi.*” şeklindeki ifadelerle konuyu değiştirmeye çalışırdı. Bu duruşu, vakarı ve benzeri birçok tavrı, aslında öğrencisine ilmî bir metot öğretmeye yönelik davranışlardı.

Hocaefendi, Kur’ân-ı Kerim’i tilâvet ederken harfler ağzından teker teker çıkar, her harfin hakkını verir, makamsız ve nağmesiz okumasına rağmen tesirli okuyuşu dinleyenlerin kulaklarında ve gönüllerinde farklı bir tat bırakırdı. Tilâvet esnasında okuyucunun vakur bir şekilde durması gerektiğini ifade eder, tilâveti esnasında Hocaefendi’nin kılı kıpırdamaz, sadece ağzı hareket ettiğinden okuduğunu ancak ağzına bakarak anlayabilirdiniz. Elini kulağına götürmek suretiyle, ağzını gereğinden fazla açıp yayarak, başını ya da herhangi bir uzvunu oynatarak okuyanları ciddiyetsiz ve laubali olarak nitelendirirdi. İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddime* diye şöhret bulan manzûmesinin 32. beytinde yer alan *Mükemmelen min ğayri mâ tekellüfi **** Bi’l-lutfi fi’n-nutki bilâ te’assüfi* ifadesinin bu bağlamda anlaşılması gerektiğini belirtirdi.

Hocaefendi, günümüzde kırâat ilminin hak ettiği değeri görmediğini ve ona gerekli ehemmiyetin gösterilmediğini dile getirir, ilm-i kırâat hususundaki ilgisizlik onu ziyadesiyle müteessir ederdi. Bu durum vesilesiyle yeri geldikçe şu vasiyyetini öğrencileriyle paylaşırdı:

“*Allah’tan (c.c.), Cebraîl (a.s.) aracılığı ile Hz. Peygamber’e (s.a.s.), ondan da, silsile yoluyla hiçbir kesintiye ve değişikliğe uğramaksızın bize intikal ettirilen ve haddimiz olmadan omuzlarımıza yüklenen bu mukaddes emaneti, size tevdi ediyorum. Bu ilmi, kıyamete kadar okutularak yaşatılması için onu size öğrettim ve emanet ettim. Bir harfine ya da bir harfin sıfatına zarar vererseniz vebaldesiniz. Üstlendiğiniz bu mukaddes emaneti sizden sonrasına iletmezseniz vebaldesiniz. Sizden, bu ilmin kıyamete kadar yaşatılması hususunda emanete sahip çıkmanızı istiyorum.*”

2.4. Ders İşleme Metodu

Kırâat ilminin teorigini bilmenin yanında pratiğini uygulamasını bilen fem-i muhsinin ağzından duyarak öğrenmeye “müşâfeheten ahz” denir.⁵³ Kırâat (ilmi) öğretiminde lafzın edâ şekillerini alma noktasında, öğrencinin fem-i muhsinin huzurunda olmak kaydıyla ağzından o lafzı duyması, lafzın telaffuz şeklini hocasına kontrol ettirmesi ve luzûmu halinde tashîh

⁵³ Ramazan Pakdil, *Ta’lim, Tecvîd ve Kırâat*, İstanbul: İFA V, 2013, s. 29.

ettirmesi gerekmektedir. Böylece dersin işlenişine dair başlıca *semâ'* (öğrencinin dersi hocasından dinlemesi),⁵⁴ *arz* (öğrencinin hocasına dersini hazırlayıp sunması/okuması)⁵⁵ ve *edâ* (*semâ'* ve *arz* usulünün beraber uygulanması)⁵⁶ olmak üzere üç yöntem karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kırâatin takip edilmesi gereken bir sünnet oluşu, birtakım metotlarla kırâati alma işleminin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Hocaefendi, söz konusu üç yöntemi de yeri geldikçe uygulardı. Kırâat eğitiminin ilk zamanlarında *edâ* yöntemini, içinde yer alan *semâ'* ile telaffuz keyfiyetinin tatbikini öğrenciye aktarıp onun meleke kesbettiğine kanaat getirinceye kadar kullanırdı. Eğitim sürecinin ilerleyen aşamalarında, öğrencinin dersini icrâda meleke kesbetmesinden sonra *semâ'* uygulamasının yoğunluğunu azaltır ve *arz* uygulamasına ağırlık verirdi.

2.5. Uyguladığı Kırâat İlmi Programı ve İçeriği

Kırâat ilmi, Osmanlı coğrafyasında İstanbul ve Mısır tarîkleri olmak üzere iki usûlle okutulagelmıştır.⁵⁷ İstanbul tarîkinin *Îtilâf* ve *Sûfî*,⁵⁸ Mısır tarîkinin ise *Mutkin* ve *Atâullah* meslekleri⁵⁹ söz konusudur. Hocaefendi kırâat ilmini, Mısır tarîkinin *Atâullah* mesleği üzere okumuş ve okutmuştur.

Klasik usûle göre *tashîh-i hurûf*, *aşere*, *Takrîb* ve *Tayyibe* olmak üzere dört program takip ederdi. Buna göre her bir programın süreci şu şekildedir:

2.5.1. Tashîh-i Hurûf Süreci

Aşere programına başlayan kişinin sağlam hâfız olması ve Âsım kırâatinin Hafs rivâyetine göre tecvîd ilmini iyi bilmesi ve uygulayabilmesi şarttır. Böyle olmakla birlikte tecvîd ilmindeki uygulamaların pekişmesine matuf olarak müfredatta tecvîd dersine yer verilir. Hocaefendi kırâat derslerine başlamadan evvel belirli bir seviye yakalamak ve ağız birliği sağlamak üzere tüm kursiyerlere altı ay sürececek olan sıfât-ı hurûf ve mehâric-i hurûf dersleri verirdi. Bu çerçevede her öğrenciye *Sübhâneke* duâsından başlayarak *Duhâ* sûresine kadar talim üzere okuturdu. Bunu yaparken önce örnek bir okuyuş gösterir, sonra öğrenciden aynı yeri dinler, gerekli gördüğü yerleri tashîh ederdi.

⁵⁴ Yönteme dair detay için bkz: Ebu'l-Hasan Nureddin Aliyyü'l-Kârî, *Minahü'l-fikriyye*, Kahire: 1890, s. 18; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, İstanbul: İşaret, 1990, s. 94.

⁵⁵ Yönteme dair detay için bkz: Aliyyü'l-Kârî, *Minahü'l-fikriyye*, s. 20; Tetik, *Kırâat İlminin Ta'limi*, s. 95.

⁵⁶ Yönteme dair detay için bkz: İbn Mücâhid, *Kitabu's-seb'a*, s. 45; Aliyyü'l-Kârî, *Minahü'l-fikriyye*, s. 18.

⁵⁷ Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, ss. 4-5; Pakdil, *Tecvid ve Kırâat*, s. 363.

⁵⁸ Ülkemizde kırâat öğretiminde İstanbul tarîkini hâlihazırda Sûfî Mesleği temsil etmekte ve başta İstanbul olmak üzere birçok merkezde tedrisat bu mesleğe göre yürütülmektedir.

⁵⁹ Meslek: Gidilen yol, gidiş ve sistem anlamlarına gelirken literatürde, kırâat ilmi öğretimi esnasında bu sahanın müderrisleri tarafından uygulanan sistem ve metod olarak anlaşılmaktadır. Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, ss. 6-7; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, İstanbul: İFA V, 2009, s. 102.

Öteden beri kırâat âlimleri, kırâat ilmini tahsil etmek isteyen öğrencinin, alana dair manzûm veya mensûr bir kaynağı ezberlemesinin önemini ısrarla vurgulamışlardır. Bu durum, birçok sahada olduğu gibi kırâat ilminde de metin ezberleme olgusunun önemini göstermektedir. Bu bağlamda Hocaefendi, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimetü'l-Cezerî* adlı 16 bapтан müteşekkıl 109 beyitlik manzûmesini öğrenciye ezberletir ve bizzat kendisi onlardan teker teker ezberlerini dinlerdi. Derste ezbere sunulan beyitleri önce izah eder, ardından ertesı günün ezberi olan beyitleri kendisi okur ve öğrenciler dersleri olan onun bu okuyuşunu manzûme metninden takip ederlerdi.

2.5.2. Aşere Programı Süreci

Hocaefendi, programın ilk derslerinde kırâat ilminin tarihçesini özetleyip kırâat-ı aşere imamlarının ve râvîlerinin hayatlarına ilişkin malumat verirdi. Ardından söz konusu kurrânın kırâat usûlündeki tasnifine göre imam ve râvî sırası gözeterek remzlerini öğrenciye sağlam bir şekilde ezberletirdi. İlk birkaç hafta, ilgili kurrâ remzlerinin iyice bellenmesine yönelik olarak öğrenciye sık sık imam ve râvîlerin remzleri, onların sıralaması, hangi imam ya da râvî kaçınıcı sırada olduğuna kadar birçok soru sorarak onları test ederdi. Böylelikle imam ve râvîleri tanıyarak takip edilen ders kitabında, ilgili kurrânın isimlerine işaret eden remzlerini bilmek durumunda olan öğrenci, bu remzlerle onları kolayca hatırlayabilir hale gelirdi. Aynı zamanda aşere tarîkinin kuralları ve kavramlarına ilişkin bilgiler verirdi. Bu sayede öğrenci her kırâatin ve rivâyetin kâidelerini tek tek ezberlemek suretiyle öğrenerek sağlam bir usûl bilgisine sahip olurdu. Bu programda takip ettiği temel kaynak olarak, *Abdülfettâh Paluvî*'nin *Zübdetü'l-'irfân*⁶⁰ ve şerhi olan Muhammed Emîn Efendi'nin *'Umdetü'l-hallân fî izâh-i Zübdetü'l-'irfân* isimli eserlerini kullanırdı.

⁶⁰ *Zübdetü'l-'irfân fî vucûhi'l-Kur'ân*, Hâmid b. Hâce Abdülfettâh Paluvî (ö. 1173/1759) tarafından kaleme alınmıştır. Aşere sistemine göre telif edilen eserde müellif, İmam Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* ve *vechü't-tehânî*'sini ve İbnü'l-Cezerî'nin *Dürretü'l-Mudîe*'sini esas almak suretiyle tarîk detaylarına inmeden on kırâatin meselelerine yer vermiştir. Eserin metodunu anlayabilmek için özelliklerine ilişkin şunlar söylenebilir.

1) Eser, İstanbul ve Mısır tarîkleri arasındaki mevcut ihtilaflarda her iki tarîkin uygulamalarını belirtmiştir.

2) Kırâat usûlünde yer alan meselelere, her sayfanın kenarında tenbîhât başlığı altında yer ayırmıştır. Bu sayede öğrenciye geçmiş konuları hatırlatmak suretiyle meseşeyi kavratmaya matuf bir yol izlenmiştir.

3) İhtilafın söz konusu olduğu yerlerdeki lafızlar için vakıf ve vasıl durumlarında âyet sonları; lafızlar, âyet ortasında ise Tayfûr Secâvendî'nin (ö. 560/1164) vakıf işaretleri esas alınmıştır.

4) Usûl meseleleri için belirli bir tertip değil âyet sıralaması esas alınarak özet bilgilerle yetinilmiştir.

5) Aynı hükmü ve izah gerektiren kelimeler geldikçe tekrara düşmemek amacıyla ortak hükmü taşıyan örnek dikkate alınarak zaman zaman da "daha önce geçtiği gibi" ve "şimdi geçtiği gibi" gibi ifadelerle yer verilmiştir. Geniş bilgi için bkz: Akdemir, *Kırâat İlmi*, ss. 164-165.

Öğrencilerin aşerenin temel kâidelerini öğrendiklerini düşündüğünde, Kur'ân-ı Kerim'in 8. sayfasına kadar her bir öğrenciye *infirâd* yöntemiyle⁶¹ aşere sûretlerini yazdırır ve okuturdu. Ardından öğrenci meleke kesbettikten sonra *indirâc* yöntemiyle⁶² tüm Kur'ân'ı aşere sûretini her bir öğrenciye yazdırıp okuturdu. Fâtîha sûresinden Meryem sûresine kadar olan kısmını merâtib-i erba'a; Meryem sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadar olan kısmını ise mertebeteyn usûlüyle okuma yöntemi olan Mısır tarîkinin⁶³ geleneksel uygulamasını devam ettirdi. Aynı zamanda öğrencilerinin aşere defterlerini kontrol edip imzalardı.

İindirâc uygulamasının tarihsel sürecinde vakıfla, harfle, hem vakıf hem harfle cem' gibi yöntemlere başvurulmuştur. Hocaefendi vakf ve harf ile kırâatleri cem' yollarının her ikisini bir arada kullanarak, iki uygulamanın da avantajlarından istifade etmeye yönelik İbnü'l-Cezerî tarafından ihdas edilen ve kırâat tahsilinde daha az zaman alan yöntemi⁶⁴ kullanmıştır.

2.5.3. Takrîb Programı Süreci

Takrîb programına başlamak için aşere tarîkinin bitirilmiş olması öngörülür. Zira Takrîb'in meselelerini anlayabilmek için aşere tarîkinin kurallarının çok iyi kavranmış olması şarttır. Bu programda on imam ve her bir imamın iki râvîsinin yanında râvîlerden sonra gelen nakiller tarîkler vasıtasıyla devreye girer. İbnü'l-Cezerî bu tarîkleri, yaklaşık bin olarak ifade eder.⁶⁵ Müellif, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*'dan hareketle meselenin detaylarını ve tarîkleri özetleyerek programa ismini veren *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr* olarak kaleme aldığı eserini meydana getirmiştir.

Bu programda Hocaefendi, önce Takrîb tarîkiyle ilgili temel kaideler hakkında bilgi verir ve vücûhât sûretlerini çıkarma alıştırmaları yaptırır. Ardından indirâc yöntemiyle Fâtîha'dan başlayarak Meryem sûresine kadar merâtib-i erba'a; Meryem sûresinden Nâs'a kadar ise mertebeteyn usûlüyle sûretlendirme yaptırır ve okuturdu. Böylece aşereden sonra Kur'ân-ı Kerim, ikinci kez hatmedilmiş olurdu. Bu programın temel kaynakları *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr* ve muhtasarı programa ismini veren *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*, Ahmed b.

⁶¹ Her kırâatin ve rivâyetin müstakil olarak sistematığının öğrenilmesinden sonra, bu kırâat ve rivâyetleri birbirine karıştırmadan her bir rivâyet için ayrı hatim yapmaktır. Tetik, *Kırâat İlminin Ta'lîmi*, s. 99; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, ss. 74-75.

⁶² Kırâatleri ya da rivâyetleri birleştirerek -derecelenmiş/tertib edilmiş sıralarına riâyet etmek suretiyle- bir hatimde okumaktır. Tetik, *Kırâat İlminin Ta'lîmi*, s. 101; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 74.

⁶³ İstanbul tarîkinde ise Kur'ân-ı Kerim'in Fâtîha sûresinden Rûm sûresine kadar olan kısmı merâtib-i erba'a; Rûm sûresinden sonuna kadar olan kısmı ise mertebeteyn usulüyle okunur.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 202; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, s. 340; Dimyâtî, *İthâf*, I, 104.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*, Muhammed Temîm Zü'bî (zabt ve tsh.), Cidde: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1994, 35. beyit.

Muhammed Bennâ Dimyâtî'nin *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer* isimli eserleridir.

2.5.4. Tayyibe Programı Süreci

Kırâat eğitim-öğretiminin son aşaması olan *Tayyibe*'yi tahsil hususunda, manzûmeyi okutan hocaların uygulamalarında farklılıklar olsa da *Tayyibetü'n-neşr* genellikle Takrîb programı sürecinde okutulmaktadır. *Tayyibe*, aşere tarîkinde yer alan imam ve râvîlere ilaveten İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* ve onun muhtasarı *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* isimli iki eserde yer verdiği tarîkleri esas alan öğretim metodudur. Müellif bu eserleri, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* ismini verdiği 1015 veya 1016 beyitlik⁶⁶ manzûmede özet olarak nazmetmiştir. Söz konusu eser, *Tayyibe* şeklinde kısaltılarak meşhur olmasının yanında kırâat ilmi tedris aşamalarının bir parçası haline gelmiştir.

Bu süreçte Hocaefendi, *Tayyibetü'n-neşr*'i öğrencilere ezberletir ve hepsinden ezberlerini bizzat dinlerdi. İbnü'l-Cezerî'nin tayin ettiği imam ve râvîlere karşılık gelen harf ve grup remzleri, beyitlerdeki istilahları kavratmaya, manzûmenin tekniğine yönelik olarak çalışmalar yaptırır. Uyguladığı yöntem gelince, önce manzûmenin ertesi günün ezberlenecek yerini kendisi okur, ders zamanında öğrenciden dinlerdi. Dersin konusu olan kısmı Aşikkutlu Hocaefendi'nin *Tayyibe* derslerinin bulunduğu kasetlerin ilgili yerlerini öğrenciye dinlettikten sonra da çok teknik bir metin olan manzûmeyi kendisi tahlil ederdi. Hem edebî hem de teknik boyutu olan *Tayyibetü'n-neşr*'in, şerhleri ya da ihtiva ettikleri konulara ilişkin başka yardımcı mensûr eserler olmadan anlaşılması neredeyse imkansızdır. Cumhuriyetten sonra kırâat ilminin ülkemizdeki en önemli öncülerinden ve *Tayyibe* şârihlerinden olan Mehmet Rüşdü Aşikkutlu, altı asrı aşkın süredir şöhreti devam eden bu eser hakkında şu ifadelerini kullanır:

*“Aşere ve Takrîb vücûhâtından haberi olmayanlar, Tayyibe'nin ifadesinden, rumuz vesairesinden anlayamazlar. Fakat aşere ve Takrîb ilmini kavrayarak okuyanlar, Tayyibe'nin manalarının dersi verilirken en ufak bir işaretinin dahi nasıl netice vereceğini kolaylıkla anlarlar. Tayyibe, kırâat ilmini beşer takatiyle okuyanlara ait bir eserdir. Bu ilmi bilmeyenlere bu eserin ifadeleri, ne kadar tafsilatlı anlatılırsa anlatılsın daha fazla şaşurmalarına sebep olur.”*⁶⁷

⁶⁶ Konuyla ilgili olarak bkz: Yaşar Akaslan, “*Tayyibetü'n-Neşr* Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)”, (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), s. 14.

⁶⁷ Mehmed Rüşdü Aşikkutlu, *Tayyibe'nin Elfâz Manası*, Mukaddime, 2.

Bu itibarla, manzûme ile ilgili açıklayıcı bazı yardımcı kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Hocaefendi de dersi izah sadedinde kaynak olarak hocası Aşikkutlu'nun Osmanlıca olarak telif ettiği *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe* ve *Tayyibe'nin Elfâz Manası* isimli iki eserini esas alırdı. Bunun yanında, eseri nazmedenin oğlu olması itibariyle İbnü'n-Nâzım olarak bilinen İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekr Ahmed (ö. 835/1432) tarafından yazılan *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırââti'l-'aşr* ve İbnü'l-Cezerî'nin öğrencisi Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ali Nüveyrî (ö. 857/1453) tarafından kaleme alınan *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırââti'l-'aşr* isimli Tayyibe şerhlerine de zaman zaman başvururdu.

Sonuç

İslam eğitim-öğretim geleneğinde, öğrencinin tedris faaliyetine atılması, ilmi bir süreçten geçip sonrasında aldığı icâzet sayesinde mümkün olur. Kur'ân-ı Kerim'in okunup-öğretilmesi yoluyla sonraki nesillere eksiksiz bir şekilde aktarıldığının en önemli sağlaması da icâzet müessesesi yoluyla yapılır. Üstadın anlattıklarını aktarması için öğrencisine izin vermesi bakımından icâzet, öğretme ruhsatıdır.

İcâzetnâmeler, icâzet sahibinin Kur'ân'ı usûlüne uygun bir şekilde okuyabileceğine dair yetkinliğinin yanında Kur'ân'ı fonetik yönünün Hz. Peygamber'den (s.a.s.) günümüze kadarki sürecinde, hiçbir değişime uğramaksızın kimler vasıtasıyla aktarıldığını gösteren yazılı bir tarihî vesikadır. Kırâat ilminde rivâyetlerin nakli hususunda, yazılı metinden ziyade zihinlerde muhafaza edilenlere itimat edildiğinden diğer branşlardan farklı olarak telaffuz boyutu ön plandadır. Bu bakımdan kırâat ilminin, “fem-i muhsin” denen, bu alanda ehliyetli uzmandan alınması gerekli görülmüştür. Zira ahzedilen kırâatin, kırâat imam ya da râvilerinden biri yoluyla ve isnâd zincirinde bir kopukluk olmaksızın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) kadar ulaşması esastır. Bu bağlamda kırâat ilmi, güvenilir bir fem-i muhsinden, Kur'ân'ın fonetik boyutu muhafaza edilerek eğitim yoluyla öğrenilebilir.

Son dönem fem-i muhsin üstadlardan olan şeyhu'l-kurrâ Safvan Çakıroğlu Hocaefendi, 7 yaşında başladığı Kur'ân ile meşguliyetini, kırâat ilmine vakfettiği ömrünün 74. yaşına kadar olağanüstü gayret ve enerjiyle devam ettirmiştir. Ülkemizin yetiştirdiği önemli âlimlerinden Mehmed Rüşdü Aşikkutlu Hocaefendi'nin rahle-i tedrisinden geçen Safvan Çakıroğlu Hocaefendi, kırâat ilmini Ankara'da ihyâ etmiş, hatırı sayılır sayıda kurrâ hâfiz yetiştirmiştir. Erbâbı tarafından, ehl-i mihrâb ve ehl-i Kur'ân olarak tarif edilen Hocaefendi'yi şiddetli hastalıkları dahi Kur'ân hizmetinden alıkoyamamıştır. Kırâat tedrisatına adanmış hayatında, emanet bildiği bu mukaddes ilmi sonraki nesillere aktarma uğruna pek çok zahmete göğüs germiştir. Bu sayede ülkemizin nadir üstadları arasında yer almıştır. Allah (c.c.), hâdimi olduğu Kur'ân'ın nuruyla kabrini pürnûr ve mekânını cennet eylesin.

Kaynakça

- Akakuş, Recep, “Kırâat İlminde İcâzet Geleneği, Reîsü'l-Kurrâ Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi”, *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi: Uluslararası Kırâat Sempozyumu*, 16-18 Kasım 2012, İstanbul, 2015, ss. 501-543.
- Akaslan, Yaşar, “Tayyibetü'n-Neşr Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).
- Akdemir, Mustafa Atilla, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, İstanbul: İFAV, 2015.
- Alemdar, Yusuf, “Reîsü'l-Kurrâlık Makamı ve Son Reîsü'l-Kurrâ Ahmed Efendî”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 2011, ss. 25-40.
- Altıkulaç, Tayyar, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XX, ss. 551-557.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddîn (1014/1605), *Minahü'l-fikriyye bi şerhi'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye*, Kahire: 1890.
- Arslan, Durmuş, “Kırâat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir İcâzetnâme Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, sy. 2, 2003, ss. 291-317.
- Aşıkkutlu, Mehmed Rüşdü (1980), *Tayyibe 'nin Elfâz Manası*, Mukaddime, 2.
- Atay, Hüseyin, “Fatih-Süleymâniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeler”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara: 1981, sy. 13, ss. 171-235.
- _____, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah, 1983.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (400/1009'dan önce), *es-Sihâh: Tâcü'l-lüğa ve sihâhü'l-'Arabîyye*, Ahmed Abdülğafûr Attâr (thk.), Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1990.
- Çollak, Fatih, “Reîsü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kırâat ilmi ve Problemleri)*, 13-14 Ekim 2001 İstanbul, ss. 179-240.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd (444/1053), *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'i'l-meşhûre*, Muhammed Sadûk Cezâirî (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed Bennâ (1117/1705), *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*, Şa'bân Muhammed İsmail (thk.) Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.

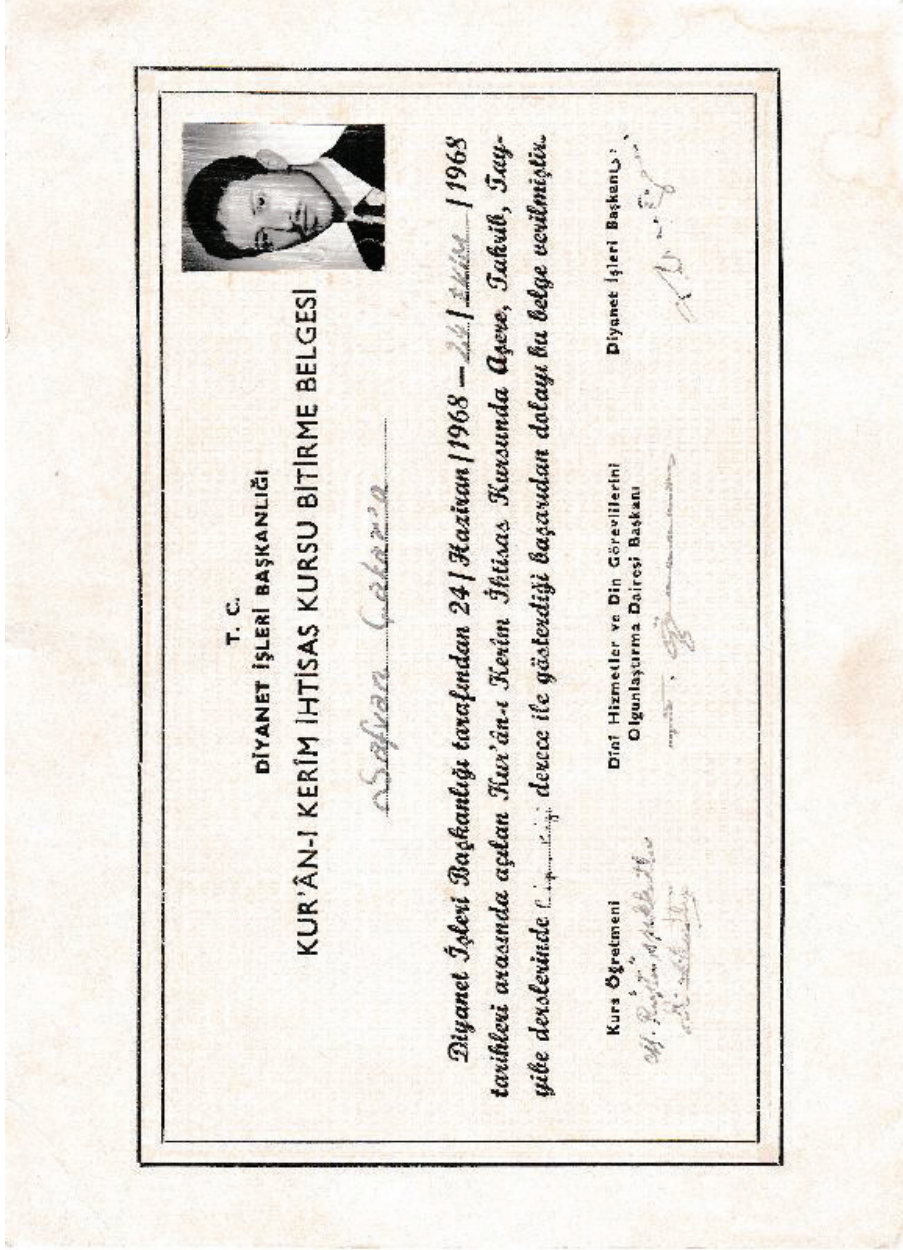
- Düzenli, Muhittin, “Hadis Öğretiminde İcazet ve İcazetnâmeler”, *Anadolu’da Hadis Geleneği ve Dâru’l-Hadisler Sempozyumu*, 30 Nisan-1 Mayıs 2011 Çankırı, ss. 77-87.
- Ebû Şâme, Makdisî (665/1267), *Mürşidü’l-vecîz*, Tayyar Altıkulaç (thk.), Beyrut: Dâru Sâdır, 1975.
- Garbetoğlu, Nuri, “Kur’ân’a Vakfedilmiş Bir Hayat: Şeyhu’l-kurrâ Safvan Çakıroğlu”, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 289, 2015, ss. 72-73.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Mehmet Yazgan (trc.), İstanbul: Beyan, 2004.
- İdrız, Mesut, “İslâm Eğitim Yaşamında İcâzet Geleneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, sy. 3, c. 1, ss. 169-188.
- İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyin Ahmed, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (nşr.), Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa Bâbî Halebî, 1969.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisânü’l-‘Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, ty.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir (324/936), *Kitâbu’s-seb’a fi’l-kırâât*, Şevkî Dayf (thk.), Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1972.
- İbnü’l-Cezerî, Ebu’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Yûsuf (833/1429), *Ğâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ*, Gotthelf Bergstraesser (nşr.), Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1982.
- _____, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*, Ali Muhammed Dabbâ’ (thk.), Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty.
- _____, *Müncidü’l-mukriûn ve mürşidü’t-tâlibîn*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1980.
- _____, *Tayyibetü’n-neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*, Muhammed Temîm Zü’bî (zabt ve tsh.), Cidde: Mektebetü Dâri’l-Hüdâ, 1994.
- Kastallânî, Şehâbüddîn (923/1517), *Letâifu’l-işârât li funûni’l-kırâât*, Âmir Seyyid Osman-Abdüssabûr Şâhin (thk.), Kahire: Meclisü’l-alâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye Lecnetü’l-İhyai’t-Türasi’l-İslâmî, 1972.
- Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı, *DİB Program Geliştirme Daire Başkanlığı*, Ankara: DİB, 2014, ss. 1-29.
- Muhammed Emin Efendi (1275/1859), *‘Umdetü’l-hallân fi izâhi Zübdeti’l-‘irfân*, İstanbul: Emin, ty.

- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakdil, Ramazan, *Ta 'lim, Tecvîd ve Kırâat*, İstanbul: İFAV, 2013.
- Subhi Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1977.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman (911/1505), *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Şuayb Arnaut (thk.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, Ahmed Şâkir (thk.), Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940.
- Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, İstanbul: İFAV, 2009.
- Tetik, Necatî, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, İstanbul: İşaret, 1990.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yüksel, Ali Osman, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul: İFAV, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Osman (748/1348), *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakât ve'l-a'sâr*, Tayyar Altıkulaç (thk.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995.

Ekler

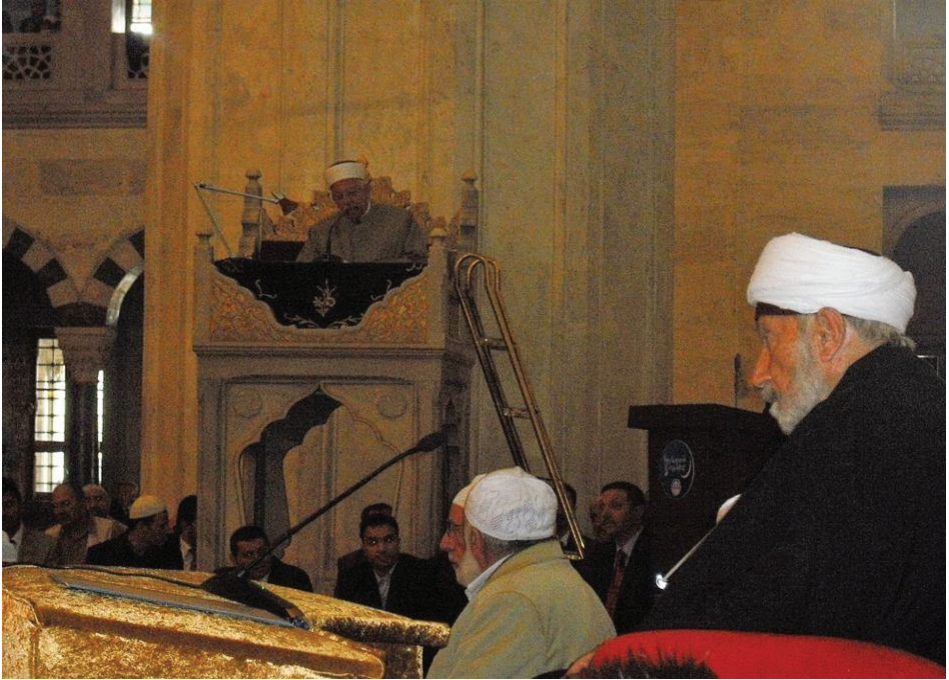
Mehmet Rüşdü Aşıkkutlu Hocaefendi'nin Safvan Çakıroğlu Hocaefendi'ye verdiği icâzetnâmenin son sayfası.

Hocaefendi'nin, Diyanet İşleri Başkanlığından 1968 yılında aldığı Takrib-Tayyibe diploması.

Safvan Çakıroğlu Hocaefendi. Yer: Keçiören Müftülüğü (2009).

5. Dönem Aşere-Takrib-Tayyibe İcâzet Merasiminde Safvan Çakıroğlu Hocaefendi icâzetnâme'yi okurken (Ankara Kocatepe Camii 24 Mayıs 2010).

Ankara Krâat İhtisas Merkezinin 5. Dönem Aşere-Takrib-Tayyibe İçâzet merasimi sonrası. Ayaktakiler (soldan sağa): 1. İbrahim Tanrıkulu 2. Yaşar Akaslan 3. Mehmet Kamil Haliloğlu 4. Erdal Güntay 5. İlhan Tok 6. Mehmet Mandal 7. Ali Osman Atakul 8. Fikret Latifoğlu. Oturanlar (soldan sağa): 1..... 2. Safvan Çakıroğlu 3. Mustafa Demirkan 4. Ahmet Arslanlar (reîsü'l-kurrâ) 5. Abdullah Hatipoğlu (24 Mayıs 2010).

İcâzet merâsimini yöneten reîsü'l-kurrâ Ahmed Arslanlar huzurunda toplanan kurrâ hâfizlar ve Safvan Çakıroğlu ile birlikte hatim cemiyetinde (Ankara Kocatepe Camii 24 Mayıs 2010)

SON DEVİR KARADENİZLİ MERHUM KURRÂLAR SEMPOZYUMU

"Hayırla Geçen Ömürler"

II.
Oturum Başkanı:
Prof. Dr. M. Zeki TERZİ

Emin AŞIKKUTLU

REÎÜ'L-KURRÂ OFLU MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلي آله وصحبه اجمعين

Saygıdeğer meslektaşlarım ve Kıymetli Katılımcılar

Merhum Reisü'l-Kurrâ Oflu Mehmet Rüştü Aşikkutlu ile ilgili tebliğimi sunmaya başlamadan muhterem heyetinizi saygıyla selamlıyorum.

Tebliğimi, merhum üstad Mehmet Rüştü Aşikkutlu'nun doğumu ve öğrenciliği, görev hayatı, ahlâkî ve ilmî şahsiyeti, eserleri, öğrencileri ve dinî hayata etkileri başlıkları altında arz etmeye çalışacağım. **

1. DOĞUMU VE ÖĞRENCİLİĞİ

1901 yılında Of ilçesinin Uğurlu (Çıfaruksa) kasabasında doğdu. Babası Ahmed Cemalettin (ö. 1948), annesi Hanife hanımdır (ö. 1968).

* Prof. Dr. KTÜ İlahiyat Fakültesi

**Bu tebliğ, 8-10 ekim 2015 tarihleri arasında KTÜ İlahiyat Fakültesi tarafından Trabzon'da gerçekleştirilen "Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat" konulu uluslararası sempozyumunda sunduğumuz "dini hayatın geçmişten geleceğe intikalinde örnek bir şahsiyet: Reisü'l-Kurra Oflu Mehmet Rüştü Aşikkutlu" başlıklı bildiri esas alınarak hazırlanmıştır.

İlk tahsilini dönemin Maarif Nezaretinde öğretmenlik yapan ve aynı zamanda icazetli hoca olan babasından yaptı. Hafızlığını küçük yaşlarda köyünde tamamladıktan sonra, başta Arapça olmak üzere dini ilimler tahsilini yöresinin meşhur âlimlerinden yaptı. Bunlar arasında, Aliyazıcıoğlu Hâfız Tahir Efendi (ö. 1914-1915), Kasımzâde Hacı Hasan Efendi (ö. 1921), Çalıkzâde Tahir Efendi (ö. 1924), Çalekli Hacı Dursun Efendi (ö.1977) sayılabilir.

Daha sonra, imtihana girerek Dârul-Hilâfe Medreselerine bağlı Çifaruksa medresesinin 4. sınıfına kaydoldu. 6. sınıfa geçtiğinde 1924 yılında Tevhîd-i Tedrisat kanunuyla medreseler kapatılınca yukarıda adı geçen Çalekli Hacı Dursun Efendi'den bir süre daha Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Meânî gibi dersler okuyarak Ulûm-i Âliye icazetnamesi aldı.

1930 yılında İstanbul'a gitti ve dönemin meşhur Kıraat üstadlarından ders almaya başladı. Fatih Camii Dersiâmlarından Şehzâde Câmîi Şeyhu'l-Kurrâsı ve Kılıç Ali Paşa Câmîi Vâizi olan Sirozlu Ahmed Şükrü Efendi (ö. 1932)'den bir müddet tecvîd, tashih-i hurûf ve talim dersleri aldıktan sonra Aşere okumaya başladı. Enfal suresinin sonuna geldiğinde bu hocası vefat edince, Tevbe sûresinden itibaren bu zatın yeğeni olan ve Kesikbacaklı İsmail Efendi diye bilinen İsmail Hakkı Bayrı'den (ö. 1972) Aşere'yi tamamlayarak icazet aldı (28 Nisan 1932). Ardından aynı üstaddan Takrib okudu ve Takrib icâzeti aldı (8 Kasım 1932). Bu arada Fatih Câmîi Şeyhu'l-Kurrâsı ve Sultan Selim Câmîi Baş İmam-Hatibi Varnalızâde Ahmed Hamdi Efendi'den Kıraat İlmi'nin temel kaynaklarından olan İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-neşr* adlı eserini okudu. Bütün bu süreçte hocalarının övgü ve takdirlerini kazandı.

2. GÖREVLERİ

Gayr-i resmi görev hayatına köyünde erken yaşlarda imamlık yaparak başlayan Aşıkkutlu, 1928 yılında Hademe-i Hayrât bünyesinde görevlendirilerek Uğurlu Büyük (Merkez) Camii İmamlığına getirildi. 1932 yılında İstanbul'dan Trabzon'a/köyüne döndüğünde yine gayr-i resmi olarak Kur'an okutmaya başlamakla birlikte, bu faaliyetini resmileştirmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı nezdinde bizzat girişimlerde bulunarak, 25. 12. 1936 tarihi itibarıyla Fahri Kur'an Kursu Öğreticiliği izni aldı ve 15. 01. 1937'de resmen bu görevine başladı. 1941 yılında Of Vaizliği'ne atandı. Bu görevine ilaveten, yukarıda geçtiği üzere 1937 yılında başladığı Fahri Kur'an Kursu öğreticiliğine ve Uğurlu Büyük (Merkez) Camii İmamlığı görevlerini sürdürdü.

1968 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Cumhuriyet döneminde ilk defa resmen açılan Aşere-Takrib ve Tayyibe İhtisas Kursu'nu köyü Uğurlu'da gerçekleştirdi. Bu kurs sayesinde ki, ülkemizde uzun yıllar ihmal edilmiş ve neredeyse unutulmuş olan Kıraat İlmi yeniden hayat bularak günümüze ulaşmıştır. Bu vesile ile altını çizerek vurgulamak gerekir ki, Cumhuriyet Türkiye'sinde Kıraat İlmi'nin devlet iradesiyle resmen yeniden ihya, inkişaf ve intişarının başlangıcı, 1968 yılında merhum Aşikkutlu Hocaefendi'nin tedvir ve tedrisinde yürütülen Of/Uğurlu Aşere-Takrib ve Tayyibe Kursu'dur. Daha sonra, 1974-1975 yılları arasında yine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Ankara'da DİB merkezinde, 1976-1979 arasında İstanbul/Haseki'de açılan Aşere-Takrib ve Tayyibe ihtisas Kursu'nda hocalık yapan Aşikkutlu, 1976 yılında Of Vaizliğinden emekliye ayrıldı.

3. VEFATI

Aşikkutlu, yine böyle bir ihtisas kursunda görev alma hazırlığı öncesinde rahatsızlandı ve tedavi maksadıyla Trabzon'dan İstanbul'a giderken 28 Ağustos 1980 Perşembe günü uçakta vefat etti. Cenazesi, 31 Ağustos 1980 Pazar günü köyü Uğurlu'da, çok değerli zevatın katıldığı kalabalık bir cenaze merasiminin ardından Uğurlu Büyük/Merkez Camii haziresinde defnedildi. Allah'ın rahmeti ve mağfireti üzerine olsun.

4. AHLÂKÎ KİŞİLİĞİ

Âşikkutlu Hocaefendi, sîret ve sûret bakımından temel ahlâkî erdemleri şahsında toplamış örnek bir şahsiyetti.

Özetlemek gerekirse o;

1. takva sahibi
2. yumuşak huylu ve sevecen
3. mütevazî fakat vakûr
4. şefkat ve merhametli
5. cesur, kararlı ve sabırlı
6. yardımsever ve paylaşımcı
7. güvenilir
8. cömert
9. misafirperver
10. nezih ve nazik
11. babacan bir eğitici ve öğretici bir kişiliğe sahipti.

Onu az-çok tanıyanların yakinen bildiği gibi, bu meziyetlerin her birine dair onunla ilgili birçok ilginç örnek zikretmek mümkündür.

Bu örnek şahsiyeti sebebiyle hala birçok öğrencisi, «Biz ondan sadece ilim öğrenmedik; ahlâk, âdâb ve insanlık dersi de aldık» derler.

12. İLMÎ KİŞİLİĞİ

«Altı yaşından beri okurum, okuturum» diyen Aşıkkutlu'nun oldukça erken yaşta ilim hayatına başladığı anlaşılmaktadır. Gençlik yıllarında Çalek/Sıraağaç köyünde bir süre fahri öğretmenlik de yapmış olan Aşıkkutlu, aynı zamanda dikkatli, temkinli, araştırmacı ve verimli bir müellifti. Yaşadığı dönemin imkân ve şartlarına göre zengin sayılabilecek bir kütüphanesi vardı. Gerek sahaflardan gerekse Hac maksadıyla gittiği Arabistan'dan kaynak eserler temin etmeye özen gösterirdi. Telif çalışmalarını, yoğun ders, misafir ağırlama, halkın sorunlarıyla ilgilenme gibi meşgalelerden fırsat buldukça, daha çok gece vaktinde yürütürdü.

Ğ. ESERLERİ

Aşıkkutlu, başta Kıraat ilmi olmak üzere, muhtelif dini konulara dair irili-ufaklı bazı eserler telif etmiştir. Bunları şu şekilde tasnif edebiliriz:

1. Kıraat İlmi İle İlgili Olanlar:

- a. *Aşere Kaideleri (Vukuu Çok Aşere Kaideleri)*
- b. *Takrib Kaideleri (Vukuu Çok Takrib Kaideleri)*
- c. *Tayyibe'nin Elfâz Manası*
- ç. *Tayyibe'nin Elfâz Manası* adlı eserini seslendirdiği 29 kasetlik kayıt
- d. *Haşiyeli Tayyibe (Tayyibe üzerine ilk çalışması olup 1934 yılında yapılmıştır.)*
- e. *Haşiyeli Tayyibe Şerhi (Vefatı öncesinde Tayyibe üzerine yaptığı en kapsamlı çalışmadır.)*
- f. *Vakf-ı Hamza ve Hişâm Risâlesi*
- g. *Cezerî Mukaddimesi'nin Tercüme ve Şerhi*

2. Fıkıhla İlgili Olanlar

13. *Ferâiz Risâlesi*
14. *Hac Risâlesi.*

3. Vaaz ve İrşad ile İlgili Olanlar

15. *İlim-Amel-Cehil Risalesi*

16. *Vaaz ve Dinî Konferans Özetleri***4. Muhtelif Konulara Dair Sorulara Yazdığı Cevaplar**

Bunlar, genellikle Kıraat ve Fıkıh konularıyla ilgili olarak kendisine sorulara yazdığı cevaplardan ibarettir.

Aşıkkutlu Hocaefendi'nin yukarıda mezkûr eserleri henüz matbu değildir.

17. ÖĞRENCİLERİ

«En zararlı günüm, çocuk da olsa bir kimseye bir sayfa Kur'an okutmadığım gündür» sözüyle, başta Kur'an-ı Kerîm olmak üzere ilim öğretme aşkını veciz bir şekilde dile getiren Aşıkkutlu, 1975 yılında Haksess Dergisi'nde (Haziran sayısı: 126) yayımlanan mülakatında; hâfızlık ve hâfızlık talimi yaptırdıkları ile Aşere ve Takrîb okuttuklarının bine, yeterli miktarda dinî ilim tahsil ederek ayrılanların da bine yakın olduğunu, yani yaklaşık iki bine yakın öğrenci yetiştirdiğini beyan etmektedir. Ancak, 1974'den vefatına kadar (28 Ağustos 1980) geçen sürede okuttukları da hesaba katıldığında iki binden fazla öğrenci yetiştirdiğini söylemek mümkündür. Ne var ki, DİB arşivinde bulunan ve 1937-1974 arasını kapsayan Uğurlu Kur'an Kursu'na ait dört adet kayıt defterindeki kayıtlar, bu rakama ulaşmamaktadır. Büyük bir ihtimalle bu farkın sebebi, çeşitli nedenlerle birçok öğrencisini kayıtsız okutmuş olmasıdır ki, bunun birçok örneği vardır. Mesela, bildiğim kadarıyla, kendisinden hâfızlığı baştan sona bitiren (1971-1973) ve vefatına yakın bir tarihte kendisinden Aşere okumaya başlayan son talebesi olarak bendenizin bu defterde kaydı yoktur.

Mezkûr defterde kaydı bulunan birçok meşhur talebeleri arasında ise;

Fındıkoba'dan (Halmanlı) Mahmut Sarıcaoğlu,

Mehmet Sarıcaoğlu,

Ahmet Sarıcaoğlu,

Hüseyin Sarıcaoğlu

Gürpınarlı (Mapsınoğlu) Ahmet Efendi (Kıroğlu),

Miçolu Mahmut Efendi (Ustaosmanoğlu),

Hopşaralı Hasan (Râmi Yavuz) Efendi,

Eski Çaykara Müftüsü Yusuf Bilgin efendi,

Mehmet Emin Kutluoğlu,

Eski Erzurum Müftüsü Halis Emek,

Murat Köseoğlu (Murat Hafız),

Nurettin Durmuş,

Muharrem Arslantürk,

Abdullah Bayraktar (Hatipoğlu),

Safvan Çakıroğlu,

Hüseyin Harputoğlu ve

İbrahim Tanrıkulu hoca efendiler gibi, her biri yüzlerce öğrenci yetiştirmiş ilim-irfan sahibi ve kanaat önderi muhterem zevat sayılabilir.

I. DİNÎ HAYATA ETKİSİ

M. Rüştü Aşıkkutlu Hocaefendi, Osmanlı'nın son döneminde doğmuş ve dini tahsilinin önemli bir bölümünü Osmanlı sistemi içinde tamamlamış bir âlimdir. Bu yönüyle o, son devir Osmanlı ilim ve kültür mirasının Cumhuriyet dönemine intikalinde, Karadeniz bölgesi merkezli olarak hayati bir görev icra etmiş, bu mirasın günümüze ulaşmasında azim ve sabırla büyük gayret ve fedakârlık göstermiştir.

1. İLMÎ ALANDA

Merhum Aşıkkutlu'nun ilmî faaliyetlerinin önemli bir etkisi öğrencileri yoluyla gerçekleşmiştir. Yetiştirdiği iki bin civarındaki öğrenciden bazıları, tarım, sanat, ticaret gibi farklı iş alanlarına yönelmişse de, büyük bir kısmı Cumhuriyet döneminin sıkıntılı ve zor zamanlarından itibaren en merkezi yerlerden en uzak köylere kadar gerek yurt içinde gerekse yurt dışında Diyanet, Milli Eğitim, Üniversite, Vakıflar, Dernekler gibi din, ilim, irfan ve hayır kurumlarında önemli görevler üstlenmişlerdir.

Ayrıca Aşıkkutlu'nun yetiştirdiği öğrencilerden veya onların talebeleri arasından Dünya Hafızlık ve Kur'an-ı Kerim Yarışmalarına katılıp birincilik dahil ilk derecelere giren birçok kimse vardır. Nesiller boyunca müteselsilen bu ilim-irfan ordusunun tedris ve terbiyesinden geçenlerin geometrik bir artışla ulaşabileceği miktar düşünüldüğünde, onun sadece yöresel ve bölgesel çapta değil, ulusal ve küresel düzeyde dini hayatın korunmasında, canlı tutulmasında ve geleceğe aktarılmasında ne denli hayati rol oynadığı daha iyi anlaşılır. Öğrencilerine sıkça yaptığı en önemli tavsiyelerinden biri, «*Öğrendiklerinizi başkalarına öğretin, aksi halde mesul olursunuz. Sakın mihrabı terk etmeyin, Kur'an okumayı ve hıfzınızı*

korumayı ihmal etmeyin, Kur'an okurken teğanniye kaçmayın, kaçanlara da heves ve iltifat etmeyin.» idi.

2. SOSYAL ALANDA

O, sadece tedris ve telif faaliyetleri ile meşgul değildi. Toplumun her kesimiyle kurduğu sıcak, sağlıklı ve düzeyli ilişkileri, bilge, sevecen ve saygın kişiliği ile de dinî hayatın şekillenmesinde çok önemli katkılarda bulunmuştur. Bu kişiliği sayesinde kişisel, ailesel ve toplumsal sorun ve ihtilaflarda çoğu zaman hakemliğine müracaat edilen bir merci konumunda idi. Özellikle, evlenme, boşanma, miras, arazi ve mal taksimi gibi konularda birçok anlaşmazlığı mahkemeye gerek kalmaksızın dinî, hukûkî ve mantıkî argümanlar kullanarak usûlet ve suhûletle çözer; tarafları razı eder, barıştırdı. Çözemediği inatçı ihtilaf vak'aları nadirdi. Güvenilir kişiliği sebebiyle de pek çok kimse, para, altın ve senet gibi değerli varlıklarını ona emanet ederdi. Bu yönüyle de bir “yed-i emîn” veya “emniyet sandığı” görevi ifa ederdi.

3. AHLÂKÎ ALANDA

Toplum nezdindeki saygınlığı, güvenilirliği ve manevi otoritesi, ahlâkî değerlerin korunup geleceğe aktarılmasında çok önemli katkılar sağlamakla kalmamış, bu değerlere aykırı tutum ve davranışların ortaya çıkmasına, en azından alenileşerek yaygınlaşmasına büyük ölçüde engel olmuştur. Örneğin onu tanıyanlar, huzurunda sigara içmez, argo ve malâyani şeyler konuşmaz, âdâba aykırı hal ve hareketlerde bulunmazlardı.

SONUÇ

Netice itibariyle, merhum Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hocaefendi'nin hayatı bir bütün olarak incelendiğinde anlaşılmaktadır ki; o, döneminin şartları çerçevesinde imkânlarını olabildiğince iyi değerlendirerek kendisini yetiştirmiş, kendisine hedef belirlemiş, dürüst, ahlâklı, kararlı, akıllı ve gayretli kişiliği ile hedefleri doğrultusunda ihlas ve samimiyetle yola koyulmuş; ciddi engellere, mahrumiyetlere ve imkânsızlıklara rağmen hedefine ulaşmış ve çok bereketli sonuçlar elde etmiştir. Bu tecrübe gösteriyor ki, sayıca az, hatta tek başına da olsa da yetişmiş, nitelikli, erdemli ideal sahibi insan gücü, geçmişten geleceğe uzanan bir köprü vazifesi görerek, geçmişin ilim, irfan, kültür ve medeniyet mirasını yok olmaktan kurtarabilmekte, coğrafi sınırları aşarak bu değerlerin asırlar boyunca nesilden nesile aktarılmasına vesile olabilmekte, kısaca toplumlara çağ atlatabilmektedir. Ancak, bunun gerçekleşmesi için bütün mesele, Hz. Ömer (r.a)'in dile getirdiği üzere, bir oda dolusu altın, gümüş ve paraya değil, Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah gibi, Huzeyfe b. el-

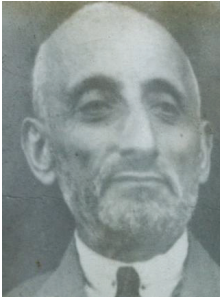
Yemân gibi bir oda dolusu “adam” gibi adama talip ve sahip olmaktır. İşte Mehmet Rüştü Aşıkkutlu hocamız, böyle «adam» gibi bir adamdı.

Bu vesile ile İslâm medeniyetinin oluşması, gelişmesi ve korunarak bu günlere gelmesinde maddi-manevi emeği geçen bütün «adam gibi adam»lara selâm olsun. Rahmet-i Rahman’a kavuşanların ruhları şâd, mekânları cennet, makamları âlî olsun, duasıyla sözlerimi tamamlarken siz değerli hazîrûnu tekrar hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

EK:

M. Rüştü Aşıkkutlu Hocaefendi’nin;

Babası Ahmed Cemaleddin Efendi ve Annesi Hanife Hanım

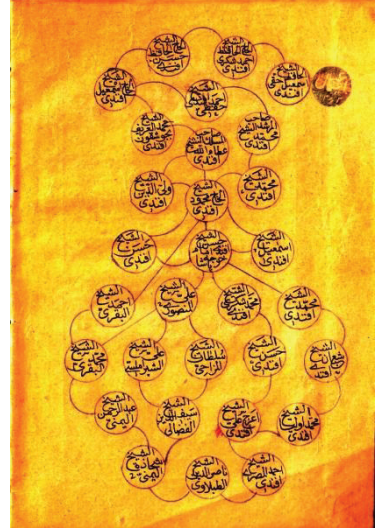
Yaşadığı Ev

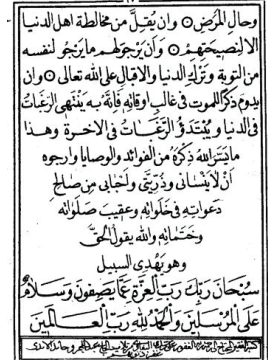
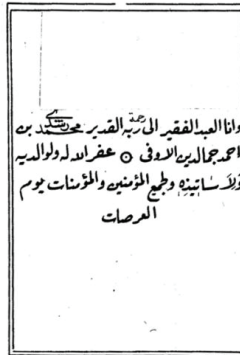
Kıraat İcâzetnamesi (İlk ve Son Varakları)

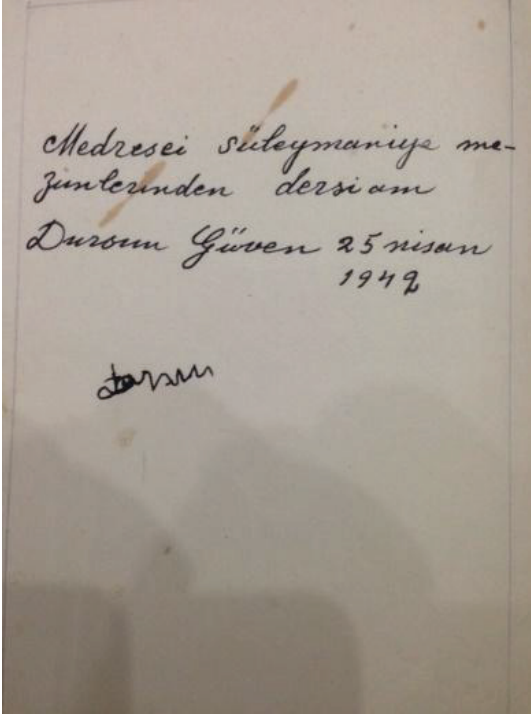

Kıraat İcâzetnamesinin İsnad Şemaları

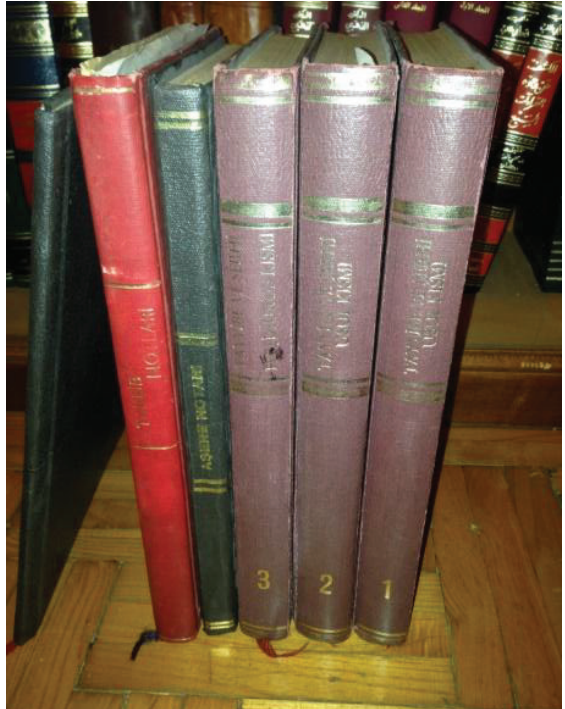
Verdiği İcâzetname Örneği (İlk Ve Son Varak)

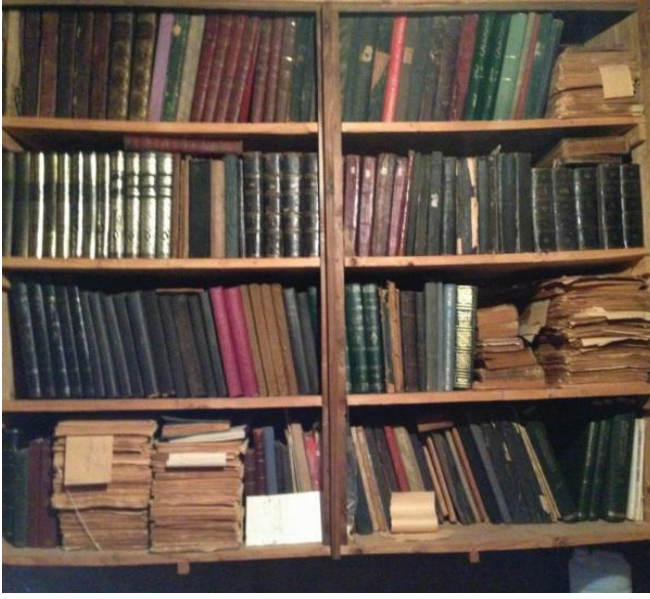

**Çalekli Hacı Dursun
Efendi'den Aldığı Ulûm-i
Aliyye İcâzetnamesi (İkinci ve
Son Sayfası)**

**Kıraat İlmine Dair Bazı
Eserleri**

Kütüphanesi

Uğurlu Kur'an Kursu'nun İlk Açılış İzin Belgesi

3310

(32-00 26 0000)

T.C.
Diyanet İşleri R.
Yası İşleri Müdürlüğü
Sayı: 2960
405

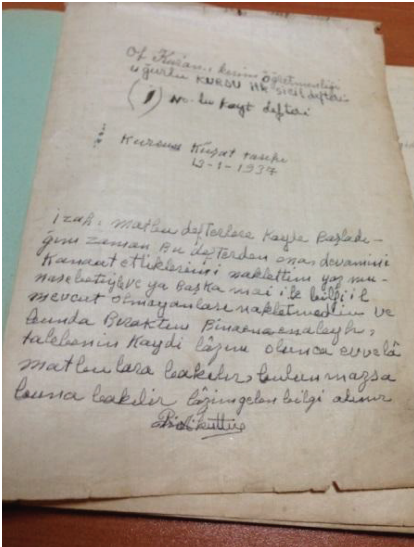
OF KAZASI MUFTULUĞUNA

Teskilatı esaslıye kanununun 80 inci maddesine göre ilk tahsil çağına bitiren ve kur'ani kerimi as çok okumasını bilenlerden hays edenlere kur'ani kerimi, kendisine mahsus usul ve kaideleri ve hile hâdî olarak talim etmek ve esbere aldıkları süre ve cünleri dinlemek üzere of kazasına bağlı cıfaruksa köyü büyük camii imam ve hatibi ağık mehmet oğullarından 317 doğumlu Ahmet Cemalettinoğlu M. Rûşdye mesuniyet verilmiştir.

Mumailiye tarafınızdan bir küt'a vesika verâlesini ni ve gönderilen talimat name ahkâmına dikkat ve itina gösterilmesini dilerim. 25/12/936

Aslinin aynı olan bu yazı üzerine M. Rûşdye Diyanet İşleri Relai Rifat (insa) Ağıkkutlu İS/I/ 937 de Kur'an Eğreticiliğine fahri olarak bağlamıştır.

Aslinin Aynıdır
29.5.1973
Seyfettin Ayık
Of M. Rûşdye

Uğurlu Kur'an Kursu'nun (1) No'lu İlk Kayıt Defteri

Kurs Defterinde Kayıtlı Bazı Öğrenciler

[illegible]

Verdiği Bir Kur'an Kursu Bitirme Belgesi

T. C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Kur'an Öğretim Kursları
Ehliyet Belgesi

Sicil No. : 9

Belge No. : 85

Fotoğraf

TABLO : 1

Kursun Bulunduğu Mahal		Öğrencinin	
Vilâyeti	<i>Trabzon</i>	Adı ve Soyadı	<i>Dursun Kemal</i>
Kazası	<i>Of</i>	Babasının adı	<i>Okudan</i>
Nahiyesi	<i>Merkez</i>	Doğum yeri ve Tarihi	<i>Of 1927</i>
Köyü	<i>Uğurlu</i>	Kazası	<i>Of</i>
	<i>(Çifaruksa)</i>	Köy - Mahalle	<i>Bölümlü (Zısmo)</i>

TABLO : 2

DERSLER		Aldığı Derece	Bu dersleri tamamladığı tarih
1	Hafızlık	<i>P. iyi</i>	<i>30-9-1943</i>
2	Tecvit ve tashihi huruf	<i>P. iyi</i>	<i>30-12-1944</i>
3	Aşere	<i>P. iyi tashihi hurufu ile beraber</i>	<i>30-12-1944</i>
4	Takrip		

Yukarıda fotoğrafı ilişik ve künyesi yazılı *Dursun Kemal Okudan* ikinci tabloda gösterilen dört dersten (1, 2, 3...) numaralı derslerden öğrenimini tamamladığını gösterir işbu belge, Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatının 13 üncü maddesi mucibince kendisine verildi.

29 / 10 / 1963

A.ümeyyiz Mümeyyiz *Uğurlu* Kur'an Öğretim Kursu Öğreticisi

(Çifaruksa)

Tasdik olunur. 29 / 10 / 1963

Müftüsü *C. Şenman*

Ok. Kur'an Öğretim Kursu

1968 Yılında Of/Uğurlu'da İlk Defa Resmen Açılan Kur'an-ı Kerim İhtisas
Kursu Bitirme Belgesi

**Dönemin DİB Başkan V. Lütfi Doğan'ın da katıldığı 1968'deki İhtisas Kursu İcazet
Merasimi**

Of Uğurlu Merkez (Büyük) Camii Avlusunda bulunan Türbedeki Kabri

KUR'ÂN-I KERİM YÜKSEK İHTİSAS KURSU SONA ERDİ

Bu münâsebetle Uğurlu köyde yapılan sertifika tevzî merâsimi pek parlak oldu. Sağanak hâlinde inen devamlı yağmura rağmen kadınlı erkekli 15.000 kişi merâsimi tâkib etti

Başkanlığımız tarafından, ilk defa Of'un Uğurlu köyünde 24 Haziran tâ-rihinde 4 ay müddetle açılan (Kur'ân-ı Kerîm Yüksek İhtisas Kursu)'nun so-na ermesi dolayısıyla 24.10.1968 Perşembe günü tertib edilen (Sertifika Tevzîi Merâsimi)'ne Diyânet İşleri Başkan Vekilimiz Muhterem Lûtfi Doğan ile birlikte, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri Dr. Esad Kılıçer (Personel Dairesi Başkan Vekili), Hüseyin Özgün, Hasan Ege, Dînî Hizmetler ve Din Görev-lilerini Olgunlaştırma Dâiresi Başkanı Mustafa Şevki Özmen ve Başkanlık Bürosu Şefi Ekrem Köker katılmışlardır.

Merâsime saat 11 sıralarında Kur'ân-ı Kerîm tilâveti ile başlanmış ve saat 16'ya kadar devam etmiştir. Diyânet İşleri Başkan Vekili Muhterem Lûtfi Doğan'ın vezir konuşmasını, Of Kaymakamının, civar vilâyet ve kazâ Müf-tü ve Vâizleri ile, Olgunlaştırma Dâiresi Başkanı M. Şevki Özmen, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri Dr. Esad Kılıçer, Hüseyin Özgün, Hasan Ege'nin ko-nuşmaları ve kursu muvaffakiyetle bitirenlerin, Kur'ân-ı Kerîm'in türlü ve-cihlerle okunuş inceliklerini belirten tilâvetleri tâkib etmiştir.

Merâsim esnâsında, öğleye doğru, önce çisenti hâlinde başlayan yağ-murun, bilâhare sağanak hâlinde inmeye başlamasına ve o gün Of'un pa-zarı olmasına rağmen civar vilâyet, kazâ ve köylerden gelmiş bulunan kadın-lı erkekli 15.000 kişi sağanak altında merâsimi büyük bir alâka ve heyecan içersinde tâkib etmişlerdir.

Merâsimin sonunda Diyânet İşleri Başkanlığınca hazırlanmış bulunan sertifikalar gerek merkezden, gerekse civardan gelen zevâtın elleriyle tevzî edilmiştir.

Bu arada Uğurlu köyü halkı tarafından hazırlanan öğle yemeği, 15.000 kişiyi alacak kapalı bir yer bulunmayışı ve yağmur dolayısıyla misâfirlere te-ker teker tevzi edilmiştir.

Mecmuâmız, Kursu büyük bir salâhiyet ve dirâyetle idâre eden ve kur-siyerleri yetiştiren Mehmed Rüsdü Âşikkutlu Hoca Efendiye, Of'tan bir hay-li uzakta, dağların arasındaki Uğurlu köyün her türlü mahrûmiyetlerine kat-lanarak kursu muvaffakiyetle ikmâl eden kursiyerleri harâretle tebrik eder bu türlü kursların yurdumuzun çeşitli bölgelerinde açılarak, Hâfızlık müesse sesinin kurtarılmasını candan temennî eder.

M. Şevki ÖZMEN

Kur'an-ı Kerim Yüksek İhtisas Kursu'nun kapanış törenasiminden bir görünüş.

FERİDE YEŞİLSU'YA BAŞKANLIĞIMIZ HEDİYE GÖNDERDİ

Sokakta bulunduğu 25.000 lirayı sahibine aynen teslim eden Konya Gazi Mustafa Kemal Paşa İlkokulu 5. sınıf öğrencisi Feride Yeşilşu'yu taltif etmek için, Başkanlığımız neşriyatından, başta Kur'an'ı Kerim olmak üzere kitaplar hediye etmiştir. Bu kitaplar Konya Müftülüğü eliyle küçük Feride'ye teslim edilecektir.

Gazeta haberinden anlaşıldığına göre, fakir bir âilenin çocuğu olan Feride Yeşilsu'nun, ihtiyaç içerisinde olmasına rağmen gösterdiği bu asil tutum ve dürüstlükten Başkanlığımız büyük bir memnûniyet duymuştur.

Esâsen, âlimler, vefiler, sultanlar diyârı olan, Selçukluların pâyitahtı, târihi Konya'nızın saf ve samîmî Müslümân Türk halkının çocuklarından bu beklenirdi.

Mecmuamız, küçük Feride'yi ve böyle temiz, dürüst bir evlat yetiştirdiğinden dolayı Yeşilsu âilesini candan tebrik eder; dürüst, temiz kızımızı ömrü boyunca mes'ûd etmesini Cenâb-ı Hak'dan diler.

M. Şevki ÖZMEN

[illegible]

Dr. Öğretim Üyesi Hayrettin ÖZTÜRK

REİSÜ'L-KURRÂ MEHMET EREN (ASKER HAFİZ) VE KUR'ÂN HİZMETLERİ

Giriş

Bir Kur'ân merkezi olan İstanbul'da Kur'ân eğitimi ve icazeti alan Kur'ân üstatlarımız, *İstanbul ağzı ve tavrını* gittikleri yerlere götürmüşler ve bölgelerinde pek çok Kur'ân talebesi yetiştirmişlerdir ki bu bölgelerimizin başında Karadeniz bölgesinin geldiği söylenebilir. Reîsu'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Âşıkkutlu (1901-1980), Şeyhu'l-Kurrâ Ali Haydar Özak (1911-1984), Şeyhu'l-Kurrâ Osman Nûri Taşkent (1880-1942), Şeyhu'l-Kurrâ Hafız Mahmut Sarıcaoğlu (1922-2012), Şeyhu'l-Kurrâ Hâfız İbrahim Tanrıku ve Şeyhu'l-Kurrâ Safvan Çakıroğlu(1940/2014) gibi üstatların Karadenizli oluşu bu yargıyı teyit etmektedir. Zira mezkûr Kur'ân üstatları, sadece kıraat tedrisatı ile değil, temsîlî okuyuş ve dudak talimi gibi Kur'ân tilavetinin incelikleri noktasındaki hassasiyetleriyle de ülkemizdeki Kur'ân eğitim-öğretiminin önemli kaynakları olarak temayüz etmişlerdir. Karadeniz'de, Kur'ân eğitiminde öne çıkan Kur'ân üstatlarımızdan biri de *Asker hafız* lakabıyla maruf Trabzon'lu Reîsu'l-Kurrâ¹ Hâfız Mehmet Eren'dir.

Bu sunumda, “*Asker hafız Ekolü*” şeklinde bir tilavet tarzının mimarı olarak tavsif edilen Mehmet Eren'in ilk önce hayatı, eğitimi, hocaları, öğrencileri, görev yaptığı kurumlar, Kur'ân hizmetleri, kişisel özellikleri ve tasavvufi yönü, sonra da eğitim metodu ve kıraat anlayışı ele alınacak, bu yapılırken de özellikle alana katkı niteliği taşıyan yönlerin keşfine çalışılacaktır.

1. Mehmet Eren ve İlmi Kişiliği

1.1. Hayatı

¹ <https://www.uludagsozluk.com/k/reis-%C3%BCI-kurra/>

Mehmet Eren(Asker Hafız), nüfus kaydına göre 05.03.1921, ana yaşına göre 20 Temmuz 1918 tarihinde² Trabzon'un Vakfikebir ilçesi, Şarlı (Beşikdüzü) nahiyesine bağlı Akkilise³ (Akkise/Akkese)⁴ köyünde 78 haneli evde dünyaya gelmiştir.⁵ Baba tarafından Melikoğulları⁶, anne tarafında Zaraloğulları sülâlesine mensuptur.

1700 yıllarında aile Orta Asya'dan hicret ederek bugün Trabzon'un Şalpaazarı ilçesine bağlı Sis Dağı ile Karakısrak dağlarının arasında bulunan ve o tarihten bu yana *Şeyh Kıranı* olarak anılan yerde ikamete başlarlar. Kış şartlarının çok sert geçmesi sebebiyle 6 ay sonra 2 km aşağıda ve o zamanlar 6 haneden ibaret bulunan Simenli Köyüne yerleşirler. Ailenin büyüğü Melik Dede bu köyde vefat eder ve Simenli kabristanlığına defnedilir. Melik Dedenin vefatı üzerine oğlu Kadiri Tarikatı Kutuplarından Melik Melikoğlu, o zaman 11 haneden ibaret olan Şarlı nahiyesine bağlı Akkise Köyüne hicret eder. Vefat edince vasiyeti üzerine Simenli Köyü'ne pederinin yanına defin edilir. Melik Melikoğlu'nun oğlu Melikzade Ahmed Efendi (Ahmet Melikoğlu)'nin kabri de Simenli Köyündedir. Ahmed Efendi'nin oğlu Halvetî tarikatı müşidi kâmillerinden Melikzade Hasan Efendi(Hasan Melikoğlu) ise Akkise'deki köy kabristanlığındadır. Hasan Melikoğlu'nun oğlu Hacı Şeyh İbrahim Efendi ve onun oğlu Halvetî ve Nakşî postnîşîni eski Vakfikebir Müftüsü Hacı Şeyh Abdulvahhâb Eren'in kabirleri Bahriye Nâzırı Hasan Paşa'nın yaptırdığı⁷ Akkise'deki tekkenin içindedir. Mehmet Eren ve eşi Nazile Eren'in de kabirleri tekkededir.

Mehmet Eren'in büyük babası Şeyh İbrahim Melikoğlu'nun, Nefsi Şarlı Köyünden Gof oğlu kızı ile evliliğinden Hacı Abdulvahhâb Efendi dünyaya gelir. Babanne 1923 yılında vefat eder.⁸ Hacı Abdulvahhâb Efendi'nin Fatma Hanımla olan evliliğinden Reîsu'l-Kurrâ Hacı

² Müridan grubuna gönderdiği öz geçmişinde şöyle demektedir: “Nüfus kaydı itibarıyla her ne kadar 1337 doğumlu yazılmış isem de cennet mekan pederim Vakfikebir müftüsü Hacı Şeyh Abdulvahhâb Efendi Hazretleri tarafından Tefsir-i Kebir'in baş sahifesine 8 Temmuz 1334 tarihli Cuma günü sabah saat 8:00 de oğlum Muhammed dünyaya gelmiştir. Buna göre ana doğum tarihim 20 Temmuz 1918'dir.” Yaşımın küçük yazılmasını Babam Abdulvahhâb şu sözlerle ifade etmişti: “Allah bana beş erkek çocuk lütfetmiştir. Büyüklere aldığım işaret gereğince yerime bırakılması bidayette işaretlendiği ve askere gitmezden önce okutup, dersleyip yerime bırakmak düşüncesiyle yaşımı üç yaş küçük yazdırdım”. Bkz. Mehmet Eren, *Öz Geçmişim*, Beşikdüzü, 1996, s. 1

³ 1583'ten itibaren hazırlanan tahrir defterlerinde Akkilise ismine ilk defa 1682 yılında rastlıyoruz. Bkz. Feridun M. Emecen, *Ağasar Vadisi- Şalpaazarı Beşikdüzü*, Serender yayınları, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2010, s. 116; Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, 27c nolu evrak.

⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Nüfus Hıvviyet Cüzdanı Sureti, no:25190, s. 27b

⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, Tevecih Mazbatası, 28.4.1951. s. 13; Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Adapazarı noterliği, 3692, tarih 21.4.1942, s. 15.

⁶ Beşikdüzü'ne 3 km. sahile ise 1,5 km. mesafede olan Akkilise/Akkise Köyü, 1835 yılında 300 dolayında nüfusa sahip Şarlı nahiyesine bağlı kalabalık bir köydür. Melikoğulları, bu köyde meskün kalabalık bir sülâledir. Bkz., Emecen, *Ağasar Vadisi- Şalpaazarı Beşikdüzü*, s. 153.

⁷ Mehmed Eren, *Erenler Sohbeti*, Kıtasan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 7; Şeyh İbrahim Efendi'nin kabri başındaki kitabe.

⁸ Mehmet Eren bu tarihi bildirmesinin sebebini bir anısına dayandırmaktadır. “Bir sonbahar ayı idi. Büyükanemnin ölümünden birkaç ay önce yayladaki evimizde babam beni okutuyor ve bilemedikçe de

Hafız Mehmet Eren dünyaya gelir. İlk Kur'ân eğitimini babası Abdulvahhâb Efendide alır. Daha sonra babasından Sarf-Nahiv ve Fıkıh dersleri okur. İlkokulu, Şarlı merkez ilk mektebinde bitirir.⁹ Hafızlığını babası Abdulvahhâb Efendi'de tamamladıktan sonra¹⁰ 1932 yılının Ramazan ayında bir Sonbahar günü mukabele okumak üzere vapurla Giresun'a ve oradan da Vakfikebirli Renezuğû müftü hâfız nâmı ile anılan bir hoca ile Bulancak nahiyesine geçer. Caminin imamı H. Hüseyin Uzunlioğlu'nun yanında Ramazan Ayı boyunca vaaz eder ve mukabele okur.¹¹ Ramazandan sonra da Hoca Efendi'den tecvid ve tashih-i hurûf dersleri alır. Hocasının yönlendirmesi ve babası Hacı Abdulvahhâb Efendi'nin izni ile¹² ilmini geliştirmek üzere İstanbul'a gider ve Nuru Osmaniye Camii baş imam-hatibi ve Kur'ân-ı Kerîm öğretmeni Reîsu'l-Kurrâ Hasan Akkuş hoca efendide bir taraftan hafızlığını kuvvetlendirirken bir taraftan da tashihi hurûf dersleri alır. Arapçasını geliştirmek için Fatih Camii dersiamlarından Arnavut Hüsrev hoca efendinin ders halkasına katılarak tefsir derslerine başlar. Daha sonra Saraçhane başı Cami imamı olup sonradan Fatih Müftülüğüne tayin edilen Ali Yekta hoca efendiden Usûl-i Fıkıh ve Akaid dersleri, Eminönü Müftüsü Bekir Haki Efendi'den usulü hadis dersleri aldıktan sonra İstanbul-Fatih Kumrulu Mescidi Kur'ân Kursu

dövüyordu. Hatta birinde yanağımlı çakı ile kesmişti. Baba anneciğim ağlayarak beni arkasına sararak ahıra hayvanların yanına gitmişti. Bkz. Eren, *Özgeçmişim*, s. 1 .

⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, ilkokul Şahadetnamesi, kayıt no. 14036, s. 25.

¹⁰ Mehmet Eren, hafızlığa başlaması hakkında şöyle söyler: “Perşembe günü ders mütalaasından sonra babam vaaz vermek üzere Şarlı'ya gitti. Akşama dönünce beni çağırır, ben de ders okuyacağımı zannederek Arapça kitaplarımı aldım ve yanına gittim. Bana Kur'ân-ı Kerim getir dedi ve Bakara suresinin 20. sayfasını açmamı söyledi ve “Ve gâlü küñü hûden ev nasârâ tehtedü...” diye başlayan âyetleri okuttu ve yarın bu sayfayı ezberleyeceksin ve hafız olacaksın dedi. Bugün Beşikdüzü'nde camide vaaz ederken Âl-i İmrân 14. Âyeti olan “Züyyine linnâsi hubbuşşehevâtî minennisâi.” defalarca aramama rağmen bulamadım. Rabbime; Ya Rabbi! İlimimin yarısı olsaydı da hafız olsaydım. Oğlumu hafız yapacağım ki sonradan benim halime düşmesin diye Rabbime nezreyledim. Ben; dört tane daha oğlun var, onları niye hafız yapmıyorsun deyince; “hocalığının yanında hafızlığa ihtiyaç duymıyorsun öyle mi?” dedi. Hafızlığa başladım ve kısa bir zaman sonra da bitirdim. Eren, *Özgeçmişim*, s. 2.

¹¹ Mehmet Eren orda bir anısını nakleder: Bulancak bir nahiye idi ve sadece bir camisi vardı. Hoca Efendi yaşlı idi. Namazı kıldırır ve ben bir aşırı şerif okudum. Namazdan sonra kahveye gittik. İkram ve izzetten sonra Kel İmam lakabı ile maruf bir efendi, bu hoca efendi, benim misafirim olacak evde mukabele okuyacak ve teravih kıldırarak dedi. Hoca efendi devreye girerek, hayır! Hoca efendi camide mukabele okuyacak ve vaaz edecek dedi. O sene orda mukabele okudum, vaaz verdim ve teravih namazı kıldırdım. Bkz. Eren, *Özgeçmişim*, s. 2.

¹² Eren Hoca'nın ifadesine göre, ilk zamanlar babası İstanbul'a gitmesine izin vermez ve 28 lira 25 kuruşluk maaşla seni orda okutmam der. Eren Hoca da, benim paraya ihtiyacım yok. 37 lira param var yeter ki sen bana izin ver der. Yine izin vermez bu sefer annesine yalvarır. Yatağını bir dastara sardırarak omuzuna alır ve Vakfikebir'e geçer. Yatağını minarenin içine koyarak daireye pederimin yanına gider. Babası, Çayırılık Yusuf'unun evinde akşama toplantı olduğunu ve biraz erken gidip nasihat edip Kur'ân okumasını söyler. Daireden ayrılır ve akşama limana gelecek olan vapurdan İstanbul'a gitmek üzere iki buçuk liraya bilet alır. Sonra da Çayırılık Yusuf'un evine giderek başta Nüfusçu Hayrullah, Zabıt kâtabi Hasan Efendiler, Resuloğlu Ali, Dondurmacı Mehmet Agalar olmak üzere ihvan topluluğuna sohbet yapar. Vapur limana yaklaşınca babasının yanına sokularak babasına; “sakın beni mahcup etme, biletimi aldım, yatağımı minarenin içine koydum ve vapurda geldi, bana hayır dualarını eksik etme” der ve babasının olurluğunu aldıktan sonra Resuloğlu Mehmet Aga ile vapura giderler ve böylece İstanbul'a yola koyulur. Bkz., Eren, *Özgeçmişim*, s. 3.

öğreticisi merhum Reîsu'l-Kurrâ Kesik Bacak Serezli Hâfız İsmail Bayrı'dan Aşere Takrib-Tayyibe'yi okuyarak icazet¹³ alır.¹⁴ Pazartesi ve Cumartesi günleri Beyazıt Camii'nde diğer günler de ise Nuru Osmaniye Camii'nde Kur'ân-ı Kerîm dersleri verir. İcazetli bir Kurrâ olmasına rağmen, Padişahlara hocalık yapmış ve İstanbul'un meşhur hâfızlarından Fatih Câmîi imamlarından Enderunlu H. İsmail Efendi'nin de ders halkasında bulunur ve bütün bu derslerden icâzetnâme¹⁵ almaya hak kazanır.

Mehmet Eren, medrese icazetinin yanında 07.07. 1962 yılında İmam Hatip Okulu Birinci Devre Diplomasını¹⁶, 17.09.1963 yılında da 2. Devre Diplomasını da alır.¹⁷

1.2. Hocaları

Reîsu'l-Kurrâ Mehmet Eren'in yetişmesine katkı sunan pek çok hocası olmuştur. Bunlardan biri, babası halvetî ve nakşî postnişînî Hacı Abdulvahhâb Eren (1891-1963)'dir.

Şarlı Nahiyesinin Akkese/Akkise (Akkilise) köyünde 1891 yılında doğan¹⁸ Hacı Abdulvahhâb Efendi, İslâmî ilimleri ilk olarak babasında okumuş daha sonra Çorum Medresesinde temel İslam Bilimlerinde Kur'ân, Akâid, Hadis, Tefsir, fıkıh okuyarak icazet almıştır. Fakat Rus istilasında kayıpta çıkan bir yangında icazetnamesi yanmıştır. Daha sonra Şarlı medresesine müderris olan Abdulvahhab Efendi, I. Dünya savaşında tabur imamlığı yapmış ve Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti tarafından halkı irşad ve askere teşvikle görevlendirilmiştir. Askerlik dönüşü 1932 yılında Şarlı merkez camiinde vaaz vermeye başlamış ve dönemin Vakfikebir müftüsü Hüseyinoğlu Ali Hilmi Sağlam'ın(1861-1933), 30 Aralık 1933 tarihinde vefat etmesi üzerine 1934 tarihinde Vakfikebir müftüsü olmuş¹⁹, 1934-1960 yılları arasında 26 sene müftülük yaptıktan sonra emekli olmuştur. Giresun ili Keşap ilçesi Yolağzı köyünde Aziz Hüseyin Efendi'den(1256-1338/1840-1922) Halvetî, babası Hacı İbrahim Efendiden de Nakşî tarikatının Hâlidî kolundan icâzet alarak halvetî ve Nakşî postnişîni olmuştur. Beşikdüzü, Vakfikebir, Akçaabat, Tonya ve Ağasar yörelerinden pek çok müridi vardır. Hacı Abdulvahhâb Efendi'nin bugün hayattaki tek halifesi, 90 yaşındaki Hacı Hafız Mehmet

¹³ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Giresun il Müftülüğü sayı: 863; tarih: 20.6.1973, s. 29

¹⁴ Zamanın İstanbul Müftüsü merhum Fehmi Ülgener tarafından imza ve tasdik edilmiş bulunan bir icâzetnâme Başkanlıkta bulunan şahsi dosyasında mahfuzdur.

¹⁵ 1940 tarihli icazetnamesi, 77/6 nolu özlük dosyasında mevcuttur, Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, s. 26.

¹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, Kayıt no: 7460, tarih: 1961-62, s. 25.

¹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, intibak çizelgesi, s. 21.

¹⁸ Adnan Cora, "Vakfikebir Müftüsü Abdulvehhâb Eren Hoca Efendi'nin Şahsiyeti, Tarikat Nisbesi, Resmi Görevi ve Çevresine Etkileri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Dini Hayat Sempozyumu*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi yayını no: 112, İstanbul, 2016, I, 170.

¹⁹ Mustafa Zeki Terzi, "Trabzon'un İkliman Havzasında Dini Hayatın Gelişmesinde ve Şekillenmesinde Etkili Olan Şahsiyetler", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Dini Hayat Sempozyumu*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi yayını no: 112, İstanbul, 2016, I, 269-274.

Öztürk,²⁰tür. 1949 yılında hac farızasını yerine getiren Abdulvahhâb Efendi, 7 Mart 1963 Perşembe günü Beşikdüzü'nde geçirdiği bir kalp krizi sonucu vefat etmiş ve 9 Mart 1963 Cumartesi günü çok kalabalık bir cemaat tarafından cenaze namazı kılınarak, II. Abdülhamid'in Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın (1832-1903) yaptırdığı tekkede²¹ babası şeyh Hacı İbrahim Efendi'nin yanına defnedilmiştir. Mezar taşında, “mesleğim diyanette müftü, mürşidiyim Halveti hem de Nakşi...” yazılıdır.²²

Mezkûr tekkenin şu anda ayakta duran onarım görmüş binasının doğu cephesinde yer alan kitâbesinde şu kayıtlar yer almaktadır:

Bizi it mağfîret ey Rabb-i Yezdân,
Bî-hakk-ı Arş-ı A'zam Nûr-i Kur'ân.
Bu dergâhı ziyâret iden ihvân,
Okusunlar ervâh-ı Pîrân için Fâtîha ihsan.
Sâhibulhayrât velhasenât,
Bahriye Nâzırı Hasan Paşa,
Yesserallâhu mâ temennâ ve yeşâ'.
Sene 1315.”

Hacı Abdulvahhab Efendi'nin hocalarından biri de şeyhu'l-kurrâ Hasan Akkuş (1885-1972) Hoca Efendidir. 1885 yılında Ankara Kızılcahamam ilçesinin Başkonak köyünde dünyaya gelen Hasan Akkuş Hoca, Sirkeci Hamidiye Mektebi'ni bitirdikten sonra Eyüp Kızılmescit imam ve hatibi hafız Hüsnü Efendi'den hıfzını tamamlamış, sonra Ayasofya Merkez

²⁰ Omu İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Hayrettin Öztürk'ün babası.

²¹ Cora, “Vakfikebir Müftüsü Abdulvehhâb Eren Hoca Efendi'nin Şahsiyeti, Tarikat Nisbesi, Resmi Görevi ve Çevresine Etkileri”, I, 167.

²² Cora, “Vakfikebir Müftüsü Abdulvehhâb Eren Hoca Efendi'nin Şahsiyeti, Tarikat Nisbesi, Resmi Görevi ve Çevresine Etkileri”, I, 168.

Rüşdiyesi'ni bitirmiş ve Tabak Yûnus camii imamı Reîsu'l-Kurrâ Hâfız Hasan Sabri Efendi'den Aşere ve Akrepoğlu namı ile maruf Nuru Osmaniye Camii baş imamı hafız Osman Taşkent'ten takrib dersleri almıştır. 1923'te Karaköy'de Arap Camii imamı iken, 1926'da Nûru Osmaniye Camii'ne ikinci imam ve hatip tayin edilmiş, Nûru Osmaniye baş imam ve hatibi Akrepoğlu Osman Nûri Taşkent'ten takrib dersi almış, 1936 yılında Hocası Arapoğlu'nun Adapazarı'na gidişi ile baş imam olmuştur. 1940-1950 yılları arasında Nûru Osmaniye külliyesine resmi bir Kur'ân Kursu açmış, 4 Eylül 1970 senesinde emekli olmuş ve 8 Ocak 1972 senesinde vefat etmiştir. Kabri Zincirlikuyu mezarlığındadır.²³ Mehmet Eren, Hasan Akkuş hocada tashî-i Huruf dersleri almıştır.

Bir diğer önemli hocası ise Serezli İsmail Bayri (1905-1972)'dir. Batı Trakya'nın Serez şehrinde doğan İsmail Efendi, ilköğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Üsküdar Toptaşı Askerî Rüşdiyesi'ne kaydolmuş ve bir gün okuldan evine dönerken tramvaydan düşerek her iki bacağını da kaybetmiş ve bu durum onun hayat çizgisini değiştirmiştir; Dayısı Fâtih Camii dersiâmlarından Şehzade Camii şeyhu'l-kurrâ'sı Serezli Ahmed Şükrü Efendi'nin himayesinde hafızlığına başlayan İsmail Efendi, hafızlığını tamamladıktan sonra Reîsu'l-kurrâ Varnalîzâde Hâfız Hamdi Efendi'den kırâat-i aşere, dayısından takrib-tayyibe okuyarak icâzet almıştır. İsmail Efendi, Bekir Hâki Yener ve Ömer Nasuhi Bilmen hoca efendilerin de ders halkalarına katılarak hadis ve fıkıh dersleri almıştır. İlk resmi hizmetine 1942'de Afyon Merkez Kur'ân Kursu öğretmenliğiyle başlamış, sonra 1952 yılında İstanbul Fatih'teki Dülgerzâde Camii Kur'ân Kursu öğretmenliğine nakledilmiş ve 1972'de emekli oluncaya kadar bu görevini sürdürmüştür. 11 Kasım 1972 yılında vefat eden İsmail Bayri, Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir.²⁴ Mehmet Eren, hocasından aşere-takrib ve tayyibe derslerinden icâzet almıştır.

1.3. Öğrencileri

Mehmet Eren Hoca'nın tashih-i hurûf okuttuğu talebelerin sayısı binleri aşmıştır. Aşere ve takrib okuttuğu talebelerden bir kısmı ise şunlardır: Nihat Ulu, Demirhan Ünlü, Mehmet Bir, Burhan Aslanoğlu, Şükrü Şükür, Aslan Kabataş, Sadettin Kolbasar, Ali Özdin, Mehmet Sağlam, Remzi Yavuz. Aşere okuyanlar ise; Ahmet Eren, Mahmut Eren, Hüseyin Tural, Selahaddin Atalardır. Talebeleri arasında Yusuf Ziya Kavakçı da vardır.

²³ Mehmet Ali Sarı, *Beyoğlu'nda Bir Hafız*, Timaş yayınları, İstanbul 2016, ss. 415-417; Recep Akakuş, "Akkuş Hasan", *DİA, İstanbul* 1989, II, 275-276; A İparslan, *a.g.e.*, s. 42

²⁴ İstanbul Müftülüğü Arşivi'ndeki özlük dosyası; DİB Mushafları İnceleme Kurulu, *Esâmi-i Kurrâ Defteri*, ss. 81, 99.

Mehmet Eren, müftülük yaptığı Kocaeli, Giresun ve Amasya’da da bütün din görevlilerine ve dışardan gelen özel öğrencilere tashih-i hurûf ve aşere dersleri vermiştir ki; Giresun müftüsü iken okuttuğu bu özel öğrencilerden üçü şunlardır: Seyfeddin Demirci, Ali Öztürk ve Hayrettin Öztürk.

2. Evliliği ve Çocukları

Mehmet Eren Hoca, Baltaoğulları kızı Nazile (d.1339) Hanımla evlenir. Vahhâb (d.1945) ve Hasan Hikmet(d.1948) adlarında iki oğlu, Hayrunnisa (Asiye) (d.1941) ve Ayşen isimlerinde iki kızı olur. Nazile anneyi Giresun’da hocam Mehmet Eren’de okurken tanıdım. Çok cana yakın, şefkatli, güzel ve pamuk gibi yumuşak konuşan çok cömert bir hanım efendi idi. 1979 yılının Ramazan ayında hocamın evinde Nazile anne ve ev halkına teravih namazı kıldırđım.

3. Görev Yaptığı Kurumlar

Diyanet İşleri Başkanlığının hemen hemen her kademesinde çalışan Mehmet Eren Hoca, 13 Şubat 1936 yılında Nuru Osmaniye Camii ikinci müezzini olarak göreve başlar ve 1937 yılında Nuru Osmaniye Camii baş müezzini olur. 8 Şubat 1938’de Fatih Kâtib Muslahaddin Camii müezzini²⁵ ve 03.10.1940 yılında Hoca Kasım Gürani camii İmam-Hatibi olur.²⁶ 6 ay sonra Hoca Tevfik Efendi’den boşalan Mahmut Paşa Camii imam-Hatipliğine, 01.08. 1941 yılında da Afyon Karahisar iline Kur’ân Kursu öğretmeni olur ve 5 Mayıs 1942 yılında askere gitmek için ayrılır.²⁷

3.1. Asker Hafız Lakabı

Mehmet Eren, 8 Mart 1942 yılında askere gider ve 26 Nisan 1945 yılında terhis olur.²⁸ Askerliğini Adapazarı on yedinci tümen komutanlığında yapar.²⁹ Asker iken Adapazarı Orhan Camii’nde pazar günü yapılan bir hafızlık cemiyetine katılır ve orada hocası Hasan Akkuş Hoca Efendi ile karşılaşır. Hocası ona başköşede yer verir. Hâkka sûresinden bir aşr-ı şerif okur. Adapazarı devlet erkânının da bulunduğu bu merasimde okuduğu Kur’ân-ı Kerîm’den çok etkilenen Tümen komutanı Fikri Paşa, onu çağırarak 1 hafta misafir etmek istediğini ve gelecek hafta Pazar günü iki oğlunun sünnet merasiminde Kur’ân okumasını ister. Mehmet Eren de artık müddetimiz doluncaya kadar Paşa hazretlerinin oluru olmadıkça buradan ayrılmamız mümkün değil derler. Yoksa asker misiniz? Evet cevabını alınca evraklarını ister

²⁵ Bu görevde 2 Ekim 1940 tarihinde istifa etmiştir. Bkz., Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Defteri, Özlük dosyası, Kayıt no: 2772, s. 2a

²⁶ İstanbul Vakıflar Baş Müdürlüğü, 852, tarih: 11.6.1949. s. 14; 05 Şubat 1941 yılında bu görevinden istifa eder. Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, Kayıt no: 2772, tarih: 21.01.1959, s. 2a

²⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, Kayıt no: 2772, tarih: 21.01.1959, s. 2a.

²⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Terhis Tezkeresi, 26. 4. 1945, s. 23.

²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, Evrak no: 3.

ve Emir Subayı Kemal Olcay’a emir vererek karargâh komutanı Hamit Beyi çağırarak bu benim hocamdır, “karargâhta şanına yakışır bir oda tanzim edin, yemeklerini odasına götürün, atlarımdan bir at, bir seyis ve bir emir eri verin” dedikten sonra hoca efendiye dönerek; “Sizin göreviniz, Pazar ve Perşembe günleri ikindiden sonra evimde iki cüz mukabele okumaktır, başka da bir göreviniz yoktur, camileri dolaşıp vaaz ve nasihat ediniz, yemeklerinizi odanızda alınız ve ben levazım müdürüne emir vereceğim tayin bedelini çiğden verdireceğim” der. Hoca Efendi, askerde yüzbaşılara, yarbaylara, sivillere, erlere ve imamlara ders vermeğe başlar. Bir müddet sonra ailesini de yanına alır, iâşe ve ihtiyaçları temin edilir. Genel Kurmaydan salâhiyet alınarak tümen mahkemesinde sorgu hâkimi olarak görevlendirilir. Eşi, Nazile Hanımı ve kızı Hayrunnisa’yı da yanına alarak vatanî görevini tamamlar.³⁰ Bir taraftan askerlik görevini yaparken bir taraftan da Kur’ân dersleri verdiği için halk tarafından kendine *asker hafız lakabı* verilir

3.2. Adapazarı Yılları

Askerliğini tamamladıktan sonra Afyon Karahisar’daki görevine başlamak için müracaat eder. Ancak Adapazarı halkının büyük teveccühünü kazanan asker hafızı halk, Adapazarı’ndan göndermek istemez. Hacı Mehmet Taşöz, Hacı Talip Kuriş ve Hacı Mustafa Tever gibi şehrin bazı ileri gelenlerinin girişimleri ile görevi, o zaman Kocaeli vilayetinin bir ilçesi³¹ konumunda olan Adapazarı’na alınır ve 01.08.1947 yılında Adapazarı Merkez Hasırcılar Camii İmam Hatipliğine ve Kur’ân Kursu öğretmenliğine tayin edilir.³² Bu kursun bütün ihtiyacını Hacı Talip Kuriş karşılar. 30.12.1956 yılına kadar bu görevde kalır.³³

Türkiye’nin her tarafından yüzlerce öğrenci bu kursa gelerek asker hafızın talebesi olur. Zamanla öğrencilerinin sayısı binleri geçer. 1945 yılından itibaren İmam-Hatiplik yaptığı caminin, kadroya alınması ile birlikte 1 Mayıs 1951’de kadrolu olarak Hasırcılar Camii İmam-Hatipliğine başlar.³⁴ Bu görevini sürdürürken Adapazarı’nın en büyük Camisi Tozlu Camiinde görev yapması için kendisine teklifte bulunulur. Müftülük komisyon kararı ile yapılan teklifte şöyle denilmektedir:

“Şehrin tam merkezinde bulunan ve 3 bine yakın cemaat istiab edecek cesamette olan bu camii şerife her bakımdan elverişli bir imam temini maksadı ile içtima eden komisyonumuz mevcut İmam-Hatiplerin durumlarını gözden geçirerek 15 seneden bu yana bilâ fasıla

³⁰ Bkz., Eren, *Özgeçmişim*, s. 4.

³¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, Kayıt no: 3477, tarih: 1.3.1953, s. 1.

³² Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, hizmet belgesi.

³³ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, Memurlara Mahsus Hal Tercümesi Kâğıdı, s. 16; Tahakkuk Cetveli, 21.1.1959; Diyanet İşleri Başkanlığı, Kayıt no: 12181, tarih: 25.5.1969; Diyanet İşleri Başkanlığı, Mehmet Eren’e ait Hizmet Cetveli.

³⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 9795, tarih: 2.5.1951, s. 11.

şehrimiz Hasırcılar Camii İmam-Hatipliğini ifa eylemiş bulunan Mehmet Eren'in gerek eda sada ve gerekse mevzua olan vukufu ve bu güne kadar yaptığı vazifedeki muvaffakiyeti ve cemaatin teveccühünü kazanmış olması ve ehliyeti göz önünde bulundurularak naklin ifası için yüksek Diyanet Riyasetine sunulmasına ittifakla karar verildi."³⁵

Hasırcılar camii İmam-Hatibi iken, 1960 tarihinde komisyon kararı ile Tozlu camii İmam-Hatipliğine naklen tayin edilir.³⁶ Mehmet Eren de komisyonun bu teklifine olumlu yaklaşır ve müftülüğe verdiği bir dilekçesinde şöyle der:

"1937 senesinden bu yana karınca kadarınca hayrat hademesi ve İmam-Hatip olarak İstanbul'da vazife görmekten daima haz ve şeref duydum ve 1945 senesinden itibaren de Adapazarı-Sakarya müftülüğü mensubu olarak Hasırcılar Camii İmam-Hatiplik görevlerini yaparken mülhakadan Gubarızade vakfına ait Tozlu Camii Kebire verilen kadroya naklen tayinim hususunda inşaatla alakalı derneğin talebi ve muvafakatım ile ek olan görevlerin kaldırılması ile alakalı tamim gereğince vilayet müftü müsevvidliği görevini asaleten yapmak ve mülhakadan olması itibarı ile bir imam kadrosu daha bulunan Tozlu Camii İmamet ve Hitabet görevini fahriyyen yapmağa talibim. Gereğine alakalarınızı arz ederim."³⁷

Adapazarı'ndaki bu görevlerini icra ederken 31.12. 1956- 21.7.1961 yılları arasında Sakarya müftülüğü müsevvidliği³⁸ görevini de yürütmüştür.

Mehmet Eren, Sakarya'da hem müftü müsevvid (kâtip)'liği, hem Tozlu camii imam-hatipliği ve aynı zamanda İmam-Hatip okulu öğretmenliği görevlerinde bulunmuştur.³⁹ Ancak bir kişide üç görevin bulunmayacağı kaydından hareketle, 26.01.1960 tarihinde Tozlu Camiindeki görevinden alınmıştı.⁴⁰ Bunun üzerine O, Tozlu Camiindeki görevini tercih etmiş ve 10.02.1961 yılında İmam-Hatip Okulu öğretmenliği görevini bırakmıştır.⁴¹ Öğretmenliği bırakma sebebi ise Hayrat Hademesi İşleri Müdürlüğünün aynı anda üç işi yapmasının yasak olduğunu bildirmesinden ve imam-hatipliği bırakmasını istemesinden kaynaklanmaktadır.⁴²

Mehmet Eren, Diyanet İşleri Başkanlığı Yüksek Makamına yazdığı dilekçesinde İmam-Hatiplik görevini hiçbir şekilde bırakmayacağını şöyle dile getirir:

"İmam-Hatipliğin uhdemden alınmasına sebebiyet verdiği takdirde, değil saat başına haftada 8 saatlik ücretli vazifemden, en yüksek kadrolu asli öğretmenlik dahi olsa İmam-Hatipliği tercihen her an öğretmenlikten ayrılmaya amade olup hiçbir zaman mihraptaki duyduğum

³⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Müftülük Komisyon Kararı, Karar no: 4, tarih: 23.3.1960, s. 8.

³⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 7242, tarih: 6.4.1960, s. 7.

³⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 33221, tarih: 22.11.1960, s. 5.

³⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Mehmet Eren'e ait Hizmet Cetveli, s. 20.

³⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 5067, tarih: 23.2.1961, s. 2.

⁴⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, Kayıt no: 2772, tarih: 21.01.1959.

⁴¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Personel Sicil Dosyası, Kayıt no: 5829, tarih: 10.2.1961, s. 3.

⁴² Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 2261, tarih: 6.1.1961, s. 4.

manevi hazzım dolayısı ile İmam-Hatiplik vazifemden asla ayrılmaya razı değilim ve Allah'ımın lütfu, sizlerin de himaye ve himmetinizle vazifemde kalacağımdan emin bulunuyorum ve bu günden itibaren de İmam-Hatip Okulundaki saatle okuttuğum dersle alakamı kesmiş bulunuyorum. Bu derece samimiyetle bağlı bulunduğum İmam-Hatiplik vazifemi hiçbir öğretmenlikle değişmeyeceğim gün gibi kabul edilecek bir hakikattir. Halen devam etmekte bulunduğum ve askerlik gibi zaruri ayrılmalar dışında 23 sene kadar bir zamandan beri şevkle ifa eylediğim ve tek bir defa hakkımda şikâyet ve sızlanmaya meydan bırakmadığım ve çok bağlı bulunduğum Tozlu Camii İmam-Hatipliği görevime yeniden tayininin sağlanmasına müsaadeleri saygı ile arz olunur."⁴³

Buna karşılık müftülük, bir komisyon kararı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na şöyle cevap yazar:

*"Her bakımdan ehliyeti sabit ve bilhassa hamili Kur'an ve hitabet, kudret ve kabiliyeti inkâr kabul etmeyen arkadaşımız Mehmet Eren'in mevzuât müsait oldukça asla imam-hatiplik görevinden ayrılmasına razı olmadığımızı bir kere daha belirtir, imam-hatip okulundaki görevinden istifası ile esasen fasılasız devam etmekte olduğu Tozlu camii imam-hatipliği görevinde ipkası için okul müdürlüğünden alınacak yazı ile birlikte kararın tasdikli örneğinin yüksek Diyanet İşleri Başkanlığına sunulmasına ittifakla karar verildi."*⁴⁴

Böylece İmam Hatip Lisesindeki görevinden istifa ederek 28.02.1961 yılında tekrar Tozlu Camiindeki İmam-Hatiplik görevine iade edilir.⁴⁵

Sakarya'daki müftü müsevvidliği görevi devam ederken 22.07.1961 yılında Edirne Müftü Müsevvidliğine (kâtiplik) naklen tayin edilmiş ve burada 24.01.1962 yılına kadar çalışmıştır.⁴⁶ Adapazarı halkı ve müftülük personeli hoca efendiyi tekrar geri getirmek için gayret sarfetmişler ve bunun üzerine müftülük camiasından görevliler Ömer Nasûhî Bilmen'e şöyle bir dilekçe yazmışlardır:

"Pek muhterem büyüğümüz üstadımız Ömer Nasuhi Bilmen Efendi hazretlerine; dairemizin başında bulunması ile iftihar ettiğimiz ve Allah için her bakımdan ehliyeti sabit ve yüzlerce hafız yetiştirmek suretiyle dini mübîn'e ve Diyanete en güzel hizmetleri yapmış olan Müftü müsevvidimiz Mehmet Eren'in nakli işi bizi son derece müteessir etmiştir. Meslek ve İslam adına sizden dileğimiz mensubu olduğumuz müftülük dairesini güle benzetmiş olan Mehmet Eren'in vazifesinde kalmasını ve yerinde ibkâ edilmesini sizden bekliyoruz. Bu arkadaşların

⁴³ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 4883, tarih: 6.2.1961, s. 6

⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Müftülük Komisyon Kararı, Karar no: 4, tarih: 9.2.1961, s. 5.

⁴⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 8018, tarih: 3.3.1961, s. 10.

⁴⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, Kayıt no: 21532, tarih: 22.7.1961, s. 9. Diyanet İşleri Başkanlığı Mehmet Eren'e ait Hizmet Cetveli. No:20.

liyakat ve çalışmasının semeresi yerinde yükseltilmesi olmalıdır ve bütün arkadaşlar ve daire mensupları istisnasız (deli Şaban hariç) kendisinden memnundur. Kendisinin buradan ayrılması ve mesleğini terk etmesine sebep olursa en büyük kayıp bizlerin diyanetimizindir. Lütfen ibkasına kararınızı bildirir müjdenizin vilayete bildirilmesini sabırsızlıkla bekler saygı ile ellerinizden öperiz”⁴⁷

Başbakanlık Yüksek Makamına Eşraftan gönderilen dilekçe ise şöyledir;

“Hafız Mehmet Eren (İmam-Hatip Okulu Yaptırma Derneği) kurarak büyük bir boşluğa cevap vermiştir. Her halde bu güzel memlekete, bu ulu millete hizmet edenler takdir görmeseler de takdir edilmemelidirler kanaatiyle; şehrimize binlerce hafız yetiştiren, İmam-Hatip Okulunun açılmasını sağlayan, İmam-Hatip Okulunun muazzam binasını Adapazarı’na kazandıran, şehrimizin dini, içtimai ve kültürel sahalarında daima hareket ve çalışmalarıyla kendisini sevdiren Mehmet Eren arkadaşımız hakkında derneğimiz üyeleri ve hemşehrilerimizden (lüzum görülürse) binlerce imza toplayabileceğimizi, hemşehrilerimiz adına müracaat eder, Adapazarı’nda vazifesine ibkasını arz ve istirahat eyleriz.”⁴⁸

Mehmet Eren Hoca Efendi de bir dilekçe yazarak Adapazarı’nda ibkâ edilmesini şu sözlerle dile getirir:

“Vilayet yüksek makamına; mağduriyetime sebebiyet veren nakil kararımın bu güne kadar yetiştirmiş olduğum talebelerden halen 20-25 kadarının müftü 500’e yakın kısmının da belli başlı büyük şehirlerimiz camileri de dâhil İmam-Hatip olarak hizmet ettikleri nazara alınarak iptaline ve yerimde ibkam olmadığı takdirde merkezde vaiz olarak istihdamıma ve ıstıraplarımın dindirilmesine kıymetli delaletlerinizi saygı ile arz ederim”⁴⁹

Bu girişimlerden sonra tekrar 25.01.1962 yılında Sakarya’daki müsevvidlik görevine iade edilir.

3.3. Müftülük Yılları

Mehmet Eren, 26 Ağustos 1957 yılında İstanbul müftülüğünde yapılan müftülük sınavını kazanarak il müftüsü olmaya hak kazanır ve 27.10.1962’de Kocaeli il müftüsü olur.⁵⁰ Hocam bu imtihanı kazanmasının sırrını şöyle anlatır:

“Bu imtihana 183 kişi katıldık. Komisyonunda, Siirt vaizi Ahmet Hoca, Gaziantep vaizi Emir Hoca ve Fatih müftüsü Ali Yekta Efendi vardı. Ali Yekta Efendi, Şir’atu’l-İslam’ın Kitabü’ş-Şehadet bahsinden okumamızı söyledi. 180 hoca efendi, “lel bikâreti” kelimesini “lel bekâreti” diye okuduklarından elenerek yazılı imtihana alınmadılar. Yazılı sınav

⁴⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 31292, tarih: 17.11.1960, s. 28.

⁴⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no:32470, tarih 6.11.1961, s. 29.

⁴⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 27511, tarih: 18.9.1961, s. 30.

⁵⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 103068, tarih: 10.2.1973, s. 31

komisyonunda da Fâtır Süresinin son sahifesindeki “ إِنَّ اللَّهَ يُمِصُّكَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَا ” ayetinin harekelenip manasının yazılmasını istediler. Şimdiki gibi fotokopi gelişmediği için makine ile teksir edilmiş olan kâğıtların yazıları okunur halde olmadığı ve “yümsikü” cümlesinin “ya” harfî tam çıkmadığından ve imtihana giren iki vaiz de hafız olmadığından “Yümsikü” yerine “meseke” diye harekelediler. Böylece o iki hoca efendi de yazılıda elendiler.”

Mehmet Eren, 183 hoca efendinin katıldığı bu sınavı başarı ile kazanır. Daha sonra bu imtihanın sırrını şu cümlelerle açıklar:

*“Fıkıh kitabından Şir’atu’l-İslam’ın Kitabü’s-Şehadet bahsini çocukluğumda rahmetli babamdan okurken “lel bikâreti” ibaresini o zaman ben de “lel bekâreti” şeklinde okumuştum da babam yanlış okudun, doğrusu “lel bikâreti” şeklinde olacak demişti. Yıllar sonra 26 ağustos 1957 tarihli İstanbul’daki müftülük imtihanını 183 kişi arasından benim kazanmama bu kelimeyi doğru okumam vesile oldu” demiştir.*⁵¹

Mehmet Eren, Kocaeli müftüsü sıfatıyla 09.04.1964 yılında Trabzon vapuru ile hacca giderek bu kutsal görevi ifa eder.⁵² Kocaeli müftülüğünün ardından 13.02.1967-01.12.1973 tarihlerinde Giresun il müftüsü olarak çalışır.⁵³ 10.12.1973 tarihinde Amasya müftüsü olarak göreve başlar. Bu görevi icra ederken haksız yere müftülüktan vaizliğe indirilir.⁵⁴ Danıştay’a açtığı davayı kazanır ve tekrar müftü olur.⁵⁵ 1975 yılına kadar Amasya il müftülüğü yapar.⁵⁶

Mehmet Eren, 1945-1962 tarihleri arasında Sakarya’da Kur’ân Kursu, İmam Hatiplik ve İmam Hatip Lisesi Öğretmenliği, 27 Ekim 1962-30 Ocak 1967 tarihleri arasında Kocaeli, 13 Şubat 1967-08 Aralık 1973 tarihleri arasında Giresun, 10 Aralık 1973-30 Ocak 1975 tarihleri arasında Amasya müftülüğü yaptıktan sonra 02.10.1975 tarihinde emekli olur.⁵⁷

36 yıl boyunca yürüttüğü Sakarya, Kocaeli, Giresun ve Amasya illerindeki görevleri sırasında temelden başlamak suretiyle dört adet imam hatip okulunun inşa ve açılışlarına muvaffak olur. Bu okullarda başta Kur’ân-ı Kerim olmak üzere tüm meslek derslerinde dersler verir. Mevcut görevler yürütülürken dışarıdan gelip okumayı arzu eden hiç kimseyi geri çevirmez.

⁵¹ Seyfeddin Demirci, Mehmet Eren arşivi.

⁵² Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Denizcilik Bankası T.A.O. kayıt no: 6498, tarih: 20.3.1964, s. 17. Mehmet Eren, ikinci hacca gidişinde Mahmut Sami Ramazanoğlu’nun damadı Ömer Kiraz hoca efendi ile karşılaşır. Mehmet Eren’i görünce hayretler içinde kalır ve fesuphanallah der ve anlatır. Bu gece şeyhim ve kayınpederim Mahmud Sami Efendi’yi gördüm. Bana dedi ki; hafız geldi, evi bulamaz. Onu karşılayın ve buraya getirin. Ali Özdin, Röportaj, 03.02.2018, saat: 14:30. Sayvançatak.

⁵³ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Mehmet Eren’e ait Hizmet Cetveli. No:20; Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 409, tarih: 3.1.1967.

⁵⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, İntibak Çizelgesi tarih: 30.6.1975, s. 21.

⁵⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Danıştay 5. Daire, karar no: 1976/3826, tarih: 9.11.1976, s. 26.

⁵⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Kayıt no: 103068, tarih: 10.02.1973, s. 31.

⁵⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Dosyası, Emekli Sandığı, sayı: 173, Tarih: 1.12.1975, s. 24.

Müftülüğü sırasında bütün İmam-Hatip ve müezzin kayımlara, dairesinde tashih-i hurûf dersleri verir. Bu sebepten okuttuğu öğrenci sayısı binleri geçmiştir.

Mehmet Eren Hoca, sert bir mizaca sahipti. Eşi Nazile Hanım da çok yumuşak huylu idi. Bir defasında da A'râf sûresinin 20. Âyetini “Vûriye anhûmâ min sevâtihime”, “vuriye” okumuştum. Kulağımı biraz çekerek “vûûriye” demişti. Hayatta olduğu süre içerisinde her karşılaştığımda bu “vûriye” nin tokadını yemeye devam ettim.

4. Tasavvufî Yönü

Vakfikebir müftülerinden halvetî ve nakşî postnişini Hacı Abdulvahhâb Eren, 25/2/1963 tarihinde oğlu Mehmet Eren Efendi'ye bir mektup yazar. Bu tarihi mektubun bir bölümünde şöyle der: “Bu geceki zuhuratımıza binaen tekrar görüşmemiz herhalde mümkün olmayacak. Seni Resûlullah başta olmak üzere tüm silsile-i pîrân, Hz. İmamı Ali, Ebû Bekir'i Sıddık ve büyük dedelerinle Aziz Hüseyin baba, Çorumlu Hacı Mustafa Efendi Hazretleri gelip görevini teslim almak üzere bekliyorlar. Yavrum hayırlı ve mübarek olsun.”⁵⁸

25.02.1963 tarihli babasından gelen mektup, 06.03.1963 tarihinde eline geçer. Bu mektup eline geçtikten birkaç gün sonra, 12.03.1963 tarihinde Hacı Abdulvehhâb Efendi vefat eder. O tarihten itibaren mürşitlik görevini babasından devralan Mehmet Eren, ölünceye kadar bu görevi icra eder.

4.1. Halifeleri

Mehmet Eren'in halifeleri arasında; Beşikdüzü'nde oğlu Vahap Eren ve Mustafa Balta, Şalpaazarı'nda Mehmet Öztürk⁵⁹, Seyfeddin Demirci, Eynesil'de Remzi Çebeci ve Mehmet Sinan'ı sayabiliriz.

4.2. Vasiyeti

Bir emri Hak vukuunda; gasil işi H. Mustafa Balta, H. Seyfuddin Demirci, H. Mehmet Öztürk tarafından, İmam Hatip Âdem Kılıç, İmam H. Hasan Öztürk'ün katılımıyla yapılsın. Kabrin kazılma ve hazırlanma işi; H. Mehmet Sinan tarafından ifa ve icra edilsin. Namazın Beşikdüzü Çakmak Cami Şerifinde kılınsın. Pederim Hacı Müftü Abdulvahhâb Efendi Hazretlerinin ayak yanına mezarım kazılsın. Mülk sûresini yeğenim H. Ahmet Eren'e okutularak defin icrası gerçekleştirilsin. Oğullarım ve manevi evlatlarımın katılmasıyla hatmi

⁵⁸ Seyfeddin Demirci, *Mehmet Eren Özel Arşivi*

⁵⁹ Mehmet Öztürk, Hacı Abdulvehhab Efendi'nin hayattaki tek halifesidir. Mehmet Eren zamanında da bu görevini devam ettirmiştir.

Kur'ân ve hanemde yedi gün Yasin, Mülk ve diğer sûveri Kur'ân'iyenin okunması ve böylece definlerimizin yapılması dualarımızla ricalarımızdır.⁶⁰ 30.05.1996

5. Kur'ân Eğitim-Öğretim Metodu

5.1. Tashîhi Hurûf Eğitim-Öğretim Metodu

Kur'ân'ın harflerinin, mahâric-i hurûf ve sıfata uygun olarak telaffuz edilip Kur'ân-ı Kerîm Kıraatinde tecvid kurallarının eksiksiz biçimde uygulanması için yapılan eğitim-öğretim faaliyetine *Tashîhi Hurûf Eğitimi*⁶¹ denir.

Mehmet Eren, yıllarca Kur'ân eğitimi vermiştir. Bu çalışmalarında o önce namaz duaları ve kısa sûrelerden Duhâ sûresine kadarki sûreleri *tahkik-tedvir-hadr* usulleriyle talebelerine okutmuş, ardından Kur'ân'ın başından sonuna kadar hizip hizip okutarak, harf telaffuzlarına ve tecvid kurallarına riayetin de ötesinde manaya vukufiyeti ifade eden temsili okumaya ve dudak talimine özel bir önem atfetmiştir. Bu hususlar içinde özellikle dudak talimi üzerinde durmamız, Mehmet Eren'in tilavet anlayışını resmetmeye kâfi gelecektir.

5.2. Dudak Talimi

Mehmet Eren, hayatını Kur'ân eğitim-öğretimine adanmış nadide insanlardandı. Onun tashih-i hurûf, temsili okuyuş ve dudak talimi ile ilgili değerlendirmelerinin analizi, onun Kur'ân eğitim-öğretim yönteminin tanıtımı açısından büyük önem arz etmektedir.

Dudak talimi, harflerin hareke ve sakin hallerinde dudakların nasıl şekillenmesi gerektiği ile ilgili uygulamaları içeren bir kültür⁶² olmakla birlikte kitâbî değil, şifâhî bir bilgi olma özelliği taşımaktadır. Böyle olduğu için kimi hocalar ve okuyucular dudak talimine pek önem atfetmezken,⁶³ bazıları konu üzerinde ısrarla durmakta, hatta bunun mütevâtir bir bilgi olduğundan bile bahsetmektedirler. Bunun yanı sıra dudak talimi hassasiyeti olan hocalar arasında da bunun nasıl tatbik edileceği yönünde farklı uygulamalar görülmektedir. Mehmet Eren'in dudak talimi uygulamasının inceliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

İdğama konu olan bazı durumlarda dudaklar, damme hareke konumunda ve ileride tutulmaktadır. Bunun sebebi, müdğam fih'in harekesinin damme olması ve idğamda da baskın olan harfin müdğam fih oluşudur. Nitekim (أَنْ يُرْسِلَ)⁶⁴ örneğindeki gibi fethadan dammeye,

⁶⁰ Bkz., Mehmet Eren, *Öz Geçmişim*, s. 3

⁶¹ Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No: 287, On ikinci baskı, İstanbul, 2017, ss. 85-86.

⁶² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 110-112.

⁶³ Abdurrahman Gürses Hoca dudak talimi üzerinde pek durmazdı. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 121-124.

⁶⁴ Mülk, 67/17.

(هُمَزَةٌ لَمْزَةٌ⁶⁵) örneğindeki gibi kesreden dammeye ve (وَجْوهٌ مَسْفُورَةٌ⁶⁶) örneğindeki gibi dammeden dammeye geçişte dudaklar damme konumunda ve ileride tutulurlar. Mehmet Eren de bu kurala uyardı.

Kurrâlar arasındaki farklılıklar daha çok iklab ve dudak ihfâsında görülür. Mehmet Eren Hoca, iklab ve dudak ihfâsındaki; (يُنْبَغِي⁶⁷) örneğinde olduğu gibi fethadan fethaya, (أَنْبَغُهُمْ⁶⁸) örneğinde olduğu gibi fethadan kesreye, (مِنْ بَعْدِهِ⁶⁹) örneğinde olduğu gibi kesreden fethaya, (تَرْمِيهِمْ بِحَجَّارَةٍ⁷⁰) örneğinde olduğu gibi kesreden kesreye geçerken dudakları normal konumunda bırakırken; (مِنْ بَطُونٍ⁷¹) örneğinde olduğu gibi kesreden dammeye ve (أَنْ بُورِكَ⁷²) örneklerinde olduğu gibi fethadan dammeye geçerken dudakları geride tutup dammeyi okumak için ileri götürür, (سُنْبُلَةٌ⁷⁴ صُمْ بُكُمْ⁷⁵) örneklerinde olduğu gibi dammeden dammeye geçerken de dudakları sadece ilerde tutarak okurdu. Kurrâların çoğunun okuyuşu da böyledir. (سَمِيعٌ بَصِيرٌ⁷⁷) örneğinde olduğu gibi dammeden fethaya, (جُدُّ بَيْضٌ⁷⁸) örneğinde olduğu gibi dammeden kesreye geçerken de dudakları ilerde tuttukten sonra geri çekerek “ب” “ba” harfini okurdu.

Sakin harflerde ise dudakları, makablinin (kendinden önceki harfin) harekesi doğrultusunda kullanır; sakın harften önceki harfin harekesi fetha ya da kesre ise dudakları ve tutuşları geride, damme ise önde uygulardı. “Elhamdü” اَلْحَمْدُ, “Hüm” “bihim”⁷⁹ (هَمْ بِهِمْ), “müstekîm”⁸⁰ مستقيم “ya’lemûn” يَعْلَمُونَ⁸¹ kelimelerinde olduğu gibi.

Dudak talimi uygulamasının kendini gösterdiği yerler arasında izhar ve dil ihfâsı uygulamalarını da zikretmek gerekir. Ali Rıza Sağman, bütün izharlar, ihfâlar ve iklâblarda dudakların makabline tâbi olduğu yönünde bir görüş beyan etmiştir.⁸² Buna örnek olarak şu kelime ve terkipleri zikretmek mümkündür: “Hüm fihî” (هُمُ فِيهِ), “Leküm dînüküm”⁸³ (لَكُمْ دِينُكُمْ),

⁶⁵ Hümeze, 104/1.

⁶⁶ Abese, 80/38.

⁶⁷ Meryem 19/92.

⁶⁸ Bakara, 2/33.

⁶⁹ Yasin, 36/28.

⁷⁰ Fil, 105/4.

⁷¹ Nahl, 16/78.

⁷² Neml, 27/8.

⁷³ Furkân 25/18.

⁷⁴ Bakara, 2/261.

⁷⁵ Bakara, 27/18.

⁷⁶ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, (Bursa, 2011), 333- 334; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 118.

⁷⁷ Şurâ, 42/11.

⁷⁸ Fâtır, 35/27.

⁷⁹ Âdiyât, 100/11.

⁸⁰ Yâsîn, 36/4.

⁸¹ Kasas, 28/13.

⁸² Sağman, *İlâveli Sağman Tecvidi*, 40.

⁸³ Kâfirûn, 109/6.

“Min havf”⁸⁴ مِنْ خَوْفٍ, “Mâlehüm bihi”⁸⁵ (مَا لَهُمْ بِهِ), “Semî’un basîr”⁸⁶ (سَمِيعٌ بَصِيرٌ), “Ğafûrun Halim”⁸⁷ (غَفُورٌ حَلِيمٌ)⁸⁸, “Künt”⁸⁹.

Meddi lînlerde; hoca efendi, “خَوْفٍ”, (السَّوَاءُ) ve (نَوْمٌ) kelimelerinde dudağı geri çeker ve “قَيُّومٌ”⁹⁰ kelimesinde de ileri uzatarak vakıf yapardı. Fakat hoca efendinin talebelerinden Tozlu Camii İmam Hatiplerinden emekli kurrâ hafız Ali Özdin Hoca, müftü efendinin “خَوْفٍ” kelimesini geride (السَّوَاءُ), “قَيُّومٌ”⁹¹ ve (نَوْمٌ) kelimelerini de dudakları ilerde telaffuz ettiğini söylemektedir.

6. Vefatı

Mehmet Eren, 17 Kasım 2007 tarihinde 86 yaşında vefat eder. Akkise köyü aşağı mahalle camii yanında yer alan mezkûr ve maarif Erenler Tekkesinin zemin katında medfun bulunan babası Hacı Abdulvahhâb ve dedesi Hacı İbrahim Efendinin yanına defnedilir.⁹²

7. Eserleri

- İmam Busîrî’nin(ö: 1295), Kasîde-i Bürdesinin sadeleştirilmesi.
- İmam Birgivî(ö:1573)’nin, Tarikatı Muhammediye,
- Havace Zade Ahmet Hilmi(ö:1914)’nin, Hadîkatü’l-Evliyâ=Evliyalar Bahçesi”
- Muhammed b. Abdillâh b. Mustafâ el-Hânî (ö: 1279/1862)’nin “Âdab” adlı eserlerini tercüme etmiştir.
- *Erenler Sohbeti* adlı bir de eseri vardır.

Sonuç

Reîsü’-Kurrâ Hafız Mehmet Eren Hoca, çok hassas bir dönemde görev yapmış ve Kur’ân kıraat ve tilavetinde görev yaptığı yerlerde derin izler bırakmıştır. Özgün tilavet tarzı ve eğitim-öğretim anlayışı ile “*Asker Hafız Ekolü*” şeklinde bir isimlendirmeye konu olmuştur. İstanbul’daki kıraat eğitimini tamamlamasının ardından Adapazarı-Hasırcılara gelmiş ve Adapazarında 1945-1962 yılları arasında 17 yıl Kur’ân tedrisatı ile meşgul olmuş ve binlerce talebe yetiştirmiştir. Üst düzey bir Kur’ân birikimine sahip olan Mehmet Eren Hoca’nın Kur’ân eğitiminde en çok dikkat ettiği husus, harf telaffuzları olmuştur. Onun kıraat ve tilavet anlayışında şu hususların öne çıktığını söylemek mümkündür: (1) Harf ve kelimelerin eda ve telaffuzunda bütünlük ve telaffuzda netlik. (2) *Vav* harfi ile ince harflerdeki dammeleri vasat ses tonuyla telaffuz etmesi. (3) *Dâd* harfinde istitâle ve özellikle de rihvet sıfatının tatbikine

⁸⁴ Kureyş, 106/4.

⁸⁵ Kehf, 18/5.

⁸⁶ Hac, 17/75.

⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/155.

⁸⁸ Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, 40.

⁸⁹ Tâhâ, 20/35.

⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/2.

⁹¹ Âl-i İmrân, 3/2.

⁹² Terzi, a.g.m. s. 279

riayet etmesi. (4) Nâme uygulamalarında taklitten özellikle de başka milletlerin nâmelerini ve gırtlak uygulamalarını (hançere-i ecnebi) esas almaktan şiddetle kaçınması. (5) Gerek telaffuz gerekse edada tenasüp ve insicama riayet etmesi ve adeta farklı ağızlardan sadır olmuş izlenimi verecek bir (efvâh-i muhtelif) edadan sakınması. (6) Tilavette kuralların tatbikini makam ve musikiden önde tutması. Kıraat ve tilavet anlayışının ana özellikleri bu olan Mehmet Eren Hoca, İstanbul, Afyon, Adapazarı, Kocaeli, Giresun, Amasya, Beşikdüzü'nde ve görev yaptığı İmam Hatip Liselerinde (Adapazarı, Kocaeli, Giresun ve Amasya) okuttuğu öğrencilerinin sayısı 33823'ü bulur.⁹³ Talebeleri, hocalarından aldıkları bu tilavet tarzını devam ettirmişler ve hocalarından ahzeyletikleri bütün tilavet inceliklerinin muhafazası noktasında alabildiğine gayretkâr olmuşlardır. Günümüzde dahi Kur'ân okuyuşunda “*Asker Hafız Ekolü*” şeklindeki bir tavırdan bahsediliyor olması da bunun göstergesidir.

⁹³ Bkz., Eren, Öz Geçmişim, s. 4

SON DEVİR KARADENİZLİ MERHUM KURRÂLAR SEMPOZYUMU

"Hayırla Geçen Ömürler"

III.
Oturum Başkanı:
Veysel ÇAKI

Veysel USTA *

BİR HOCAZÂDE OLARAK HAFIZ ALİ HAYDAR ÖZAK

Giriş

Farsçada *hâce*, Türkçede *hoca* şeklinde söylenen kelimenin kökeni hakkında kesin bir bilgi yoktur. İran tarihi içinde Samaniler döneminden itibaren sıkça kullanılan kelime ev reisi, şeyh, pir, hükümdar, başbuğ, zengin ve büyük anlamlarında kullanılmıştır. Selçuklularda da kullanılan bu kelime sultanın vekili anlamını taşımaktaydı. Nitekim Nizamü'l-Mülk'e, *hâce* de denilmekteydi. "Hâce", XII. yüzyılda tahsil görmüş kişi anlamında kullanıldığı gibi kadılar, imamlar ve şehir reisleri de bu sıfatla anılıyordu. Osmanlı döneminde bu kelime daha çok sıbyan mektebi muallimleri ve medrese uleması için kullanılmış, şehzade muallimlerinin bu sıfatı kullanması, bu kelimeye itibar kazandırmıştır. Şehzadeler tahta çıktığında ders aldığı âlimlerden birini kendisine hoca olarak seçer ve bu kişi "*hoca-i sultani/padişah hocası*" olarak kabul edilirdi. Bunlara tanınan imtiyazlarla ilgili Fatih Kanunnamesinde yer alan ve giderek yaygınlaşan düzenlemelere "*Hocazadeler Kanunu*" denilmiştir. Daha sonra Osmanlı'da kimi şeyhülislam, kazasker ve âlimler "*hoczâde*" olarak anılmıştır. Ülkemizde bugün halk arasında din alanında âlimler, imam-hatip ve vâizler, eğitim alanında ise özellikle orta dereceli okul öğretmenleri ve üniversite öğretim üyeleri için kullanılmaktadır.¹

Bu bağlamda hem İslam hem de Türk tarihinde hocalık önemli bir müessese özelliği kazanmış ve toplumsal değişme ve gelişmede ciddi roller üstlenmiştir. Trabzonlu Batınzâde sülalesi de 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen sürede müteselsil olarak üç kuşak hocalık yapmıştır. Hem Boztepe-i Zîr Mahallesi Tavanlı Camisi İmamlığı, hem de Rizelioğlu Kadiri Tekkesi Şeyhliği görevini üstelenmiş olan Batınzâde

¹ TDVİA, "Hoca" maddesi, s. 186-187.

Hafız Mahmut Efendi ile başlayan bu süreç oğlu Hafız Halil İbrahim Efendi'nin babasının görevlerini deruhte etmesiyle sürmüştür, torun Hafız Ali Haydar Özak bu misyonu Cumhuriyet döneminde Kur'an-ı Kerim Muallimi olarak temsil etmiştir. Hiç kuşku yoktur ki Hafız Ali Haydar Özak'ın Türk hafızlığında bir eko haline gelmesinde dedesi ve babasından devr aldığı birikim ve misyonun ciddi katkısı olmuştur.

1. Aile Tarihçesi

Çalışmamıza konusu olan Kurrâ Hafız Ali Haydar Hoca'nın sülale adı "Batınzâde" olup soyadı kanunundan sonra Özak soyadını almışlardır.

Batınzâde ailesinin kökeni hakkında bilgi edinilebilecek yegâne kayıt, ailenin elinde bulunan şecereden ibarettir. Daha sonraki resmi belgelerle de teyit edildiği üzere aile sanı Batınzâde'dir. Ailenin sözlü tarih bilgisine dayanarak aktardığına göre, kökenlerinin Trabzon'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından Trabzon'da iskan edilen Türklere dayandığı belirtilmektedir.² Başka bir görüşe göre ise ailenin Türkmenistan'dan hareketle önce Anadolu'ya, ardından Mısır'a yerleştiği, buradan da kesin olarak bilinemeyen bir tarihte Gümüşhane'ye nakl edildiği ifade edilmektedir.³ Aile buradan Maçka'nın bugünkü Ormanici (Kodila) köyüne gelmiş, Hâfız Hacı Mahmûd Efendi döneminde sözkonusu köyden hareketle Trabzon Boztepe-i Zîr Mahallesi'ne nakl olmuşlardır.⁴

Bununla birlikte aile arşivinde bulunan Şeyh Halil İbrahim Efendi'ye verilmiş olan icazetnamede *eş-Şeyh İbrahim el-Halil İbn es-Seyyid eş-Şeyh el-Hâc Hafız Mahmud et-Trabzonî* ibaresinin yer alması, seyyidlik dolayısıyla ailenin İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in soyundan geldiğine işaret etmektedir.

Hakkında bilgi edinebildiğimiz Boztepe-i Zîr Mahallesi Tavanlı Camii imamı olan dedesi Hafız Mahmut Efendi, ölümünden sonra babasının görevini deruhte eden Hafız Halil İbrahim Efendi'den sonra ailenin üçüncü kuşak din alimi Hafız Ali Haydar Özak'tır. Böylelikle kendisinden önceki aile büyükleri olan iki kuşağın ilim ve tecrübesinden yararlanma imkanına kavuşmuş biridir. Dolayısıyla aşağıda hakkında bilgi vermeye çalışacağımız Hafız Ali Haydar Özak'ın yetişmesinde hocazâde geleneğinden gelmesinin rolü inkar edilemez bir gerçekliktir.

² Mehmet Akif Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*, İstanbul 2007, s. 586.

³ Mahmut Hulusi Özak'la yapılan görüşme. Ancak bu göçlerle ilgili herhangi bir tarihlendirme yapılamamaktadır.

⁴ Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Meşhurlar Ansiklopedisi*, Ankara 2008, s. 523.

1.1.Hafız Mahmut Efendi

Nüfus kayıtlarına göre Ebubekir Efendi/Ağa'nın küçük oğlu Mahmut 1245 (Miladi 1829-30) tarihinde doğmuştur. Doğum yeri hakkında kesin bir bilgi edinemediğimiz Batınzâde Mahmut Efendi Süleyman ve Havva kızı 1832 Trabzon doğumlu Emine Hanım'la evlenmiştir. Mahmut Efendi'nin eşi Emine Hanım'ın babasının aile sanı hakkında bilgi olmadığı gibi evlilik tarihleri hakkında da herhangi bir veri yoktur. Nüfus kaydına göre Mahmut Efendi eşi Emine Hanım 16. 07. 1916 tarihinde vefat etmiştir.

Trabzon Şeriye Sicili ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarına göre **Batınzâde Hafız Mahmut Efendi** 1884 tarihinde Tavanlı Camii imamı olarak görev yapmaktadır. 18 Rebiülahir 1307 H. (12 Aralık 1889) Perşembe günü ölen Hafız Mahmut Efendi'nin imamlık yaptığı caminin haziresindeki mezar taşında aynı zamanda Rizelioğlu Tekkesi Şeyhi⁵ olduğu da belirtilmektedir.

Batınzâde Ebubekir Efendi'nin en küçük çocuğu olarak 1245 (Miladi 1829-30) tarihinde doğan ve 12 Aralık 1889 Çarşamba günü ölen Hacı Hafız Mahmut Efendi'nin, eşi Emine Hanım'dan⁶ doğma ikisi erkek, biri kız olmak üzere üç çocuğu vardır.⁷ Bunlardan en büyüğü Sakine adlı kızı olup 1857/1858, büyük oğlu Mehmet Zühdü Efendi 01.07.1864, küçük oğlu Halil İbrahim Efendi 01.07.1868 tarihinde dünyaya gelmiştir. Sakine Hanım da babası gibi hafızdır.⁸

1.2.Hafız Halil İbrahim Efendi

Halil İbrahim Efendi⁹ de tıpkı babası gibi din adamıdır. Umur-ı Dahiliye Nezareti tarafından kendisine verilen *Devlet-i Aliye-i Osmaniye Tezkeresi*'nde yer alan kayıtlarda

⁵ Mezar taşı kitabesinde belirtilen Rizelioğlu Tekkesi'nin kurucusu Rize'nin Eminettin Mahallesi'nden Mağazacioğlu ailesine mensup Osman Baba'dır. 1787'de doğan Osman Baba'ya şeyhlik vazifesi, Bağdat'taki bir şeyhin gönderdiği elçiler aracılığıyla verilmiştir. Rize'de yaptırdığı tekke de faaliyette bulunan Osman Baba, 1859'da vefat etmiş, postnişinlik vazifesi oğlu Şeyh Ahmed (Şemseddin) Baba tarafından üstlenilmiştir. Şeyh Ahmed Baba tarafından Piriçelebi Mahallesi'nde inşa ettirilen tekke için vakfiye tanzim ettirilmesi ve buranın cami olarak da hizmet vermesinden sonra bu mekân bazı belgelerde Osman Baba Tekkesi Camii olarak anılmaya başlamıştır. Hacı Şeyh Ahmet Baba, 14 Mart 1876 tarihinde berat verilerek postnişinliğe intisap etmiş olup 1894 yılı sonu veya 1895 yılı başlarında vefat etmiştir.

⁶ Hacı Hafız Mahmut Efendi'nin eşi Emine Hanım'ın ailesi tespit edilememiş olmakla birlikte babasının Süleyman, annesinin Havva adlarını taşıdığı nüfus kayıt defterinden anlaşılmıştır. Devlet-i Osmaniye Tezkeresi başlıklı Mayıs 1905 tarihli bir nüfus kaydında Hacı Hafız Mahmut Efendi'nin eşi Emine Hanım'ın 1832 tarihinde Trabzon'da doğduğu ve Tavanlı Cami-i Şerifi Sokağı, 34 numaralı hanede oturduğu belirtilmektedir. Bu kayda göre, Şeyh Halil İbrahim ve Mehmet Zühdü Efendilerin annesi olan Emine Hanım'm, eşi Hafız Mahmut Efendi'nin ölümünden sonra oğlu Halil İbrahim Efendi ile birlikte oturduğu anlaşılmaktadır.

⁷ Her ne kadar ailenin elinde bulunan şecerede Mahmut Efendinin üç çocuğu bulunduğu, bunlardan en büyüğünün 1275 (Miladi 1858-59) doğumlu Sakine Hanım olduğu belirtilmiş olsa da bu bilgi nüfus idaresi kayıtlarıyla örtüşmemektedir.

⁸ BOA MŞH ŞSC_d_08742 0118

⁹ Aile arşivinde bulunan Mustafa Fevzi b. Numan'ın *Risale-i Miratü's-şühud fi Meseleti Vahdeti'l-vücut* adlı eserinin Rebiülevvel 1303 (M. 1922) tarihinde istinsah edilmiş kopyasının en son sayfasının altında yer alan

kişisel özelliklerine dair şu bilgiler yer almaktadır. O, Trabzon merkez Boztepe-i Zîr Mahallesi, Tavanlı Cami-i Şerifi Sokağı 34 numarada ikamet eden¹⁰ orta boylu, ela gözlü, buğday tenli biridir. Yine aynı belgede, Batınzâde Şeyh Halil İbrahim Efendi'nin, Hacı Ahmed Baba (Kadiri) Dergahı Postnişini olduğu da yazılıdır.

Her ne kadar Halil İbrahim Efendi'nin eğitim hayatı hakkında elimizde yeterli bilgi olmasa da, temel eğitimi babası Şeyh Hacı Mahmut Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçerek aldığını söylemek mümkündür. Aile muhitinde aldığı eğitimin dışında Trabzon'da başka bir eğitim alıp almadığı, almışsa kimlerden aldığı bilinmeyen Batınzâde Halil İbrahim Efendi eğitimi Trabzon dışında sürdürmüştür. O yüksek din eğitimi, dönemin ünlü alimlerinden biri olan Rıfâî Tekkesi Şeyhi *Ebubekir Siddîkî el-Çorumî*'den almıştır. Tarihini bilmediğimiz eğitim sürecinin tamamlanması üzerine *Ebubekir Siddîkî el-Çorumî* tarafından *eş-Şeyh İbrahim el-Halil İbn es-Seyyid eş-Şeyh el-Hâc Hafız Mahmud et-Trabzonî*ye, yani Hacı Hafız Seyyid Şeyh Mahmud Trabzonî'nin oğlu Şeyh Halil İbrahim'e icazetname verilmiştir.¹¹

Allah'a hamd ile başlayan icazetname, Rıfâî tarikatı öğretisinin anlatıldığı uzunca bir bölümle devam etmektedir. Daha sonra, icazetnameyi veren *Ebu Bekir Siddîkî el-Çorumî*'nin, kendisi hakkında verdiği kısa bilginin ardından, adına icazetname düzenlenen Batınzâde Şeyh Halil İbrahim Efendi hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. *Ebubekir Siddîkî el-Çorumî*, Allah'a giden yollardan en yakınının sufilerin yolu olduğunu, bu nedenle bu tarikata girerek Allah yolunda büyük bir aşk ve üstün zikirle yürüyen Şeyh İbrahim Halil b. Seyyid şeyh Hacı Hafız Mahmud e't-Trabzonî'nin kendisinden icazetname almayı hak ettiğini şu cümlelerle belirtmiştir:

“intiha” kaydında “İbrahim Halil Hulusi ibn el-hac Mahmudu'n-Necati fi Trabzonî” notunun bulunması Batınzade Halil İbrahim Efendi'nin tam adının “Halil İbrahim Hulusi” olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim torunlarından birinin adının Mahmut Hulusi olması da dedesinin ismin yaşatılması arzusunun tezahürü olsa gerektir.

¹⁰ Şeyh Halil İbrahim Efendi'nin ikamet adresi Boztepe-i Zîr Mahallesi, Tavanlı Cami-i Şerifi Sokağı 34 numara olarak belirtilmiştir. Şeyh Sait isyanı üzerine Dahiliye Vekaleti İskan Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 1 Ağustos 1925 tarihinde ülkedeki tarikatlar ve şeyhler hakkında yapılan istihbarat belgesinde Şeyh Halil İbrahim Efendi'nin evinin Rus işgalinde harap hale geldiği belirtilmektedir. Aile arşivinde yeralan bir 22 Ocak 1924 tarihli bir tapu sicil belgesinde, Hafız Mahmut Efendi'nin ölümü üzerine eşi Emine Hanımla çocukları Halil İbrahim ve Mehmet Zühtü'ye intikal eden “*münhedim hane arsası*”nın; Emine Hanım ve Mehmet Zühtü'nün ölümleri ve Mehmet Zühtü'nün varisi olmaması nedeniyle Halil İbrahim Efendi'ye intikal ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum da bize, evlerinin Rus işgalinde oturulamayacak düzeyde tahrip olması üzerine, aynı zaman da Tavanlı Camisi imamı da olan Halil İbrahim Efendi'nin, cami vakfının mülkü olan eve taşınmış olduklarını düşündürmektedir.

¹¹ Tam metni ekte verilen icazetname üzerinde herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Ancak Halil İbrahim Efendi'nin 1868 doğumlu olması ve babası Hafız Mahmut Efendi'nin 12 Aralık 1889'da ölümünün ardından tarikat şeyliğini devralması dikkate alındığında, bu tarihte Halil İbrahim Efendi 21 yaşındadır. Bu halde tarikat şeyliğini deruhte etmeye başlayan Halil İbrahim Efendi'nin *Şeyh Ebubekir Siddîkî el-Çorumî*'den aldığı eğitimin bu tarihten önce tamamlanmış olması gerekmektedir.

Şerefli bir tarikat olan Rıfâî tarikatı mensubu ve şerefli Allah için seven bir kardeş olan Şeyh İbrahim Halil b. Seyyid şeyh Hacı Hafız Mahmud e't-Trabzoni bu tarikata girmeye rağbet etti. Benden icazet istedi. Ben de onda ehliyet gördüm. Onun istediğine icabet ettim. Ona bütün virdlerde, tüm zikirlerde ve icazet verebileceğim her şeyde ona icazet verdim. Onu Seyyid Ahmed er-Rıfâî'nin halifesi ve şeyh kıldım.

O benden tarikat aldı. Övülen güzel ahlakla da ahlaklanarak uzun müddet benim yanımda kaldı. Sonra Allah'tan (c.c.) hayırlısını istedim (İstihare yaptım) ve ona şerefli hırkayı giydirdim. Ona yüce zikirlerle ve virdlerle icazet verdim. Müridler üzerine ahdi ve hak edenlere bu hırkayı giydirme vazifesini aldı. Bu yolda, hakların ve ahidlerin yerine getirilmesi, mescidlerde ve uygun görülen yerlerde zikrin ikame edilmesi, dinin sınırlarının korunması, rağbet edilen işlerde gayretli olunması, zahirin kitap ve sünnetle, batının da hürmeti korumak ve nimeti müşahade etmek ile kayıtlanması gibi bilinen şartlar ile de şartlandı.

Hocası *Ebu Bekir Sıddıkî el-Çorumî* tarafından yukarıda belirtilen şeylerden kaçınması uyarısı yapılan Şeyh Halil İbrahim Efendi'ye, tarikata ilişkin hangi konularda yetki verildiği de şu şekilde belirtilmiştir:

Ona kandil ve zembil taşımakta, tevbe edenlerin saçlarında makası gezdirmekte, zikir telkin etmekte, ahid (tarikat intisabı) vermekte, hak edenler ve bu tarikata girmesini istediği kişilere siyah hırkayı giydirmekte, seccade üzerine oturmasını istediği kişileri oturtmakta, yılanları ve canlı cansız diğer zehirleyicileri def etmek için dilediği kişilere şeker ve nefesle su içirmekte ona genel bir icazetle izin verdim. Nefes, erkekler ve mahremi olan kadınlar için, şeker ise yabancı kadınlar içindir.

Anılan İcazetnamenin ortaya koyduğu başka bir husus da Şeyh Halil İbrahim Efendi'nin “*seyyid*”, yani Peygamber soyundan gelenlere ait bir unvanı taşımasıdır. Zira icazetnamede yeralan “*eş-Şeyh İbrahim el-Halil İbn es-Seyyid eş-Şeyh el-Hâc Hafız Mahmud et-Trabzoni*” ibaresi bu silsileye işaret etmektedir.

Halil İbrahim Efendi'nin hangi tarihten itibaren anılan Kadiri Tekkesinin postnişinliğine geldiğine dair elimizde veri yoktur. Bununla birlikte, babası Mahmut Efendi'nin de bu tekkenin şeyhi olduğu düşünüldüğünde onun, babasının vefat ettiği 12 Aralık 1890 tarihinde 22 yaşında bulunması, babasından sonra görevi devralmış olabileceğini belirtmemiz için zorlama bir yorum sayılmamalıdır.

Mahallesi ahalisinden Mehmet Şerifoğlu Ahmet Ağa'ya ait 13 Haziran 1910 tarihli tereke kaydında, şahit olarak Boztepe-i Zîr Mahallesi Camisinin imamı Batınzâde Halil

İbrahim Efendi ibn-i Hacı Mahmut Efendi bilgisinin yer alması, onun babasından devraldığı Tavanlı Camisi imamlığı görevini sürdürdüğünü göstermektedir.¹²

Öte yandan Şeyh Halil İbrahim Efendi'nin tuttuğu anlaşılan ve bugün aile arşivinde bulunan el yazması bir defterde, mensup olduğu Kadiri Tarikatına dair önemli bilgiler yer almaktadır. Tarikatın öğretileri ve silsilesine dair bilgiler içeren 11 sayfalık el yazması risalenin 9. sayfasındaki “*adab-ı vezir-i süluk*” başlıklı bölümde Kadiri tarikatının adabı şöyle ifade edilmiştir:¹³

“İstiğfar, salavat-ı şerife, tevhid. Beher gün bunları ikmal ettikten sonra şeyhine ve pirine ve aba-i ecdadına bir Fatiha ile dua etmek vacibe-i zimmettir.

Şeyh İbrahim Halil ve piri gavs-ı a’zam eş-şeyh seyyid Abdülkadir Geylani kudsallah-ı sırrahu ve nefenallahu bi-ilmiye.”

Bu yazıda da görüleceği gibi Şeyh Halil İbrahim Efendi'nin Abdülkadir Geylani Hazretlerinin tarikatına bağlı olduğu vurgulanmıştır. Aynı el yazmasının 11. sayfasında şu ibare mevcuttur:

Ezintü li-Hâc Ali Haydar Kemâ ezine lî şeyhî ve lehû şeyhuhû ilâ âhirihi. Sene elf ve sülüsü-mietin ve sülüsîn fî yevmi'l-cum'ati min şehri.

Trabzon'da Dergâh-ı Kadiri

Şeyhi Halil Baba Hu.

Arapçası yukarıda verilen kaydın Türkçe karşılığı şöyledir:

Ben şeyhimin bana, şeyhlerinin de onlara izin (icazet) verdiği gibi Hacı Ali Haydar'a izin (icazet) verdim.

Bu kayıt, Trabzon'da Rizelioğlu Tekkesi (Kadiri) Şeyhi olan Halil İbrahim Efendi'nin, şeyhinden şeyhlik icazeti aldığını tevsik etmektedir. Kendisine icazet veren şeyhinin de (ki bu kişi babası Mahmut Efendi'dir) kendi şeyhlerinden icazet alarak şeyhlik silsilesini sürdürdükleri görülmektedir. Ancak ne yazık ki bu defterde de Trabzon'daki Rizelioğlu Tekkesi'nin ilk şeyhi olduğunu düşündüğümüz Batınzâde Hafız Mahmut Efendi'nin kimden icazet aldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Rumi 1338, Miladi 1922 tarihini taşıyan bu risaleden, Trabzon'da Kadiri Tarikatı Şeyhi olan Batınzâde Halil İbrahim Efendi'nin, oğlu Ali Haydar Hafız'a icazet vererek halife tayin ettiği anlaşılmaktadır. Ali Haydar Hafız'm, bu tarihte henüz 11 yaşında olması dikkate alındığında, onun bu yaşta hafızlık eğitimini tamamladığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

¹² BOA MSH_SSC_d_08786_0010.

¹³ Söz konusu icazet defteri, Ali Haydar Hafız'ın oğlu Mahmut Özak'ta mahfuzdur.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan “*Trabzon Vilayeti Merkez Kazasında Mevcut Aşair ve Şeyhler Hakkında Malumat-ı Umumiye*”¹⁴ adlı belgede, Şeyh Halil İbrahim Efendi ve Tekkesi hakkında da ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bir çok sorudan oluşan bilgi formunda Halil İbrahim Efendi’nin 58, eşi Emine Hanım’ın 45 yaşında olduğu ve Niyazi Muammer, Burhan Agah ve Ali Haydar adında üç çocuğu bulunduğu yazılıdır. Şeyhin Trabzon Boztepe Mahallesinde doğduğu, mezhebinin İmam-ı Azam, Tarikatının Kadiri olduğu ve şeyhliği babası Mahmut Efendi’den devraldığı belirtilmiştir.

Kadiri tarikatına mensup Hacı Ahmed Baba Dergahı postnişini olan Şeyh Halil İbrahim Efendi hakkında İçişleri Bakanlığınca yapılan gizli soruşturmada, Cumhuriyet idaresine yönelik tehdit ve tehlike arz edecek herhangi bir davranış ve ilişki görülmediği gibi, her türlü gelişme ve yeniliğe açık bir kişiliğe sahip olduğu da açıkça ifade edilmiştir.

Batınzâde Halil İbrahim Efendi’nin Tavanlı Cami imamlığı görevini Cumhuriyet döneminde de sürdürdüğü sözlü bilgilerle teyid edildiği gibi, bir dönem Ankara İl Müftülüğü de yapmış olan Sürmeneli Hasan Şakir Sancaktar da onun 45 yıl süreyle Trabzon Tavanlı Camii şerifinde imam-hatip olarak görev yaptığını belirtmektedir. Şeyh Halil İbrahim Efendi 22.03.1945 tarihine İstanbul’da yaşamını yitirmiş ve Eyüp Sultan mezarlığına defn edilmiştir.

Şeyh Halil İbrahim Efendi’nin 3 erkek, 2 de kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunların en küçüğü Ali Haydar Özak’tır.

2.Hafız Ali Haydar Özak

2.1.Hayatı

Şeyh Halil İbrahim Efendi’nin en küçük çocuğu olan Ali Haydar Özak, 02 Mart 1327 (15 Mart 1911)’de Boztepe-i Zîr Mahallesi’nde doğmuştur.¹⁵ Henüz 5 yaşında iken, Trabzon’un Rus işgaline uğraması nedeniyle ailesiyle birlikte Trabzon’u terk ederek Çorum havalisine doğru muhacirliğe çıkmıştır. Bu dönemde, Rus işgaline uğrayan Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Rize ve Trabzon’dan Rus işgalinin bulunmadığı batıya doğru muhacirliğe çıkan yüz binlerce Müslüman Türk’ün kaderini, Batınzâde ailesi de yaşamış, Samsun-Çorum istikametinde çıktıkları muhacirlikte türlü cefa ve sefaletler çekmişlerdir. Nitekim bu süreçte Ali Haydar Bey’in babaannesi, Hafız Mahmut Efendi’nin eşi Emine Hanım 16.07.1916’da, amcası Mehmet Zühtü Efendi 08. 09. 1916’da yaşamlarını

¹⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BOA)*, 272, 65, 6, 4, 5.

¹⁵ Ali Haydar Efendi’nin doğum tarihi konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Zira hem günümüz nüfus kayıtlarında hem de Devlet-i Aliye-i Osmaniye Tezkeresi adlı Osmanlı Türkçesiyle tutulan nüfus kaydına göre doğum tarihi 2 Mart 1327 H. (15 Mart 1911) olarak kaydedilmiştir.

yitirmişlerdir.¹⁶ Küçük Ali Haydar, Çorum'da ikamet ettikleri sırada burada sıbyan mektebine başlayıp bir süre devam etmiştir.¹⁷

Trabzon'un Rus işgalinden kurtuluşundan sonra ailesiyle birlikte Trabzon'a geri dönen Ali Haydar Özak, ilk öğrenimini, "*hafızlığı benden de kuvvetli idi*" dediği babaannesi Hafize Emine Hanım'dan almış, daha sonra Zeytinlik Medresesinde üç yıl eğitim görmüştür.¹⁸ Trabzon'daki öğrenimi sırasında Kur'an-ı Kerim hıfzını tamamlayarak hafız olmuştur. Hafızlık eğitimini kimden aldığı bilinmemektedir. Ancak bu eğitimini 11 yaşında tamamlamış olduğu, babası Şeyh Halil İbrahim Efendi tarafından 1922'de kendisine halifelik verilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Bu durumda Ali Haydar Özak'ın hafızlık eğitimini, hem kendi babası Hafız Mahmut Efendi'den, hem de Rıfâî tarikatı şeyhi *Ebu Bekir Sıddıkî el-Çorumî*'den icazet almış olan babası Şeyh Halil İbrahim Efendi'den aldığı söylenebilir.

Eğitimi geliştirmek üzere 1928 tarihinde İstanbul'a giden Ali Haydar Hafız, burada Reisü'l-Kurrâ Serezli Hacı Hafız Ahmed Şükrü Efendi'den aldığı eğitimi Recep 1931 (Kasım 1931) tarihinde başarıyla tamamlayarak icazet almıştır.¹⁹ Aile arşivinde bulunan sözkonusu icazetname bize Ali Haydar Hafız'ın İstanbul'daki eğitimi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Besmele ile başlayan icazetname, Allah ve İslam Peygamberi Hz. Muhammed'e hamd ve şükürle devam etmiş, Kur'an-ı Kerim'in faziletleri hakkında yapılan açıklamalardan sonra icazetnamenin düzenlenme gerekçesi açıklanmıştır. Hacı, Hafız Ahmed Şükrü b. İsmail e's-Sirozi tarafından verilen icazetnamede Ali Haydar Hafız'la ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir:

Onlardan biri de zeki, mahir, akıllı, edepli, asaletli, şerefli, olgun, soylu, tecvid ehli, muhkem ve güzel okuyucu, üzerine titredığım, gözümün nuru, farklı ilimlere haiz, Batınzâde diye meşhur olan Halil İbrahim'in oğlu Trabzonlu Hafız Ali Haydar'dır. Allah Teala onu ebedi yardımıyla muvaffak kılsın ve ona gizli ve açık lutfuyla yardım etsin.

Rahle-i tedrisinde eğitime ne zaman ve hangi tarihte başladığı net bir şekilde bilinmemekle birlikte 1928 yılında hafız olarak İstanbul'a gittiği tarihten itibaren başladığını varsaydığımız eğitimini, üç yıl gibi bir sürede tamamlamış ve Fatih Sultan Mehmet Han Camisinde düzenlenen törenle icazetini almıştır. Ali Haydar Hafız hakkında hocası Ahmed

¹⁶ Nüfus kayıtlarındaki tarihler bu durumu teyid etmektedir.

¹⁷ Mustafa İsmet Uzun, "Trabzon'un Dini Hayatında Önemli Hizmetlerde Bulunmuş Bir Hocaefendi: Kurrâ Hafız Ali Haydar Özak", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, C: 1, İstanbul 2016, Trabzon Büyükşehir Belediyesi, s. 221.

¹⁸ Albayrak, *a.g.e.*, s. 523.

¹⁹ İcazetnamenin Türkçe çevirisi ekte yer almaktadır.

Şükrü b. İsmail e's-Sirozi tarafından verilen icazetnamede kullanılan ifadeler, onun ilim ve ahlak düzeyini gösteren en önemli delildir. Sirozi hoca, *“Kur'an ilminin ancak fesahatte mahir olan ve belagat ufkunda önde olan kişilerin ulaşabileceği şerefli bir ilim ve ince bir fen olduğunu bilince o ilmin hazinelerinden en güzel azıkları stoklamak için ve kıymetli madenler gibi olan rumuzundan en pak cevherleri elde etmek için tahsiline koştu”* diyerek onun Kur'an ilmi öğrenmek için büyük bir heves ve çaba sarfettiğine işaret etmiştir.

Ali Haydar Hafız'ın Kur'anı tecvid yoluyla öğrenmek için yanına geldiğini, tecvidi ve harflerin mahreçlerini doğru bir şekilde ve sağlamca öğrendikten sonra infirada başladığını ve ikinci hizbe kadar okuduğunu belirten hocası, eğitim sürecini icazetnamede şöyle belirtmiştir:

Sonra sema' ehlini cem' etti ve ikinci hizbe kadar okudu. Sonra yedi imamın kıratını cem' etti ve yine ikinci hizbe kadar okudu. Sonra on imamın kıra'atını cem' etti ve Dürre ve Tahbir kitaplarının içeriğine göre tam hatim yaptı. Sonra da Tayyibe ve Takribu'n-Neşril-Kebir kitaplarının içeriğine göre başka bir hatim daha yaptı.

Ali Haydar Hafız, Kur'an-ı Kerim ilimlerinde bütün bu zor süreçleri başarıyla tamamladıktan sonra hocası Sirozi'den, “kendi isnad zincirine eklenerek değerli meşayihin ve büyük hocaların Allah (c.c.) için talebelere faydalı olmak ve onları okutmak için bana verdikleri icazeti kendisine de vermeme ve de kendisinin de talebelerinden layık görecektiklerine aynı icazeti verebilme yetkisini” talep etmiştir. Bu talebi yerinde bulan Sirozî hoca, icazetnamede kaydettiğine göre *“ben de Allah'ın (c.c.) rızasını talep ederek icazet verdim.”* diyerek icazet belgesini düzenlemiştir. Ayrıca ona, *“kendisinden okuyup aldıklarını olduğu gibi muhafaza edip başka şeylerle karıştırmamasını”* vasiyet etmiştir.

İcazetnamenin sonunda, icazet törenine dair şu bilgiler yer almaktadır:

“Lütfu ve inayetiyle Fatih Sultan Mehmet Han Camii'nde bu şerefli hatmin tamamlanması üzerine Allah'a (c.c.) hamd ederiz. Duasında alimler, kurrâlar ve hafızlar hazır bulunmuştur. Bu hatim, 1331 senesi (Kasım 1931) Recep ayının başlarında gerçekleşmiştir. Allah (c.c.) bunu bütün kardeşlerimiz için mübarek kılsın. Ben muktedir olan rabbinin rahmetine muhtaç olan Hacı, Hafız, Ahmed Şükrü b. İsmail e's-Sirozî'yim. Allah (c.c.) onu, anne babasının ve kadın erkek bütün müminleri mucizeler sahibi olan efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hürmetine bağışlasın.”

Kur’ân-ı Kerim, Tashih-i Huruf, Kıraat-ı Aşere, Takrîb ve Tayyibe dersleri ararak zamanın usullerine göre bir komisyon huzurunda yapılan sınavdan Aliyyülâla (Pekiyyi) derecesiyle mezun olmuştur.²⁰

Ali Haydar Hafız’ın hocası Sirozi’den aldığı icazetnamede dikkat çeken diğer bir husus da “Hacı” sıfatının kullanılmış olmasıdır. 1931 yılı Kasım ayında icazet aldığı düşünüldüğünde 1911 doğumlu olan Ali Haydar Hafız bu tarihte 20 yaşındadır. Hac vazifesini kaç yaşında ve hangi tarihte ifa ettiğine dair elimizde herhangi bir bilgi olmamakla birlikte icazetnamedeki bu ifade bize onun 20 yaşına gelinceye kadar “hacı” olduğunu göstermektedir.

Eğitimi tamamlayıp icazet aldıktan sonra Trabzon’a dönen Ali Haydar Hafız, 1 Mayıs 1933 tarihinde muvazzaf askerlik görevine başlamış, 1 Kasım 1933’te 9. Kolordu, 8. P. Alayı, 3. Tabur Komutanlığından terhis edilmiştir.²¹ Terhisten sonra Trabzon’a dönen Ali Haydar Hafız, dini bilgi ve birikimiyle dikkatleri üzerinde toplamıştır. Nitekim 1936 yılında Trabzon’da Kur’an Öğreticisi olarak görev yapmakta iken istifa eden Muhittin Kazancı’dan boşalan kadroya atanması için Trabzon Müftüsü tarafından 09.05.1936 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığına hitaplı şu yazı yazılmıştır:

“Kur’an Öğreticisi Muhittin Kazancı’nın istifası üzerine boşalan kadroya, istida ve icazetnamesi ilişkide gönderilen liyakat ve ehliyeti müselleme ve emsaline faik Trabzon’un yetiştirdiği haluk ve genç hafızlardan Ali Haydar’ın tayini, riyaset-i aliyyece kabul buyurulduğu takdirde vazifeye başlatılmasının emir buyurulmasını saygılarımla arz ederim.”

Yazıdan da anlaşılacağı üzere Trabzon Müftüsünün Diyanet İşleri Başkanlığına yazdığı teklif yazısının ekinde, Ali Haydar Hafız’ın, hocası Serezli Hacı Hafız Ahmed Şükrü Efendi’den aldığı icazetnamenin 09.05.1936 tarihli bir kopyası da yer almıştır. Dönemin Trabzon Müftüsünün övgü dolu ifadeleriyle ataması teklif edilen Ali Haydar Hafız, “*şerait-i lazimeyi*”, yani gerekli şartları taşıdığı tespitiyle, Milli Mücadele döneminin ünlü siması olan dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi’nin 18.05.1936 tarih ve 1050 sayılı onay ve imzasıyla *Trabzon Kur’an Öğreticisi* olarak tayin edilmiştir. 30 lira ücretli *Kur’an Öğreticisi* görevine 27.5.1936 tarihinde başladığı Trabzon İl Müftülüğünce Diyanet İşleri Başkanlığına bildirilmiştir.²²

Göreve başladığı 27.05.1936 yılında Trabzon’da henüz müstakil bir Kur’an Kursu

²⁰ Ziya Habiboğlu, “Büyük Üstad Hacı Hafız Ali Haydar Hoca’nın Ardından”.

²¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Ali Haydar Özak Özlük Dosyası; Trabzon İl Müftülüğünden alınan Hizmet Belgesi.

²² Diyanet İşleri Başkanlığı Ali Haydar Özak Özlük Dosyası.

binası olmadığından ilk görev yeri Çarşı Camisi olmuştur. Ardından, Müftü Camisi ve Semerciler Camisi'nde görev yapmıştır.²³ Bazı kereler ise Kur'an eğitimini Semerciler başındaki Ebubekir Camisi gibi başka camilerde de sürdürmüştür.²⁴

Kur'an-ı Kerim Öğretmeni olarak göreve başladığı 27.05.1936'dan 1963 yılı sonbaharına kadar yaklaşık 27 yıl Trabzon'da çalışan Ali Haydar Hafız, bu tarihte oğlu Faruk Nafiz Özak'ın eğitimi için İstanbul'a tayin istemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı bu talebini uygun görerek 10.10.1963 tarihli onayla onu, İstanbul ili Fatih ilçesi Kumrulu Mescid Camisinde açılan Kur'an Kursu'na tayin etmiştir. 15 Ekim 1963 tarihinde Trabzon'daki görevinden ayrılan Ali Haydar Özak İstanbul'daki yeni görevine başlamıştır. Burada görev yaptığı süre içinde eşi Safiye Hanım'ı kaybeden Ali Haydar Hafız, yaklaşık beş yıllık görev süresinin ardından yeniden memleketi Trabzon'a dönme ihtiyacı hissetmiştir. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığına yazdığı 12.8.1968 tarihli dilekçe ile ailevi bazı sebeplerden dolayı Trabzon'a dönmeyi düşündüğünü, bunun için kadrosuyla birlikte Trabzon Merkez Kur'an Kursu'na naklinin yapılmasını istemiştir. Söz konusu tayin talebinin 13.8.1968 tarihli Başkanlık onayıyla uygun görülmesi üzerine tayini yapılarak 31.8.1968 tarihinde yeniden Trabzon'daki görevine başlamıştır.

Trabzon Merkez Kur'an Kursu'nda Kur'an Öğretmeni olarak üç yıl daha görev yaptıktan sonra emekli olmaya karar vermiştir. Bunun için öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığına yazdığı 17.8.1971 tarihli dilekçeye verilen cevapta 35 sene 3 ay hizmeti olduğu bildirilmiştir.²⁵ Verdiği 16.09.1971 tarihli emekli dilekçesinde, 1936 yılından beri Trabzon Merkez Kur'an-ı Kerim Öğretmenliği yapmakta iken sıhhi durumunun müsait olmaması nedeniyle emekliliğini talep ettiğini beyan etmiştir. Emeklilik işlemi Diyanet İşleri Başkanının 30.10.1971 tarihli onayıyla tamamlanmıştır. Böylece, 27.05.1936 tarihinde başladığı görevinden, 35 yıl hizmetin ardından 1076 lira 25 kuruş aylıkla emekli olarak 21.525 lira da ikramiye almıştır. Emekli sandığındaki dosyasında, emekliliğe ayrılma sebebi "*yaş haddi*" olarak belirtilmiş²⁶ olmasına rağmen yaş sınırı dolmadan kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Emekliliğinden sonra da Kur'an-ı Kerim öğretimiyle fahri olarak ilgilenmeyi sürdürmüştür.

Ali Haydar Hafız, Vakfikebir eşrafından Karaniszade Ali Efendi ile Hamdiye Hanım'ın kızı, 1917 doğumlu Safiye Hanım ile 28.05.1936 tarihinde evlenmiştir. Bu evlilikten 01.03.1939 doğumlu Yusuf İzzettin, 09.11.1939 doğumlu Tahire Selman, 19.04.1946 doğumlu Faruk Nafiz ve 31.05.1950 doğumlu Mahmut Hulusi adlı biri kız, üçü erkek olmak

²³ Albayrak, *a.g.e.*, s. 523.

²⁴ Öğrencisi Şeker Akçay'ın yazısı.

²⁵ Emekli Sandığı Arşivi Ali Haydar Özak Özlük Dosyası.

²⁶ Emekli Sandığı Arşivi Ali Haydar Özak Özlük Dosyası.

üzere dört çocuğu dünyaya gelmiştir. Eşi Safiye Hanım, akciğer rahatsızlığı nedeniyle tedavi gördüğü Gureba Hastanesi'nde 25.06. 1966 tarihinde vefat ederek İstanbul Sakızağa Şehitliğine defn edilmiştir.²⁷

2.2.Kur'an-ı Kerim Öğretmenliği ve Öğretim Yöntemi

Hafız Ali Haydar Özak kıraatte Mısır Tariki'nin Şeyh Atâullah Mesleği'ne mensuptur.²⁸ O, Kur'an ilimlerinde, özellikle Meharic-i Huruf ve Tashihi-i Huruf hususlarında kendisini oldukça iyi yetiştirmiş biridir. Nitekim öğrencisi Hafız Asım Mermertaş'ın aktardığına göre, Ali Haydar Hafız icazetini aldıktan sonra İstanbul'dan Trabzon'a dönerken hocası Serezli Hafız'ın "Eyvah, Kur'an İstanbul'dan uçtu, Trabzon'a gidiyor" dediğini aktarmaktadır.

Onun talebelerinden biri olan ve Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Dairesi Eski Başkanı Mehmet Bekaroğlu, hocası Ali Haydar Hafız'ın hafızlığı ve Kur'an-ı Kerim'e vukufu oldukça yüksek düzeyde olduğunu şöyle ifade etmiştir:²⁹

"Kur'an yeryüzünden silinse Hoca Efendi Secâvendlerine varıncaya kadar onu yeniden yazardı. Çünkü o, Kur'anda kaç tane **م** kaç tane **ط** kaç tane **ج**, kaç tane **ع** **".yerleri nerelerdir söyleyerek hepsini teker teker sayardı secavendi var ve**

O, görev yaptığı süre içinde hiçbir öğrencisine kötü söz söylememiş, hafız yetiştirmek gibi oldukça zor ve sabır isteyen bir görevi ifa etmesine rağmen adeta İslam'ın güzel ahlakının örnek bir temsilcisi olmuştur. Ankara Müftüsü Hasan Şakir Sancaktar'ın belirttiğine göre oldukça mütevazı ve vakur; gerektiğinde İslam uğrunda zerre kadar taviz vermeden karşı koyabilen örnek bir zattır.

İmam Hatip Lisesinden öğrencisi olan Şükrü Öztürk hocasından, "*tane tane konuşur, her fırsatta bize nasihatler eder, güzel ahlakın öneminden, adab-ı muaşeret kurallarından söz ederdi*" diye bahsetmektedir.

Derslerinde ahlak eğitimi üzerinde ciddiyetle durduğunu belirten öğrencilerinden Hafız Ali Kızılkapan, ondan şu sözleri sıklıkla duyduğunu belirtmiştir:

Âlimin her bir kelamı türlü mercan incidir.

Cahilin her bir kelamı tende canı incitir.

²⁷ Ali Haydar Hafız'ın talebeleri (manevi evlatları) tarafından 12 Mayıs 1966 Perşembe günü akşamı Hatuniye Camisinde "*Muhterem üstadımız Ali Haydar Özak'ın değerli eşi validemiz Hafize Hanım'ın aziz ruhuna ithaf edilmek üzere*" mevlid-i nebevi okunmuştur.

²⁸ Hayrettin Öztürk, "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'an Eğitim Metodu", *KTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017, C. 4, S: 2, s. 144.

²⁹ Ali Haydar Özak'ın talebelerinden Din Hizmetleri Dairesi Eski Başkanı Mehmet Bekaroğlu'nun mektubu.

Onun sıklıkla kullandığı bu beyit, hiç kuşku yok ki ahlakın temelinde bilginin yattığına işaret etmekte, cehaletin her zaman incitici olduğunu vurgulamaktadır.

Öğrencisi Hafız Ferhat Azak'ın ifadesine göre o, nasihatvari bir üslup ve gülümseyen bir eda ile konuştuğu insanları kısa sürede etkisi altına alabilen biriydi. Bu özelliğiyle onu gören ve sohbetinde bulunanlar kısa bir sürede ona saygı duyar ve ona göre davranmaya başlardı. Öğrencileriyle ilişkisinde saygın bir tavır sergilediğini belirten Hafız Ferhat Azak, onun hiç bir öğrencisine yüksek sesle hitab ettiğini veya azarladığına tanık olmadığını ifade etmektedir. Hafız Ferhat Azak'ın hocası hakkındaki görüşlerini, Hafız Recep Falcıoğlu da *“öğrencilere karşı çok şefkatli ve sevecen idi, zaman zaman yaşlı ağabeylerimizle dertleşirdi”* diyerek teyid etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Dairesi Başkanı Mehmet Bekaroğlu'na göre Ali Haydar Hafız; *“kibirli değil kibar, böbürlenlen değil mütevazı olmaya çalışan, ülkesine, devletine milletine bağlı, kelimenin tam anlamıyla kibirlenmeden dik durmaya çalışan mütevazı bir kişiliğe ve kimliğe sahiptir.”*

Ali Haydar Hafız, günlük yaşantısında da çevresine örnek olmuş bir şahsiyettir. Trabzon'da doğup çocukluğunu burada geçirmesine rağmen, gençlik yıllarında eğitimi için İstanbul'da bulunmuştur. Öğrencilerinin ifadesine göre Türkçeyi oldukça iyi bilmekte ve İstanbul şivesiyle konuşmaktadır. Zengin bir kelime dağarcığına sahip olmasına rağmen az ve çok veciz konuşmayı tercih eden birisidir.³⁰ Trabzonlu olmasına rağmen latif bir İstanbul Türkçesi konuşmasıyla dikkat çeken Ali Haydar Hafız, sırası ve yeri geldiğinde Trabzon ağzını da çok güzel konuşan biridir.³¹

İmam Hatip Lisesi Kur'an-ı Kerim Öğretmenliği yıllarından öğrencisi olan Şükrü Öztürk onun için *“Kur'an okurken ve öğretirken hiç teganni yapmazdı. Harfleri o kadar güzel telaffuz ederdi ki, telaffuz ettiği her harfin sanki resmini gözünüzün önüne getirirdi.”* ifadesini kullanmıştır. Ana dili olan Türkçeye hakimiyeti, onun Arapça Kur'an-ı Kerim okumasındaki maharetine de etki yapmış olmalıdır. Zira bir dili iyi bilmek ve iyi konuşmak hem gramer, hem de kıraat bilgisinin sağlamlığıyla sağlanabilir.

Uzun boylu, güzel ve güler yüzlü, vakur duruşuyla içinde bulunduğu muhitin dikkatini üzerine çeken Ali Haydar Hafız, davranışlarıyla olduğu kadar giyim-kuşamıyla da *“Trabzon Beyefendisi”* diye tanımlanabilecek örnek bir şahsiyettir. Öğrencilerinden Hafız Recep Falcıoğlu'nun belirttiğine göre Ali Haydar Hafız, hafızlar içerisinde parmakla gösterilecek kadar çok güzel giyinen biri olmasına rağmen öğrencileri arasında sakallı olanlar da mevcuttu.

³⁰ Habiboğlu, a.g.m.

³¹ Uzun, a.g.m., s. 225.

Oğlu Faruk Nafiz Özak, babasının sürekli olarak kravatlı ve fôtr şapkalı gezdiğini belirtmiştir ki bu durumu aile albümündeki fotoğrafları da teyid etmektedir. Aynı zamanda sosyal ilişkiye de önem veren Ali Haydar Hafız, haftada bir gün arkadaşlarıyla bir evde toplanıp sohbet ederek toplumla diyalog içinde olma özen göstermiştir.

Kur'an-ı Kerim konusunda oldukça donanımlı biri olan Ali Haydar Hafız, bütün ömrünü ve enerjisini, yetiştirdiği öğrencilerine daha doğru ve daha fazla bilgi vermeye sarf etmiştir. Bu nedenle zengin ilminden hareketle eser yazmaya eğilmemiştir. Eser yazması konusunda ısrar eden öğrencilerine, *“her şeyi iyi kavrayın ve eser siz olun”*³² diyerek hayat felsefesini ortaya koymuştur. Zira o, donanımlı öğrenci yetiştirmenin de eser yazmak kadar önemli ve değerli bir iş olduğuna inanmış biridir. Çünkü o, bir tür usta-çırak ilişkisine dayanan ve Kur'an'ı hıfz etme sanatı olan hafızlığın, asla hata ve kusur kabul etmeyecek bir iş olduğuna inanmakta, aksi takdirde büyük vebal altında kalınacağını düşünmektedir. Bu nedenle, bütün bilgi ve enerjisini öğrencilerini en iyi şekilde yetiştirmeye harcamayı yeğlemiştir. Mehmet Bekaroğlu'na göre onun en büyük eseri, sayısı binleri aşan öğrencileri, bazı kayıtları elimizde mevcut olan bazı aşr-ı şerif ve sureleri muhtevi güzel ve sade okuyuşudur.

Onun rahle-i tedrisinden geçen son talebelerinden Emin Kara, Ali Haydar Hafız'ın öğretim yöntemi ve ders ortamına dair şunları ifade etmektedir. Emin Kara, genellikle kendi muhitlerinde hafızlık eğitimini tamamlamış 10-15 yaşlarında talebelerin geldiği kursta, ders saatinden yarım saat önce toplandıklarını, derse hazırlık yaparak hocanın gelmesini beklediklerini belirtmektedir. Hocayı karşıladıktan sonra ders düzenine geçtiklerini, öğrenciler arasında en iyi okuyanlardan 10-12 kişilik bir grup oluşturarak hep birlikte okumaya başlattığını ifade etmiştir. Hocanın, aynı anda okuyan öğrenciler arasında hata yapanı hemen tespit edip uyardığını belirten Kara, bu konudaki titizliğin, hassasiyet ve farkındalığın her fâninin sahip olduğu meziyetlerden olmayıp yalnızca hocasına has bir yetenek olduğunu vurgulamıştır.

Ali Haydar Hafız'ın kursa kaydolun talebeleri üç kategoriye ayırarak eğitime aldığını belirten Emin Kara, bunların içinde en üst düzeyde bulunanları “kalfâ” yaparak onlara, yeni gelenlere yardımcı olma görevi verdiğini belirtmektedir. Onlara, “okuduğunuz Kur'an'dır, ona göre özenli davranın ve beni yanlış yapanlara ceza verir duruma getirmeyin” diye öğütler verdiğini ifade ettiği Ali Haydar Hafız'ın disipline ve liyakate büyük önem verdiğini de vurgulamıştır.

³² Albayrak, a.g.e., s. 524.

Kur'an-ı Kerim'in "elif" harfinden "ye" harfine kadar mevcut olan 28 harfin her birinin ağızdan çıkış usulleri olduğunu belirten Kara, hafızlık eğitiminin ilk aşamalarından birinin bu harflerin ağızdan doğru şekilde çıkışını sağlamak için yapılan eğitim olduğunu vurgulamıştır. Ali Haydar Hafız'ın yeni gelen talebelerine çalıştırdığı husus, bu harflerin ağızdan doğru şekilde çıkmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Ali Haydar Özak'ın eğitiminde bu süre, öğrencinin yeteneğine göre 15 gün ile 2 ay arasında değişen bir süreyi kapsamaktaydı ve bu sürecin telaffuzu en zor olan harf "ayın" idi. Ali Haydar Hafız, harflerin doğru telaffuzu için öncelikle talebesinin boğaz ve ses teşhis ve tespitini yapar, duruma göre yalnızca bu harf üzerinde birkaç gün çalışmasını öğütlerdi. Özellikle "ayın" harfinin doğru telaffuzuna dikkat eder, "*ayın elife benzemesin yeter*" derdi. Yaklaşık bir hafta ile 15 günlük sürede yapılan bu harf telaffuz eğitiminden sonra Sübhaneke'den başlamak üzere surelere geçilirdi. Daha sonra Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okunmasına başlanırdı. Oldukça yavaş bir okumayla yapılan bu başlangıç, eğitimin birinci evresini oluştururdu. Bu evrede idğam, gunne, ihfa gibi tecvid eğitimi yapılırdı. Bu eğitim de 9-10. cüzlere kadar devam eder, ardından eğitimin ikinci evresine geçilirdi. Bu devrede okuyuş ilkinde göre biraz daha hızlanırdı. Üçüncü evredeki okuyuş ise en hızlı okuyuş şekliydi. Bütün bu süreçleri başarıyla tamamlayanlar ortalama 3 yılın sonunda Haydar Hafız'dan mezun olabiliyorlardı.

Onun geriye bıraktığı tek eser, 1953-1955 yıllarında görev yaptığı Trabzon İmam Hatip Lisesi Kur'an-ı Kerim öğretmenliği sırasında öğrencilerinin not ederek bir araya getirdiği *Tecvid* kitabıdır.³³ Söz konusu Tecvid kitabının, 15 Eylül 1960'ta icazet alan öğrencileri Hafız Ali Aktaş, Hafız Mustafa Baytar, Hafız Mahmud Tosun, Hafız Şükrü Hacı İslamoğlu, Hafız Mustafa Hacı İslamoğlu, Hafız Osman Kurt, Hafız İsmet Koç, Hafız İsmail Akça, Hafız Cemal Uzun, Hafız Mustafa Maraba tarafından bir araya getirildiği, eserin sonundaki notta anlaşılmaktadır.³⁴ Eserin en sonunda yer alan ve okuyucuya hitaben yazılan 1994 tarihli başka bir notta; "*Hocamdan yazmış olduğum Karabaş Tecvidi'ni, her ne kadar izahlı yazdım ise de sizlerin, hocamın tecvidini hakiki bir Kurrâ'nın dilinden talim eyleyip anlamanız daha çok yararlı olacaktır*" ibaresinin yer alması, dikkat çekmektedir.

Abdürrezzak Hacı Hafız Mustafa Baytar'ın hocası Kurrâ Hafız Ali Haydar Özak'ın dilinden kaleme aldığı *Karabaş Tecvidi*, bu açıdan yüzyıllardır süren geleneğin bir devamı niteliğinde olması hasebiyle son derece önemlidir.

³³ Albayrak, a.g.e., s. 524.

³⁴ "El-Hac El-Hâfız Eş-Şeyh Ali Haydar Özak Tecvidi" adını taşıyan bu eserin sonundaki notta, Hafız Ali Haydar Özak ve ailesine dair kısa bilgiler de bulunmakla birlikte bu bilgilerin önemli bir kısmı yanlışlıklar içermektedir.

Karabaş Tecvidi klasik dönemden yıkılışına değin Osmanlı Anadolu'sunda Kur'ân-ı Kerim'i güzel okumak amacıyla tecvid öğrenenlerin en temel başvuru kaynağı olmuştur. Bu tecvid, konuları güzel ve sade bir şekilde anlatması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da önemini sürdürmüş ve bugüne değin halk arasında en rağbet gören, en meşhur ve kullanışlı tecvid kitabı olagelmıştır.

Bunun yanında tecvidin her satırına hoca ile talebesi arasında kurulmuş güçlü bağın izleri sinmiştir. Tecvid dikkatli bir gözle okunduğunda Osmanlı ilim geleneğinin en önemli hususiyetlerinden biri olan hoca ile talebesi arasındaki bu kopmaz bağın izlerinin tecessüm ettiği görülecektir.

Elinizdeki bu Karabaş Tecvidi'nin bir diğer önemli özelliği üslûbudur. Kur'ân-ı Kerim'i yeni öğrenen talebeler için kaleme alınan bu metin, diğerlerinde çok da rastlanmayan bir şekilde sıcak bir üslûpla kaleme alınmıştır. Konulara başlarken veya bitirirken sık sık rastlanan “ey okuyucu evlatlar”, “ey okuyucu yavrular” hitaplarıyla öğrencilere yönelik şefkati; konular işlenirken “şimdi iyi dinle”, “inşallah anladın değil mi”, “güzel ezberle”, şeklinde dile getirilen motivasyon cümleleri; ayrıca sık sık Kur'ân-ı Kerim'i tecvidli bir şekilde okumanın Allah katında çok değerli, çok sevap kazandıran ve aynı zamanda Allah'ın rızasını kazanmayı sağlayan bir çaba olduğu vurguları bu tecvidi alışlagelen metinlerin yavan ve sıkıcı dilinden kurtararak pedagojik açıdan öğrencinin ihtiyaç duyduğu yaklaşımları da içeren daha farklı ve daha değerli bir metin haline dönüştürmüştür.

Son derece alçak gönüllü ve nahiv bir kişiliğe sahip olan Ali Haydar Hafız, Kur'an-ı Kerim ve dini meseleler söz konusu olduğunda sert bir mizaca bürünür, tavizsiz bir hal alır. Talebesi Vakıfkebiri Ali Uzun'un oğlu olan ve onu yakından tanıma fırsatına erişen Mustafa İsmet Uzun, “dede” diye hitap ettiği Ali Haydar Hafız'ın bu konudaki hassasiyetine tanklık ettiği iki olayı şu şekilde anlatır:³⁵

İstanbul İmam-Hatip Okulu'nun zannedersem üçüncü sınıfına geçtiğim yaz tatilinde Hocaefendi yine bize teşrif etmişti. Hatırimda yanlış kalmadıysa babam, Haydar Hocaefendi'yi eski talebelerinden Çarşamba İsmail Ağa Camii imamı bulunan Mahmut Hoca'ya götürmemi istedi. Mahmut Hoca büyük bir hürmetle Hocasını karşıladı, İmam-Hatip'te okuduğum için beni ve babamı tebrik ettiğini söyleyerek bana da iltifatlar etti. İkinci namazını orada kıldık. Fakat namazı müteâkip, aşır okuması beklenirken, Hocaefendi neye kızdıysa, ayağa kalkarak pek gür bir sesle ve celâdet içinde “- Oğlum Mahmut!.. Sen bu efendilere söylemiyor musun?” cümlesini âdetâ bir nakarat gibi sık sık tekrarlayarak ön safta

³⁵ Uzun, *a.g.m.*, s. 226-227.

bir sağa bir sola yönelerek yarım saat kadar konuştu, konuştu. Ben en arkada müezzin mahfilinde bulunduğum için kubbelerden büyük bir yankıyla akseden sözlerin çoğunu anlamıyordum, anlayabildiğim cümleler ise okuduğu bir âyetin ardından “yarın Allah bize sormaz mı? bir manasını anlayamadığım hadis metninin peşi sıra “Resûlullahın bu buyruğu karşısında yarın onun huzuruna nasıl çıkar, yüzüne nasıl bakarız?” gibi cümlelerdi.

İkinci hadiseyi daha net hatırlıyorum: Ben İmam-Hatip dördüncü sınıftan mezun olmuş, babamın vazifeli olduğu camide ilk hutbeyi okumuş, onun ve cemaatin tebrik ve teşvikleriyle mesleğe ilk adımını atan genç bir İmam-Hatipli olarak ayaklarım biraz yerden kesilmiş (!) bir haldeyim. Hocaefendi yaz tatili sebebiyle yine bizde. Bu sefer vakit öğle... Mihrapta olması gereken “dedem” namazı babamın kıldırmasını istediğinden kendisi onun tam arkasında yer almış. Müezzin Hasan Efendi amca gür sesiyle tek kubbeyi âdeta çınlatıyor. “Ve’l-hamdü li’llâhi rabbi’l-âlemin” de tatlı bir karar verdi. Herkes hocaefendinin okuyacağı aşrı dinlemek üzere pür dikkat ve derin bir sessizlik içinde onu, onun o lâtif sadâsına kulak kabartmış bekliyor.. Hocaefendi ağır ağır ayağa kalktı, her zamanki gibi mihraba babamın yanına oturacak diye beklerken yarı babama yarı cemaate yönelik olarak “- Oğlum Hâfız sen bunlara niçin anlatmıyorsun? nakarat cümlesi ile gürlemeye başladı... Bizim cami küçük bir çarşı camii olduğundan söylediklerini duyuyordum... Canını sıkan, cemaatin, safları sıklaştırmadan ve gergin bir ip gibi düzeltmeden namaza durması, ta’dil-i erkâna riâyet etmeden ve özellikle imamdan önce hareket ederek namaz kılması ayrıca tesbih çekilip dua edilmeden camiden ayrılması imiş... Hocaefendi bu sefer daha uzun konuştu. O kadar ki bu celâdet onu yoracak ve kendisi rahatsızlanacak diye herkes korkmuştu. Daha sonraları babama “iki yıl evvel de böyle olmuştu. Ben Hocaefendiyi hiç böyle görmedim” diye sorduğumda bana: “evlâdım buna celâdet-i dîniyye/asabiyyet-i dîniyye derler” demiş ve ben bu ıstılahı/terimi böylece ilk defa bu vesile ile duyup öğrenmiştim.

Talebelerinden Hacı Ziya Habiboğlu’nun verdiği bilgiye göre hafızlığındaki mahareti ve Kur’an-ı Kerim okumadaki ayrıcalığı nedeniyle, İstanbul Ehl-i Kur’an heyeti tarafından kendisine *Kurrâ*’lık rütbesi verilen Ali Haydar Hafız, bu tarihten sonra *Hafizü’l-Kurrâ* olarak tanımlanmıştır.³⁶

Kur’an-ı Kerim Okuyuşu ve Pakistan’daki Dünya Birinciliği

Ali Haydar Hafız, Pakistan Devlet Başkanı Yahya Han’ın özel daveti üzerine 1967 yılında Pakistan’a gitmiş ve burada düzenlenen Kur’an-ı Kerim okuma şölenine katılmıştır.

³⁶ Habiboğlu, a.g.m.

Katıldığı programın kesin tarihi hakkında açık bir bilgi edinememiş olmakla birlikte, aile arşivinde bulunan pasaportundaki kayda göre 30.10.1967 tarihinde giriş yaptığı Pakistan'dan 16.11.1967 tarihinde Türkiye'ye döndüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihte İstanbul'da görev yaptığı için Pakistan program hakkında Trabzon basınına herhangi bir bilgi yansımamıştır.

Bir yıl önce katıldığı programda Kuran-ı Kerim okuyuşuyla dikkatleri üzerine çeken Ali Haydar Hafız 1968 yılında da Pakistan'a davet edilmiştir. Burada Peshaver Deam Hotel'de konuk edilen³⁷ Ali Haydar Hafız, İslam ülkelerinden gelen seçkin hafızlarla Peşaver kentinde düzenlenen güzel Kur'an-ı Kerim okuma yarışmasına katılarak birincilik elde etmiştir.³⁸ Bu yarışmada Hadid Suresi'nin 1-6. Ayetlerini Tayyibe Tarikine göre okumuş ve başta Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han olmak üzere herkesin büyük takdirini kazanmıştır.³⁹ Aile arşivindeki notlardan anlaşıldığına göre bu ikinci Pakistan programında onu Peşaver havaalanında Peşaver vali yardımcısı karşılamış, mihmandarlığını ise Erdoğan Kucuroğlu yapmıştır.

Ali Haydar Hafız'ın Pakistan'dan aldığı bu davet, Trabzon basınına da yansımıştır. 21 Ekim 1968 tarihli Yenigün gazetesi konuyu "*Haydar Hafız Pakistan'a Davet Edildi*" başlıklı haberle ilk sayfasına taşımıştır. Trabzon Din Görevlileri Yardımlaşma Derneği tarafından yapılan açıklamaya atfen verilen haberde, Pakistan'ın Peşaver kentinde 26 Ekim Cumartesi günü başlayacak olan Kültür Festivalinde ülkemizin Haydar Hafız tarafından temsil edilecek olmasının mutluluk yarattığı ifade edilmiştir.⁴⁰

Dönemin Pakistan gazetelerinden *Daily Masriq*, sözkonusu etkinliği okuyucularına "*Pakistan'da, Peşaver kentinde "Khyber Şenlik" adlı uluslararası Kur'an-ı Kerim okuma yarışması yapıldı*" manşetiyle duyurmuştur. Haberin devamında şu bilgilere yer verilmiştir:⁴¹

Yerli ve yabancı toplam otuz ünlü kari bu yarışmaya katıldı. İran'dan Aga M. Adebî'nin, Türkiye'den Hafız Ali Haydar'ın, Pakistan'dan Kari Ghulam Resul, Kari Fida Mohammad, Kari Şakir Kasimi'nin yanı sıra Peşaver, Ravalpindi, Bağımsız Keşmir, Hazara ve Haripur'dan gelen çok sayıda kari de yarışmaya katıldı. Sözkonusu faaliyet akşam sekizde

³⁷ Pakistan için aldığı izin belgesinde yazılıdır.

³⁸ Akçaabat İlçe Müftülüğü Şube Müdürü Mehmet Cebeci'nin hazırladığı, "Ali Haydar Özak (1911-1984)" adlı notlardan alınmıştır.

³⁹ Öztürk, *a.g.m.*, s. 145.

⁴⁰ *Yenigün*, 21 Ekim 1968.

⁴¹ *Daily Masriq*, 16 Ekim 1968. Gazetede bu haberin Türkçeye çevirimi konusunda yardımlarını esirgemeyen Pakistan Büyükelçimiz sayın Sadık Babür Girgin'e teşekkürlerimi sunarım. (Aile arşivinde bulunan sözkonusu gazete üzerinde elle yazılmış olarak 16 Ekim 1968 tarihi yeralmasına rağmen, verilen bu tarihte yanlışlık olduğu görülmektedir. Zira *Yenigün* gazetesinin haberine göre sözkonusu programın başlama tarihi 26 Ekim 1968 Cumartesi olarak verilmiştir. Buna göre sözkonusu gazete en iyi ihtimalle programın yapıldığı tarihten sonraki günün tarihini taşımaktadır.

başladı ve sabaha kadar devam etti. Batı Pakistan'ın Eğitimden Sorumlu Din İşleri Bakanı Sayın Khan Mohammad Ali Khan Şerif de sözkonusu etkinliği izledi.

Pakistan'da Türkiye'yi temsilen Kur'an okuduğu zaman, Kur'an ehli kişiler onun için şöyle demişlerdi: *"Cebrail'in Hazreti Muhammed'e getirdiği gibi Kur'an okuyor."* O, Türkiye'yi Pakistan'da iki kez başarıyla temsil ederek bütün İslam aleminin hayranlığını kazanmış olmasına rağmen, mütevazı kişiliği nedeniyle bu başarılarından bahsedilmesini asla istememiştir.⁴² Bununla birlikte kimi ısrarlar üzerine öğrencilerine; *"Evlatlarım yarışma çok güzel ve heyecanlı geçti. Beni İran'dan gelen bir Hafız zorladı. Çünkü sesi çok güzel ve gürdü. Ama okuyuşu ve harfleri çıkartması zayıftı. Yarışma sonucunda beni birinciliğe uygun gördüler, İran'dan gelen Hafız ise ikinci oldu. Ülkem ve beni yetiştiren hocalarım namına gurur duydum."* beyanında bulunmuştur.⁴³ Ali Haydar Hafız'ın sözünü ettiği İranlı, gazete haberinde adı ve fotoğrafı bulunan İranlı Hafız Aga M. Adebî olup yarışmaya Pakistan dışından olduğu kadar Peşaver, Ravalpindi, Bağimsız Keşmir, Hazara ve Haripur şehirlerinden olmak üzere çok sayıda Pakistanlı hafız da katılmıştır.

Kur'an-ı Kerim okumadaki başarısı nedeniyle Pakistan'da dikkatleri üzerine çeken Ali Haydar Hafız 1977 yılında ikinci kez Pakistan'a davet edilmiştir. Bu davet için Trabzon'a çekilen 29.06.1977 tarihli telgrafta *"Hocamız Hafız Ali Haydar Özak, Pakistan Hükümetinin davetlisi olarak istenmektedir. Acele hareket etmesini rica ederiz"* ifadesi yer almaktadır. Bu Kur'an-ı Kerim okuma festivalinde de birinci olan Ali Haydar Hafız'ın⁴⁴ festivale katıldığı kesin tarih tespit edilememiştir.

2.3.İlgi Alanları

Ali Haydar Hafız'ın çocuklarına intikal etmiş kitapları ve özel notları incelendiğinde, onun şiire özel bir ilgisi olduğu görülmektedir. Bazı not defterlerine kopyaladığı şiirler arasında merhum Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinin ayrı bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *"Büyük Şair Mehmet Akif"* notuyla defterine kopyalamış olduğu, ahlak yozlaşmasını anlatan aşağıdaki şiirin onda derin bir iz bırakmış olduğu söylenebilir.

Mehmet Akif'ten etkilendiği de söylenen ünlü Pakistanlı şair Muhammed İkbal'i de yakından izlediği, *"İslam Şairi İkbal"* başlığıyla kaleme aldığı notları arasında şiirlerinin bulunmasından açıkça anlaşılmaktadır.

⁴² Habiboğlu, a.g.m.

⁴³ Cebeci, a.g.n.

⁴⁴ Albayrak, a.g.e., s. 524.

Öte yandan, kimi arkadaşlarıyla İslam tarihinin bazı meseleleri hakkında fikir alışverişinde bulunduğu, bunun için Trabzon'da ulaşamadığı bazı kitaplardan bilgi almak üzere İstanbul'daki arkadaşlarına mektuplar yazdığı görülmektedir. Nitekim Trabzon'da misafir ettiği yakın arkadaşı Ali Cemal Kuşkapı Bey ile İslam tarihinin bazı meseleleri üzerinde fikir alışverişinde bulunduğu, İstanbul'a dönüşünde ondan üzerinde değerlendirmelerde bulundukları konu hakkında kitaplara dayalı bilgi vermesini istemiştir. Ali Cemal Bey de kendisine yazdığı mektupta sözkonusu mesele hakkında Alphonse de Lamartine'in *Türkiye Tarihi* adlı eserinden kendisine aktarmalar yapmıştır. Kişisel notları arasında, *"Alman Başbakanı Bismark'ın Dinler Hakkındaki Tedkikatı"* başlıklı yazıların bulunması, onun yalnızca dini konulara değil, dünya meseleleriyle de yakından ilgilendiğini göstermektedir. Nitekim bu notlarda Bismark'ın, *"Kur'an'ı her cihetten ve her noktadan tedkik ettiği, her kelimesinde bir hikmet bulduğu, Kur'anın Hazreti Muhammed tarafından yazıldığı iddialarının asılsız olduğunu, kendisiyle müftehir olamadığı için üzgün olduğu ve huzurunda kemal-i hürmle eğildiğini"* belirten yazısını notları arasına alan Ali Haydar Hafız'ın dünyayı yakından izleyen bir alim okduğuna işaret etmektedir. Bu durum onun, okumaya, daha da önemlisi araştırmaya dayalı okumaya olan ilgisini ortaya koymaktadır. Yetiştirdiği hafızlardan biri olan Hacı Ziya Habiboğlu da hocasının bu özelliğinden bahsettiği gibi, onun sadece İslam ilimlerinde değil, modern ilimlerde de kendisini yetiştirmiş biri olduğunu vurgulamaktadır. Mustafa Kemal Sayıl'ın da ondan *"Çok derin bir insan, kafası aydınlık, hıfz etmiş biri"* olarak söz etmesi, bu gerçeği teyit etmektedir.

2.4.Sosyal Kişiliği ve Halkın Sevgisi

Hafız Ali Haydar Özak, ailesine olan düşkünlüğü ile de tanınan bir şahsiyettir. Nitekim oğlu Faruk Nafiz Özak'ın İstanbul Teknik Üniversitesi'nde yüksek öğrenime başlaması, onu da İstanbul'a gitmeye sevk etmiştir. Bu nedenle 1963 yılında İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı Kumrulu Mescid Camisine Kur'an-ı Kerim Öğretmeni olarak tayin olmuştur.⁴⁵ Bu dönemde bir süreliğine İskenderpaşa Camisinde tanınmış din alimi Mehmet Zait Kotku Hocaefendi'nin yanında da görev yapmıştır.⁴⁶ İstanbul'da bulunduğu yıllarda Nuru Osmaniye Camisi ve İskender Paşa Camisinde mukabele okuyarak hatimle teravih namazı kıldırmıştır.⁴⁷

İstanbul'daki görev yılları sırasında hem hafızlığı ve Kur'an-ı Kerim okumaktaki mahirliği, hem de mütevazı kişiliğiyle kurduğu sosyal ilişkilerindeki başarılarıyla bilinen biri

⁴⁵ Cebeci, a.g.n.

⁴⁶ Mustafa Yazıcı, "Hafız Ali Haydar Özak", *İlkh Haber*, 23 Ağustos 2010.

⁴⁷ Cebeci, a.g.n.

olmuştur. Nitekim İstanbul'dan ayrılıp Trabzon'a döndükten sonra da bu ilişkilerinin sürdüğü, arkadaşlarının kendisine yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır. Halen aile arşivinde bulunan kendisine yazılmış bir kısım mektuptan, en çok Hafız Abdülkadir Aksular, Muammer Topbaş, İsmail Yazıcıoğlu ve İlyas Aldoğan'ın mektupları dikkat çekmektedir. Bunlardan Muammer Topbaş'ın, Ali Haydar Hafız'ın İstanbul görevi sırasında tanıştığı yakın dostlarından olduğu anlaşıldığı gibi, Ramazan aylarında kendisini yine İstanbul'da aralarında görmek istediklerine dair mektuplar yazmıştır. Ali Haydar Hafız'ın rahatsızlığından da haberdar olan Muammer Topbaş, her he kadar teravih namazı kıldırarak durumda olmasa bile mukabele okuyarak geçen yıl hanelerini şereflendirdiği arkadaşlarının bu yıl da kendisini hasret ve özlemle İstanbul'a beklediklerini belirtmiştir. Aynı dilek ve temennileri, İstanbul Bostancı Altintepe Camii İmamı Hafız Abdülkadir Aksular da yazdığı mektuplarında dile getirerek, “*güzel Kur'an okuyuculara hasretiz*” sözleriyle Ali Haydar Hafız'ı Ramazan ayında İstanbul'a davet etmiştir.

O dostluklarını, yalnızca güzel Kur'an okuyan bir hafız olarak kurmamış, yaşadığı sürece herkesin dertlerine ortak olmuş, yardım isteyenlerin sorunlarının çözümüne katkı sağlamayı şiar edinmiş, öğrencilerinin başları sıkıştıklarında danışabilecekleri bir bilge kişi olmayı başarabilmiş insanlardan biridir. Nitekim ülkenin değişik yörelerinden kendisine yazılan mektuplarda, çocuklarının KTÜ'deki eğitimi sırasında yardım isteyenlerden, ailevi nedenlerden dolayı başka illere tayin talebi olan din görevlilerinin isteklerine kadar çok çeşitli konularda isteklerle muhatap olmuştur.

Bu mektuplar arasında en dikkat çekenlerden biri de 08.01.1948 ile 04.12. 1949 tarihleri arasında öğrencisi olmuş Hafız Salih Bayraktar'ın mektubudur. Bayraktar'ın, Erzincan'da askerlik yaptığı sıradada yazdığı mektubunda askerlik hali hakkındaki ifadelerinden sonra, yine hocasının öğrencilerinden olan asker arkadaşı Maçkalı Halit (Aydın) Hoca'dan ders almaya devam ettiğini, hatta dersinin “Maksud”da okuduğunu ifade etmiştir. Bu mektup bize, Ali Haydar Hafız okulunun, yalnızca örgün eğitimle sınırlı olmayıp yaşamboyu eğitimi öngördüğünü de açıkça göstermektedir.

O, mezun ettiği öğrencileriyle diyalogunu sürdürmeyi, onların sıkıntılarını paylaşıp sevinçlerine ortak olmayı kendisine prensip edinmiş biri olmuştur. Öğrencilerine sürekli olarak “evladım” diye hitap etmiş, zaman zaman onları evine davet ederek sohbetlerde bulunmuştur. Hem kendisi, hem de eşi Hafıza Emine Hanım tarafından onlara öğrenci değil, misafir olarak bakılarak her türlü ikramda bulunmaya çalışılmıştır. Mezun ettiği öğrencilerinin meslek icra etmeye başladıklarında yakın dostları olmayı sürdüren Ali Haydar Hafız, her zaman onların samimi iltifatlarına mazhar olmuştur.

Hafız Abdülkadir Aksular tarafından yazılan bir mektupta “*zat-ı aliniz gibi bir ehl-i Kur'an'a, riyadan ari olmak üzere sonsuz hürmetimiz vardır*” ifadesini kullanması, onun hem kişiliğine, hem de ilmine olan saygının tezahüründen başka bir şey değildir. Hafız Salih Bayraktar'ın yazdığı mektuptaki “*İlmü'l-Kıraatü'l-Kur'an ve Hafizü'l- Lisan Atıfeli Üstadım Hazretleri*” ifadesini kullanması da onun kişiliğinin bıraktığı derin izin yansımasıdır. Konya Vaizi Abdurrahman Öksüz'ün 18.9.1969 tarihli mektubunda onun için kullandığı “*Birader-i mihribanım, gözüüm, canım efendim gördüğüm devletli sultanım, muhterem hacı ağabeyim, necabetiha ihvanım, efendimin sevgilisi canım*” sıfatları, samimi duygular beslenmeden hiç kimse için kullanılamayacak ifadeler olsa gerektir.

Kendisine yazılan mektuplardan bazılarının ise dini meseleler hakkında bilgi edinme amaçlı olduğu görülmektedir. Nitekim İstanbul'dan ağabeyi Burhan Agah imzasıyla yazılan bir mektupta kendisinden Kur'an-ı Kerim'de kadınların örtünmesi hakkında ayet olup olmadığı, varsa hangilerinin olduğu konusunda cevap vermesi istenmiştir. Ali Haydar Hafız'ın bu mektuplara yazdığı cevabi mektuplar hakkında bilğimiz olmamakla birlikte, kendisine yöneltilen her soruya cevap verdiğini, istenen her yardım talebini elden geldiğince karşıladığını söylemek, Hafız Ali Haydar Özak portresinin doğal karşılığı olsa gerektir.

Öğrencileri ve dostlarıyla iletişimi yaşamının merkezine koymuş biri olan Ali Haydar Hafız'ın, sayıları yüzleri, belki de binleri bulduğunu düşündüğümüz mektuplarına ulaşmak ne yazık ki mümkün olamamıştır. Ancak yine öğrencilerinden biri olan Hafız Mahmut Uzun'a yazdığı kısa bir mektuptan, öğrencileriyle ne tür bir diyalog kurduğu anlaşılmaktadır. Kısa mektubuna “Hafız evlad” hitabıyla başlaması şefkatini, hatıra olması temennisisiyle Trabzon'da çektiydikleri bir fotoğrafı gönderdiğini belirtmesi nezaketini, aile fertlerinin yanında müftü beye de selam iletmesi sosyal çevresinin genişliğini ortaya koyar niteliktedir.⁴⁸

Ali Haydar Hafız'ın hafızlığındaki maharetinin yanı sıra müşfik sosyal kişiliği, halk nezdinde çok sevilen biri olmasına da tesir etmiştir. Onun herhangi bir camide Kur'an-ı Kerim okuyacağı haberi çok kısa sürede geniş kitleler tarafından duyulmakta ve halk akın akın onu dinlemeye gelmekteydi. Emin Kara'ya göre, iletişim imkanlarının bugüne kıyasla neredeyse yok denecek kadar az olduğu yıllarda bile Ali Haydar Hafız halk tarafından yakından takip edilir, onu dinlemek üzere Akçaabat ve Yomra gibi ilçelerden insanlar türlü meşakkatlere katlanarak yola çıkarlardı. Bu durum belki de Ali Haydar Hafız'ın çevresine yaydığı pırıltıdan kaynaklanmaktaydı.

⁴⁸ Mektubu gönderme nezaketini gösteren Hafız Mahmut Aydın'ın oğlu Hasan Aydın' teşekkür ederim.

3.5.Kadirî Tarikatıyla İlişkisi

Yukarıda belirtildiği gibi, Ali Haydar Hafız'ın dedesi Tavanlı Camisi İmamı Batınzâde Hafız Mahmut Efendi aynı zamanda Rizelioğlu Tekkesi (Kadiri) Şeyhi olarak da görev yapmıştır. Mürşidinin kim olduğu hakkında bilgi edinememiş olmakla birlikte kendisinin imamlığını yaptığı Tavanlı Camisi civarında olduğunu tahmin ettiğimiz Rizelioğlu Tekkesi'nin şeyhliğini, 12 Aralık 1889 tarihindeki ölümü üzerine, muhtemelen daha önce halifelik verdiği oğlu Hafız Halil İbrahim Efendi devr almıştır. Batınzâde Halil İbrahim Efendi'nin anılan Kadiri Tekkesi'nin şeyhi olduğu, hem 1922 yılı kaydı düşülen İcazet Defterinden, hem de 1925'te Dahiliye Vekaleti tarafından yapılan tahkıkata dair belgelerden anlaşılmaktadır.

Söz konusu kayıtlara göre Batınzâde Halil İbrahim Efendi de tıpkı babası Mahmut Efendi gibi bir yandan Tavanlı Camisi İmamlığı görevini yürütürken öte yandan babasının ölümünden sonraki süreçte Rizelioğlu Tekkesi'nin şeyhliğini sürdürmektedir. 1922 tarihli İcazet Defterindeki kayda göre Şeyh Halil İbrahim Efendi, yerine oğlu Ali Haydar'ı halife tayin etmiştir. Bu tarihte henüz 11 yaşında olan Ali Haydar'ın, en azından temel dini eğitimini ve hafızlığını tamamlamış olduğu, hatta hocalarından birinin de babası Halil İbrahim Efendi olduğu söylenebilir.

1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin kaldırılması üzerine, Şeyh Halil İbrahim Efendi'nin başında bulunduğu Rizelioğlu (Kadiri) Tekkesi'nin faaliyeti de sona ermiştir. Dolayısıyla, en azından bildiğimiz kadarıyla hilafet yoluyla dede-baba-torun şeklinde intikal eden şeyhliğin legal süreci sona ermiştir. Yapılan bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu üzere, tekke ve zaviyelerin kapatılması, bir kısım tekke ve zaviyenin gayriresmi yöntemlerle varlıklarını sürdürmesine yolaçmıştır. Ancak, Şeyh Halil İbrahim Efendi'nin böyle bir faaliyeti olduğuna dair yazılı olmasa bile sözlü bir verinin de bulunmaması, onun tarikata dair faaliyetinin son bulduğuna işaret etmektedir. Zira onun, ikinci görevini, yani Tavanlı Camisi imamlığı görevini sürdürmesi, bu görevin de Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi bir devlet kurumu denetimine açık olması bu görüşümüzü desteklemektedir. Aksi durumda, imamlık gibi resmi bir görevi sürdürmesine imkan olmayacağı ortadadır.

Ali Haydar Hafız, babası tarafından halifesi olarak tayin edildiğini biliyor olmalıdır. Zira yukarıda sözünü ettiğimiz hilafet kaydının yazılı olduğu İcazet Defteri'nin dışında “*Sahibü'l-kitab el-Hac Ali Haydar 1338*” kaydının yer alması, söz konusu defterin icazet tarihinde Ali Haydar Hafız'a verilmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu durum dikkate alındığında, Ali Haydar Özak'ın geleceğinin bizzat babası Halil İbrahim Efendi tarafından belirlendiği söylenebilir. Zira Halil İbrahim Efendi'nin Niyazi Muammer, Burhan Agah ve

Ali Haydar adlı üç oğlundan en küçüğü olan Ali Haydar'ın, aynı tarihte (1922) ağabeylerinden birinin 16, diğerinin 14 yaşında bulunmasına rağmen hilafetin kendisine verilmiş olması bizzat babasının tercihi olarak gözükmektedir. Nitekim ağabeylerinin öğrenimlerine bakıldığında da kendisi dışında dini eğitime yönelen birinin olmaması bu tespiti doğrulamaktadır.

Bununla birlikte 1922 yılında halife tayin edilen Ali Haydar Hafız'ın geleceği, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla yeni bir sürece evrilmiştir. Babasının onu halifesi olarak tayin ederek dini eğitim alanına yöneltmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına rağmen devam etmiş, daha üst düzeyde eğitim alabilmesi için İstanbul'a yönlendirilmiştir. Bu yönlendirmede, hiç kuşku yok ki babasının rolü büyük olsa gerektir. Nitekim, eğitimi tamamlayarak Kuran-ı Kerim Öğretmeni olarak Trabzon'a dönmesi de babasının kendisine yüklediği misyonun sonucu olarak değerlendirilebilir. Trabzon'da göreve başladığı sıralarda evlenerek babasının ikamet ettiği Tavanlı Camisi lojmanına taşınması da baba-oğul, şeyh-halife ilişkisinin özelliği ve niteliğini göstermektedir.

Ali Haydar Hafız'ın, fiilen icra etme imkanı bulamasa da babasından aldığı halifelik icazetini, resmi görevi olan Kur'an-ı Kerim Öğretmenliği göreviyle özdeşleştirmiş olmalıdır. Zira, tekkelerde yapılan din öğretiminin temel amacı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir mensubu olarak Kur'an-ı Kerim Öğretmenliğinin temel amacı birbirinden çok farklı olmayıp her ikisi de *din-i mübin-i İslam'a* hizmet etmektir. Başka bir ifadeyle Ali Haydar Hafız, süreç devam etseydi babasından sonra devralacağı Tekke şeyhliğinde yapacaklarını, başka bir unvanla ve başka bir idare altında sürdürmeyi şiar ve kabul etmiş görünmektedir. Zira ne herhangi bir öğrencisinin, ne de aile mensuplarının Ali Haydar Hafız'ın "şeyhliği"nden söz etmemesi de bu değerlendirmemizi doğrulamaktadır.

Bununla birlikte, ondan çocuklarına intikal eden notlar arasında Kadirilik öğretisine dair kayıtların bulunması, en azından manevi ilişkisinin sürdüğüne işaret etmektedir. Bunlar arasında "*Tarik-i Kadiriye'nin Halka Zikrinin Usul-i Beyanı*" adlı 10 sayfalık defter dikkat çekmektedir. Bir tür Kadirilik öğretisi kitapçığı olarak kaleme alınan notta, bir şeyhin öncelikli olarak uyması gereken kurallar önem sırasına göre sıralanmıştır. "*Evvela şeyh efendi şeyhine ve pirine ve resulullah sallallahu teala ve aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine rabıta ve niyaz ederek...*" diye başlayan metin "sonra" başlıkları altında belirtilen kuralların yerine getirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. "*Kadiri'nin Seyyid-i İstiğfarı Budur*" başlıklı diğer bir risalede tövbe istiğfara dair bir dua, "*Haza Evrâd-ı Kadiriye*" başlıklı başka bir risalede "salavat"a dair hususlar kaydedilmiştir. Bunların dışında da Osmanlı Türkçesiyle yazılmış çok sayıda dini bilgi içeren metin de bulunmaktadır.

2.6.Siyasete Bakışı ve Din Görevlilerine tavsiyeleri

Hafız Ali Haydar Özak, tıpkı babası Hafız Halil İbrahim Efendi gibi yaşamı boyunca siyasetten uzak durmuş biridir. Zira Şeyh Sait İsyanından sonra dönemin İçişleri Bakanlığınca “*Trabzon Vilayeti Merkez Kazasında Mevcut Aşair ve Şeyhler Hakkında Malumat-ı Umumiye*”⁴⁹ adlı soruşturma evrakında Halil İbrahim Efendi’nin “*Cumhuriyet ve hükümet idaresine bağlı ve taraftar olup her türlü gelişme ve yeniliğe açıktır*” tespitinin yer alması dikkat çekicidir.

Hafız Ali Haydar Özak da tıpkı babası gibi devletine ve milletine bağlı biri olup gelişme ve yeniliklere açık biridir. Hiçbir siyasal parti ile organik bir bağı olmamış, ancak siyasi görüş tefrik etmeksizin herkesle dostluğunu sürdürmüştür. Benimsemiş olduğu bu görüş ve tutumu her zaman öğrencilerine de tavsiye etmiştir. Son talebelerinden Emin Kara, Ali Haydar Hafız’ın hiçbir siyasi partinin adını telaffuz etmediği gibi kendilerine de imam olarak göreve başladıklarında cemaatinize karşı dikkatli davranmalarını ve hiçbir siyasi partiyle organik bir ilişki içinde olmamalarını istediğini ifade etmiştir. Siyasetin din görevlilerinin işi olmadığını belirttiğini, aksi halde cemaatin siyasi görüşlere göre bölünebileceğini vurgulamıştır. Bu konuda öylesine hassas davranılması öğüdünü yinelediği belirtilen Ali Haydar Özak’ın imamların cemaatin önünde herhangi birinin koluna girmesinin bile diğer cemaat arasında yanlış anlaşılmalara ve Müslümanlar arasında tefrikaya neden olabileceği uyarısında bulunduğunu ifade etmiştir.

2.7.Türk Hafızlığında Hafız Ali Haydar Özak Ekolü

Hz. Peygamber’den gelen rivayetlerde Kur’an’ın öğrenilmesi ve başkasına öğretilmesi teşvik edilmiştir. Bu rivayetlerin en kapsamlısı, "Sizin en hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğreteninizdir" mealindeki hadistir. Bu nedenle İslam tarihi boyunca Kur’an’ı öğrenmek ve öğretmek için hafızlık müessesesi ortaya çıkmıştır.

Uzun soluklu ve sabır dolu bir süreç gerektiren hafızlık geleneğinin Cumhuriyet dönemi Trabzon’undaki en önemli temsilcilerinden biri, belki de birincisi Hafız Ali Haydar Özak olmuştur. Kuşkusuz onun babasının ve dedesinin örneğinde olduğu gibi Osmanlı döneminde çeşitli şahıs, medrese, tekke vb. müesseseler tarafından da hafız yetiştirilmekte ise de Cumhuriyet döneminde bu işi merkezi idarenin, Diyanet İşleri Başkanlığının üstlenmesi önem arz etmektedir. Dönemin sosyal ve iktisadi şartlarının elverişsizliği de dikkate alındığında

⁴⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272, 65, 6, 4, 5.

Hafız Ali Haydar Özak'ın Trabzon'da zor şartlar altında inşa ettiği hafızlık müessesesi büyük fedakarlıklarla yeşermiş, serpilmiş ve kök salmıştır. Buradan yetişen çok sayıda hafız, başta Trabzon olmak üzere ülkenin hemen her yöresinde din hizmeti vermeye başlamıştır. O kadar ki bunlardan hafızlık eğitimini örgün öğretimle tamamlayanlar ülkemizin dini bürokrasisinde üst düzey görevlere kadar yükselmiştir.

Doğrudan Ali Haydar Hafız'ın rahle-i tedrisinden geçerek Trabzon dışında görev yapan Hafız Necati Özer ve Hafız Muharrem Arslantürk, onun kıraatteki tavır ve üslubunu başarıyla temsil edenler⁵⁰ arasında yalnızca birkaçıdır. Cumhuriyet döneminde Ankara müftülüğü görevinde bulunan Mehmet Ragıp İmamoğlu, Lütfi Şentürk ve Hasan Şakir Sancaktar⁵¹ gibi Trabzonlu din adamlarının yetişmesinde Trabzon muhitinin rolü olduğu ortadadır. Her ne kadar bu isimlerin arasında Hafız Ali Haydar Özak'ın rahle-i tedrisinden geçen olmasa da onun yarattığı iklimin rolü inkar edilemez.

Nitekim 1990'lı yıllarda Trabzon genelinde yapılan bir araştırmada İl Müftülüğü emrinde görev yapan personelin yarısından fazlasının onun öğrencisi veya öğrencilerinin öğrencisi olduğu tespit edilmiştir.⁵² 1000'in üzerinde hafız yetiştiren ve bunların büyük çoğunluğu Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında görev alan Ali Haydar Hafız'ın, Kur'an-ı Kerim öğretmenliği konusundaki ünü ülke çapında yayılmıştır.⁵³ Bugün onun az sayıda öğrencisi hayatta olmasına rağmen, öğrencileri ondan aldıkları bayrağı kendi yetiştirdikleri öğrencilerine devrederek Hafız Ali Haydar Özak'ın ekolünü sürdürmektedirler. Karadeniz Bölgesi'nde liyakat ile din hizmeti yürütenlerin tamamına yakını ya Ali Haydar Hafız'ın öğrencisi ya da öğrencisinin öğrencisidir.⁵⁴

Ali Haydar Hafız 1936 yılında Trabzon'da başladığı Kur'an-ı Kerim Öğretmenliği görevini, Kur'an Kursu binası olmadığı için Çarşı, Semerciler ve Müftü Camilerinde sürdürmüştür. Trabzon Mekez Kur'an Kursu binasının yapılması ise Ali Haydar Hafız'ın İstanbul'daki görev yıllarına rastlamaktadır. Onun Trabzon'dan ayrılmasından sonra görevini, en seçkin öğrencilerinden Hafız Murat Köseoğlu devralmıştır. Bu dönemde kurs, YSE'nin deposu olarak kullanılmakta olan bugünkü binanın yerindeki eski kilise binasına taşınmıştır. 1967 yılında, zamanın valisi Vefa Poyraz başta olmak üzere Belediye Başkanı Suat Oyman, Milletvekilleri Ahmet Şener ve Ekrem Dikmen, Kur'an Kursu Yaptırma Derneği Başkanı Mustafa Celaloğlu, İhsan Sabır, A. Salih Erdem'in destekleriyle, eski bina yıkılarak yerine

⁵⁰ Uzun, *a.g.m.*, s. 224.

⁵¹ Mustafa Zeki Terzi, "Trabzon'un Dini Bilgi ve Birikimi Ankara'da: Trabzonlu Ankara Müftüleri Örneği", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, C: I, İstanbul 2016, s. 21.

⁵² Cebeci, *a.g.n.*

⁵³ Albayrak, *a.g.e.*, s. 524.

⁵⁴ Talebelerinden Şükrü Öztürk'ün mektubu.

bugünkü Merkez Kur'an Kursu binası yapılmıştır.⁵⁵ Yeni Merkez Kur'an Kursu binası hizmete girdiği sıralarda İstanbul'dan Trabzon'a dönen Ali Haydar Hafız, emekliliğine kadar görevini burada sürdürmüştür.

Hafız Ali Haydar Özak'ın ilk öğrencileri arasında Hafız Murat Köseoğlu, Hafız Nureddin Durmuş, Hafız Muharrem Arslantürk, Hafız Hüseyin Yazıcı, Hafız Bayram Koç, Hafız Mahmut Uzun, Hafız Salih Bayraktar, Hafız Ömer Sarı, Hafız Ali Serdar, Hafız Halit Aydın gibi isimler yer almaktadır. Bugün Merkez Kur'an Kursu arşivinde yer alan Kurs Kayıt Defterlerindeki kayıtlara göre 1936-1974 yılları arasında toplam 976 öğrencinin Kur'an-ı Kerim öğrenimi gördüğü anlaşılmaktadır.⁵⁶ Yaklaşık 38 yılı kapsayan bu dönemde önce Ali Haydar Özak, sonra görevi ondan devralan öğrencisi Murat Köseoğlu görev yapmışlardır. Kayıt defterlerine bakıldığında Gümüşhane'den Giresun'a kadar geniş bir coğrafyadan öğrencilerin öğrenim gördükleri anlaşılmaktadır. Defter kayıtlarına göre kurs öğrencilerden bir kısmının, eğitim sürecini tamamladıktan sonra icazet alıp "hafız" olarak, bir kısmının yüzüne okuma eğitimini tamamlayarak, bir kısmının ise öğrenimlerini yarım bırakarak okuldan ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Yine sözkonusu kayıtlardan, öğrencilerin ilk yıllarda en erken onbeş yaşında kursa başladıkları dikkat çekerken daha sonraki yıllarda kursa başlama yaşının giderek küçülerek on-onbir yaşlarına kadar indiği görülmektedir.

1955 yılında Ali Haydar Hafız'ın en parlak öğrencilerinden biri olan ve görevi ondan devralarak halef-selef konumunda bulunan Hafız Murat Köseoğlu, hocasından aldığı feyizle aynı misyonu sürdürmüş, hem kendisi yüzlerce hafız yetiştirmiş, hem de Hafız Ali Haydar Özak ekolünü öğrencileri aracılığıyla günümüze kadar sürdürmüştür.

Öğrencilerinden Hafız Salih Bayraktar, hem asli görevi olan Çarşı Camisi imamlığı, hem de Trabzon İmam Hatip Okulu Kur'an-ı Kerim öğretmenliği sırasında, Ali Haydar Hafız'ın ekolünün temsilciliğini yaparak çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

Yine öğrencilerinden Hafız Nureddin Durmuş da hocasının izinden yürüyerek hem görev yaptığı Rize Kur'an Kursu'nda, hem de daha sonraki görevi olan Trabzon Ortahisar Camisi imamlığı sırasında fahri Kur'an öğretmenliği yaparak ekolün devamlılığını sağlamıştır. Hafız Nureddin Durmuş'un yetiştirdiği öğrencileri arasında Hafız Fikret Latifoğlu, Hafız Temel Birinci ve Hafız Alaaddin Kanar ilk aklı gelen isimlerden birkaçıdır.

Ali Haydar Hafız'ın en tanınmış öğrencilerinden biri olan Hafız Muharrem Arslantürk de hocasının misyonunu İstanbul'da sürdürenlerden biridir. O da görev yaptığı İstanbul

⁵⁵ <http://www.trabzonmerkezkurankursu.com.tr/index.php?s=tarihce>

⁵⁶ Bu döneme dair öğrenci listesi ekte yer almaktadır. Bu listeyi veren Trabzon Kur'an Kursu yöneticisi Ömer Acar'a teşekkür ederim.

Valide Camisinde birçok öğrenci yetiştirmiştir. İskenderpaşa Camisi imamlığından emekli olan Hafız Mustafa Asan, Ali Haydar Hafız'ın ikinci kuşak temsilcilerinin öncülerinden biri sayılabilir.

Hacı Ziya Esen Habiboğlu, Ali Haydar Hafız'ın 1947-1949 yılları arasında öğrencisi olmuş en tanınan hafızlardan biridir. Tashih-i huruf dersi okumuş ve üç sene içinde Kur'an-ı Kerim ihtisasını tamamlamıştır.⁵⁷ 1959 yılında açılan Vakfikebir Kur'an Kursu'nda fahri hocalık yapan Hacı Ziya Efendi de hocası Hafız Ali Haydar Özak'ın izinden yürüyerek onun ekolünde yüzlerce hafız yetiştirmiş diğer bir isimdir. Habiboğlu'nun rahle-i tedrisinden geçen ilk hafızlardan bazıları Yusuf Birincioğlu, Kazım Yılmaz, Muhammed Kutu, Osman Nuri Şen, Mehmet Hacıahmetoğlu, Ali Kocagöz'dür.⁵⁸ Habiboğlu da hocası Ali Haydar Hafız gibi eser yazmak yerine talebe yetiştirmeyi tercih etmiştir.⁵⁹

Hafız Ali Haydar Özak'ın öncülüğünde başlayan Trabzon'da Kur'an-ı Kerim öğretimi, kendisinden sonra Merkez Kur'an Kursu'ndaki görevi devralan Hafız Murat Köseoğlu (1964-1991) tarafından sürdürülmüştür. Trabzon Merkez Kur'an Kursu'nda Hafız Murat Köseoğlu'ndan sonra görevi sırasıyla Hafız Ali Çelik (1980-1986), Hafız Mehmet Satın (1987-2000), Hafız Ömer Acar (1987-1992), Hafız Yüksel Serdar (1992-2002) ve Hafız Necmi Tağrikulu (2002-2010), Hafız Ahmet Derman, Hafız Mustafa Pekşen, Hafız Ahmet Ali Gürsoy, devralarak sürdürmüşlerdir. Bu görev halen Hafız Cafer Arslan tarafından yürütülmektedir.

Hafız Ali Haydar Özak ekolünün ana damarı olan Hafız Murat Köseoğlu'nun yetiştirdiği çok sayıda üçüncü kuşak öğrenci, hocalarının kurduğu bu hafız yetiştirme eylemini sürdürmektedirler. Bunlar arasında halen Hafız Yüksel Serdar, Çarşı Camisi İmamı Hafız Yusuf Ziya Hacıahmetoğlu, Hafız Mustafa Yazıcı gibi isimler ilk akla gelenlerdir.

Bu damardan yetişen yüzlerce hafız, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurt düzeyindeki cami ve kurslarında görev yaparak Ali Haydar Hafız ekolünü ülkemizin en ücra köşelerine kadar layıkıyla temsil etmektedirler. O kadar ki bunlar arasından zaman zaman yurtdışı görevlere gidenler sayesinde bu ekol yabancı ülkelerde de Kur'an-ı Kerim ve Hafızlık eğitimi yaparak misyonlarını uluslararası düzeye taşımayı başarmışlardır.

Ölümünün ardından Ankara Müftüsü Hasan Şakir Sancaktar tarafından kaleme alınan yazıda *“mesleğini en üstün bir şekilde temsil eden hocamızın yetiştirdiği binlerce hafız-ı*

⁵⁷ Enver Osman Kaan, “XX. Asrın Son Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tanınmış İsimlerinden Hacı Ziya (Esen Habiboğlu Hoca Efendi)”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, C: 1, İstanbul 2016, Değişim Yayınları, s. 255.

⁵⁸ Kaan, *a.g.m.*, s. 256.

⁵⁹ Kaan, *a.g.m.*, s. 261.

Kur'an olan ve bugün yurdumuzun çeşitli illerinde, büyük başarı ile görev yapan talebelerinin o büyük insandan hayli feyiz aldıkları muhakkaktır. Ancak, rahmetli hocamızın bıraktığı boşluk doldurulamayarak kadar da büyüktür” diyerek onun emsalsiz hizmetlerine vurgu yapmıştır. Müftü yazısını, “*ümit ederiz ki öğrencileri ilim, karakter, fazilet yönünden de Ali Haydar meşalesini ta kıyamete kadar, büyüterek, çoğalarak devam ettirsinler”* temenni ve beklentisiyle bitirmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Daire Başkanlarından Mehmet Bekaroğlu'nun ifadesiyle, Kur'an ışığının Trabzon ve civarına, hatta Türkiye geneline yayılmasında Ali Haydar Hafız gayretinin çok büyük olduğu hakşinas herkes tarafından kabul edilmektedir.

Sonuç

Bir Hocaîde olan Hafız Ali Haydar Özak, Osmanlı dönemi ilmiye sınıfı mensubu olan dedesi Hafız Mahmut Efendi ile babası Hafız Şeyh Halil İbrahim Efendi'den devr aldığı misyonu Cumhuriyet döneminde Kur'an-ı Kerim Muallimi olarak sürdürmüştür. Her ne kadar Trabzon'da mevcut Rizelioğlu Kadiri Tekkesi Şeyhliğinin babasından icazetli son temsilcisi olsa da 3 Mart 1924 tarihinde bu müessesenin kaldırılmasından sonraki süreçte bu unvan ve makamı kullanamamış olsa da kendisinin de mensubu olduğu Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bu misyonunu sürdürmüştür. 1936 yılında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin imzasını taşıyan kararname ile atandığı Trabzon'da Kur'an-ı Kerim Muallimi olarak zor şartlar altında “Hafızlık” müessesesini sürdürmüş ve yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Kendine has yöntemi ve üslubu ile Türk Hafızlığında bir ekol oluşturan Ali Haydar Hafız'ın bu ekolü halen talebelerinin talebeleri vasıtasıyla sürdürülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272, 65, 6, 4, 5.

BOA. MŞH_ŞSC_d_08742_0118

BOA. TŞS MŞH_ŞSC_d_08786_0010.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi Ali Haydar Özak Özlük Dosyası

Emekli Sandığı Arşivi, Ali Haydar Özak Özlük Dosyası

Aile Arşivi

2. Süreli Yayınlar

Yenigün, 21 Ekim 1968.

Daily Masrıq, 16 Ekim 1968.

3. Kitap ve Makaleler

ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzonlu Meşhurlar Ansiklopedisi*, Ankara 2008, s. 523.

BAL, Mehmet Akif, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*, İstanbul 2007, s. 586.

CEBECİ, Mehmet, “Ali Haydar Özak (1911-1984)”, Yayınlanmamış Notlar.

Habiboğlu, Ziya, *a.g.m.*

<http://www.trabzonmerkezkurankursu.com.tr/index.php?s=tarihce>

İcazetname (*Şeyh Ebubekir Sıddıkî el-Çorumî*)

KAAN, Enver Osman, “XX. Asrın Son Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tanınmış İsimlerinden Hacı Ziya (Esen Habiboğlu Hoca Efendi)”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, C: 1, İstanbul 2016, Trabzon Büyükşehir Belediyesi.

YAZICI, Mustafa, “Hafız Ali Haydar Özak”, *İlkhaber*, 23 Ağustos 2010.

ÖZTÜRK, Hayrettin, “Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'an Eğitim Metodu”, *KTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S:2, s. 144.

TDVİA, “Hoca” maddesi.

TERZİ, Mustafa Zeki, “Trabzon'un Dini Bilgi ve Birikimi Ankara'da: Trabzonlu Ankara Müftüleri Örneği”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, C: I, İstanbul 2016, s. 21.

UZUN, Mustafa İsmet, “Trabzon'un Dini Hayatında Önemli Hizmetlerde Bulunmuş Bir Hocaefendi: Kurrâ Hafız Ali Haydar Özak”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, C: I, İstanbul 2016, Trabzon Büyükşehir Belediyesi.

Kurrâ Hâfız İlhan TOK

“AKREBOĞLU” HÂFİZ OSMAN NÛRÎ TAŞKENT’İN HAYÂTİ, GÖREV VE KUR’ÂNÎ HİZMETLERİYLE ÖĞRETİM METODOLOJİSİ (1880- 1942)

GİRİŞ

“Bir sedâ ki Kur’ân, Allah’ın sesi
O’na uyanın, O’dur son nefesi
Sermâyem, ümidim O’nun sevgisi
Hakk’a kulum ve Kur’ân’ın kölesi”

İlhan TOK

Yüce Allah Yûsuf Sûre-i Celîle’si, 76. âyet-i kerimede “Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.” buyurmakta; Bakara Sûre-i Celîle’si, 269. âyet-i kerimede de “Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.” buyurmaktadır.

İlaveten burada “İlim, bilinenleri tekrardan ibaret olmayıp, bilinmeyenlere de kapı aralamaktır.”¹ “Bilim çağında Kur’ân’ı Kerîm’in bilginleri, “O’nun” kolay okunabilmesi

için çözüm üretmiyor ve O’nu insanlığa sunma heyecanı taşıyorlarsa, sözün bittiği yerdir.”² sözlerini hatırlatarak tebliğe başlamak istemekteyiz.

İlimle mücehhez muhterem hâzirun ve değerli katılımcılar:

Osman Nûrî hocaefendi 1880 yılında, Rize’nin İyidere Beldesi Taşhane Köyü’nde dünyaya gelmiş; Osman Nûrî adını alarak “AKREBOĞLU” Hâfız Osman nâmı ile 62 sene yaşamış ve 76 yıl önce vefât etmiş bir sîmâ-i nâdîdedir. Kur’ân-ı Kerîm’in aydınlığında kendisini anmakta, anlamaya gayret etmekte, feyz ve bereketinden pay almaya ve de günümüz insanını nasiptâr kılmaya çalışmaktayız.

O’na hizmeti ve öğretim usûlüne yatkınlığıyla öne çıkan talebelerinden Düzce’li Hâfız, Hilmi Ak’ın çırak ve asistanı ve de Hâfız Osman Nûrî Taşkent merhûmun “Ta’lîm-i Kırâat-i Kur’ân-ı Kerîm”de “tilâvet” disiplinini günümüze taşıyıp bu günün Kur’ân-ı Kerîm muhiblerine aktarmaya gayret eden “halef-i âciz-i” olarak huzûr-u âlîlerinizdeyim. Kendi uğraşlarımın sonucunu size bir hatıramla aktarmak istemekteyim. 1970’li yılların başlarında Üsküdar Mihrimâh Sultân Câmî-i Şerîfî’nin imam-hatibiydim. Okuduğum mihrâbiyeden sonra yanıma gelen bir zât; “Siz Hâfız Hilmi Ak’ın çırağı mısınız?” dediler. “Evet, kendilerini tanıyor musunuz?” dedim. Cevaben, “O babamın çırağıdır, adım Selim Taşkent. Ben AKREBOĞLU Hâfız Osman’ın oğluyum” diye kendilerini tanıttıktan sonra, “Sizde benim babamın ağzı var.” demişlerdi. Bu müjde benim aşk - şevk kaynağı olmuştu ve kesintisiz devam etmektedir.

Asıl tebliğ bölümüne geçmeden önce Akrepoğlu Hâfız Osman Nûrî Taşkent hocaefendi hakkında reîsu’l-Kurrâların ibarelerini aktarmak arzusundayız: Abdurrahmân Gürses (Merhûm Eski Reîs-ül Kurrâ): *“Hâfız Osman ömür boyu Rize’nin mahallî şîvesiyle konuştu. O, Kur’ân-ı Kerîm okumaya başladı mı hangi kavimden olduğu anlaşılamazdı, her yönüyle kırâat ağzına sahipti, kırâtta ciddiyet ve disiplini örneklemede rehberdi.”* demişlerdir. Şu anki Reîs-ül Kurrâ Ahmed Aslanlar ise AKREBOĞLU Hâfız Osman için, *“O ‘üstâd-ı kül’ idi”* tanımlamasını yapmışlardır. Özetlemek belirtmek gerekirse kırâat ilmi, öğretim ve uygulamaları alanında bunun anlamı; “Ordinaryüs Prof. Dr.’dur”.

¹ İlhan Tok, *Kur’ân’ın Kölesi Hafız İlhan Tok*, yy., Ankara, 2012.

² İlhan Tok, *Kur’ân’ın Kölesi Hafız İlhan Tok*.

1.1. Hayatı, Görev Yerleri ve Kabri

Akrepoğlu Hâfız Osman Nûrî Taşkent hocaefendi 1880 yılında Rize'nin İyidere Beldesi Taşhane Köyü'nde dünya'ya gelmiştir. Babası İlyas Efendi, annesi Râbia Hanım'dır. 12 yaşında hıfzını tamamlayarak ilim tahsili için İstanbul'a gitmiş ve bugünkü anlamda ilk, orta, lise ve yüksek tahsilin karşılığı olan medreseye kaydolmuştur. Bir taraftan medresede okutulan ilimleri tahsil ederken, diğer taraftan da Kur'ânî ilimlerden ta'lim, tecvid, mahâric-i hurûf dersleri almaktaydı. Arapça, Aşere-Takrib-Tayyibe gibi ilimleri de bilgilerinin arasına katan Hâfız Osman Efendi, istikbâlin parlayan yıldızı haline gelmekteydi ve nihai olarak öyle oldu.

Gerekli ilimleri tahsil eden Hâfız Osman Efendi 1921'de Lâleli Câmii'ne önce imam-hatip sonra da baş imam olmuştu. Bundan kısa bir zaman sonra da Nûr-i Osmâniye Câmii'ne baş imam olarak tayin olunmuştu. Orada 14 yıl süresince sürekli talebe yetiştiren hocaefendi 1926 yılında aynı camiye ikinci imam hatip olarak atanan Hasan Akkuş'a Kur'ân-ı Kerîm'i kırâat ilimlerinden "Takrib"i okutmuştu.

Görev yılları sırasında İlâhî takdir onu, 1936-1939 yılları arasında Kur'ân-ı Kerîm'in nûrunu yaymak için Adapazarı'nda görevlendirmişti. 1939 yılında tekrar İstanbul'a dönmek arzusu Ankara'ya ulaşınca İmam- Hatiplik görevi re'sen İstanbul Bayezid Câmii'ne nakledilmişti. 1942 yılının Mart ayına denk gelen Ramazân-ı şerîf'in Kadir gününde Kur'ân nûruyla münevver rûh-u Hakk'a vâsıl olmuştu. Hocaefendinin kabri Eyyûb Sultan Kabristanı'nda Pierre Loti tepesine çıkış istikametinde başlangıçtan 400 metre ileride Mareşal Fevzi Çakmak'ın kabrine giden yoldan iki yol önceki merdivenli yola varıldığında "Oruçlar" aile kabrinin solundan girilip, demir çubuk muhafazalı bölümden sola dönülünce Nûriye Taşkent'in üç metre önünde bulunmaktadır.³

1.2. Hocaları ve Öğrencileri

Akrepoğlu Hâfız Osman Nûrî Taşkent hocaefendi, kendisinin ilim tahsil ettiği çok kıymetli hocalarını kendi ifadeleriyle ve "Okuduğum üstadların ruhları şâd olsun" başlığıyla şu şekilde aktarmaktadırlar:

"1880 yılında Rize'nin İyidere Nahiyesinin Taşhane Köyü'nde dünyâya geldim. Babamın merakı, benim hâfız olmamı çok arzu ederdi. Ben de bu merak sayesinde"

³ Akrepoğlu Hâfız Osman Nûrî Taşkent hocaefendiye ait bu bilgiler temel kaynak olarak İstanbul ehl-i Kur'ân ve mevlithanlarından Ramazan Alparslandan alınmıştır. Bunun yanında Şu an Reîsu'l-Kurrâ olma Ahmed Aslanlar; Adapazarı Büyükesence Köyü'nden Hâfız Osman'ın talebesi ve şu an 106 yaşında olan Hasan Hüseyin Işık; hocaefendinin torunu Ayşe Taşkent ve mevlithan Zeki Altun diğer bilgi kaynaklarıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'i Rize'de Mithat Efendi'den 12 yaşında bitirdim, İstanbul'a "Dârüssa'ye"ye geldim. Ma'lûm olduğu üzere Kurân-ı Kerîm'in bütün inceliklerini araştırmak üzere öğrenmeye başladım, mükemmel bir hatim indirdim. Sonra "Fâtîha'dan başlayarak" (Tâ-Hâ) Sûresine kadar (Ziştö'lu) Nâil Oğlu Mustafa Râğîb Efendi'den "Aşere" okudum. Sonra Emin Efendi'den okuyarak "Aşere"yi tamamladım. Tekrar Fâtîha'dan başlayarak Âl-i İmrân Sûresi'nin "Leked semiallâhü kavlellezîne" لقد سمع الله قول الذين Âyeti'ne kadar Süleymâniye Medresesi Müderrisleri'nden Fâdıl, Kâmil, Hâfız İnebolu'lu Âkîf Efendi'den "Tayyibe" okudum. Sonra, aynı yerden başlayarak Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını İstanbul'un, asrın biricik okuyucu ve öğreticisi Fâtîh ders-i âm'larından Müderris Serez'li Hacı Hâfız İsmâil Oğlu Ahmed Şükrü Efendi'den ikmâl ettim. O da, bu ilmin hocalar hocası, okuyucuların sonuncusu, şeyhi, asrın tek üstâdı Şeyh, Halîm, Fâdıl, Kâmil İstanbul'lu Hacı Hâfız Efendi'den aldı. Kendisi İstanbul Sultân Selim Câmii Hatîbi idi. Adı geçen ise, bütün kırâat şekillerini Sultan Selim Câmii Baş İmâmı Kuruyemişçizâde Şeyh Hacı İsmâil Efendi'den öğrendi. Ben Hâfız Osman AKREBOĞLU olarak günün icâbi merak sâikasıyla yazmış bulundum."⁴

Öğrencilerine gelince Osman Nûrî Taşkent hocaefendiden çok sayıda değerler yanında, Hasan Akkuş, Hilmi Ak (benim hocam), Ada'lı Ahmed Hızal, Osman Alper, Ahmed Bolulu gibi sîmâlar feyz alacak ve yüz yıla onun damgasını vuracaklardı. Hocaefendinin öğrencilerinden kırâat hocam Hâfız Hilmi Ak, kendisinden 1930-1939 yılları arasında önce İstanbul Nûr-i Osmâniye Medreseleri'nde, sonra da Sakarya'da okumuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm kırâatini öğretimin her safhasında uygulamaya çalıştığım usuller, hocam Hâfız Hilmi Ak'ın Hâfız Osman'dan alarak bize aktarıp emânet ettiği metottur ("dudak ta'limi" ve "fem-i muhsin" ile eğitim). Merhûm hocam Hâfız Hilmi Ak İstanbul dışında yaşamış olmakla onun da üstâdı olan "üstâd-ül üstâd" Hâfız Osman'ın ism-i cemîl-i ile öğretim-eğitim metodumuzun adını "Hâfız Osman Ekolü" olarak tesmiye ettik. Bu isimlendirme ve bu yolda istikamet büyük üstâdımızı sevindirecek, onun evlâdı makamında olan talebesi Hâfız Hilmi Ak'ın da rûhunu müsterih kılacak ve inşaallâh şefâatlerine mazhar olmamıza vesîle olacaktır.

Kendilerinin "Dudak ta'limi" temelli ve "fem-i muhsin" çerçeveli öğretim o kadar sevildi ve benimsendi ki, öğrenciler ve takipçileri bu gün sadece Allah'ın bileceği sayıya ulaştı, üniversitelerde dahî kaynak metot olma özelliği kazandı. Hocalarımı rahmet ve

⁴ Bu belge hocaefendinin oğlu Mehmet Sabri Taşkent'ten edinilmiştir.

minnetle anıyor, bendenize bu şeref ve de cari sadakayı bahşeden Allâh-ü zül-Celâl Hazretleri'ne râzî olacağını ümid ettiğim tarzda hamd-ü senâya gayret ediyorum. O duâları kabûl edendir. Rûhum her an secde hâlinde.

1.3. “Akrepoglu” Hâfız Osman Nûrî Taşkentin Kur’ân-ı Kerîm Tilâvetini Ta’limde Uyguladıkları Metodoloji

Hâfız Osman Nûrî Taşkentin Kur’ân-ı Kerîm’in üst düzeyde tilâvet olunmasında uyguladığı eğitim - öğretim metodolojisini, kendisinin “Beni benden sonra o temsil eder” dediği; benim de çırak ve asistanı olduğum, Düzce’li Hâfız Hilmi Ak’ın bize aktardığı bilgi ve öğretim usullerine göre kusursuz bir hâfızlıktan sonra;

- a) Harflerin çıkış yerlerini tespit ve harfleri gereği gibi telâffüz çalışmaları,
- b) “İnce / Kalın / vasat kalın” harflerin mahreçleri, seslendirilmeleri ve yan yana geldiklerinde ve de genizle ilgili tecvid kurallarında vermeleri gereken ses tonlarının ne olmak gerektiği hususunda kabiliyet, sabır ve emek gerektiren çok hassas çalışmalar,
- c) “Fem-i Muhsin” kalıp ve ölçülerinin kazandırılması için a’zami gayret,
- d) Dudak ta’limi eğitimi (Gerekliliği ve kazandırdıkları anlatılarak),
- e) Tecvid kurallarının Kur’ân-ı Kerîm tilâvetine eksiksiz tatbiki, gösterilmektedir.

Bu sayılanlar, temel eğitimin diğer malzemeleriyle katıştırılıp namazda okunan duâlardan başlamak suretiyle Âmentü faslı dahil tamamlanmaktadır ve daha sonra Fâtiha Sûresi’nden başlanarak Duhâ Sûresi’ne kadar (dahil) ikmâl olunur ve Kur’ân-ı Kerîm’in en üst düzeyde tilâvet olunmasının bu çalışmalarla temeli atılmış olmaktadır.

Bu noktada yukarıda zikri geçen iki maddeye açıklık kazandırmak yerinde olacaktır. Bu maddeler dudak ta’lim’i (Dudakları eğitme) ve “Fem-i Muhsin” teminidir. (Harfleri ölçülü çıkarmak için ilgili azaları eğitme)

1.3.1. Dudak Ta’limi

Hançerenin talimatıyla ağız içi azalar ve dudaklar görevlerine başlayarak harfler üretilmekte, yapılarına göre ağzın dışına ihraç olunmakta ve harflere düzenli tarzda yön verme görevi de dudaklara verilmektedir. “İnce / kalın / vasat kalın” harfler yapılarına uygun üretilerek sese yön verme mekanizması olan dudaklara havale edildiği halde harf-ses uyumsuzluğu varsa bu hâl, dudakların eğitimsiz olduğunun çok açık belgesidir.

Bize intikal eden dudak ta’limi kurallarından, şeklen dudaklara yansıtılması gerekli olanlar aşağıda sıralanmıştır:

- ⇒ Sakin harfler mâ-kablinin harekesine tabidir.
- ⇒ Damme ile okunan harflerde dudaklar toplu halde ileridedir.
- ⇒ Fetha ve kesra ile okunan harflerde dudaklar tabii haldedir.
- ⇒ Fetha ve kesralı olan harf, harekesi damme olan harfe katılacak ya da şeddelenenecekse, dudaklar hemen “u” pozisyonuna getirilir.
- ⇒ Dammeli olan harf, fetha veya kesralı harfe katılacak ya da şeddelenenecekse dudaklar hemen normal hale getirilir. Bunlar dışındaki diğer hususlar da şu şekildedir:

İhfâ-i Şefevî (Dudak İhfâsı): Önceki harf damme olduğu için dudaklar toplu olarak okunmak durumunda olan sakin mim’den sonra harekesi fetha veya kesra olan “ba” harfi gelirse zamanın yarısı damme, kalan yarısı da dudak geri çekilerek, fetha halinde okunur. İklâb’da da uygulama “İhfâ-i Şefevî” gibidir.

Damme Üstü Damme: Kelimenin sonundaki harfin harekesi damme ya da vav harfi, sonra gelen kelimenin başındaki harf damme ya da vav harfi olursa, toplu halde bulunan dudakları hafif çene refleksi ile ileriye hareket ettirmek “damme üstü damme” kuralıdır. Yapılış sebebi; kelimeleri bitişik gibi okumaktan kurtararak, kırâat’ta tertîl’i sağlamaktır. Önemli bir uyarı ise bu kuralın aynı kelime içinde peş peşe gelen dammelerde uygulanmadığını hatırlatmaktır.

“Essev-i” (السوء) Kelimelerinde Uygulama: Kelime sonundaki “Hemze” üzerinde durulacaksa, “meddi lîn” olacaktır. Vav harfi yeteri kadar uzatıldıktan sonra, dudaklar normal pozisyona çekilerek “hemze”nin varlığı îmâ ile ispat olunarak okunur. Not: Bilindiği gibi şiddet harflerinden sakin hali ispat olunamayan harf “elif=hemze”dir. Hemze’yi fetha halinde îmâ usûlü şifâhen intkal olup emanettir, koruyor, aktarıyoruz.

“FA”harfinin Meddi lîn’de ispat şekli: “FA” harfinin ötüre ile seslendirilmesi önce mahreç, sonra harekeleme kuralına tabi olmakla sakin kılınan “FA” harfi fetha halinde ispat olunur. Not: Ötüre ile telaffüz olunan “FA”nın sonraki harfe şeklen dahil yoktur.

“Nevmün” (نوم) ve Benzer Kelimelerde Uygulama: Bu kelimelerin son harfi üzerinde vakf olunacaksa, “meddi lîn” olacaktır. İlgili harf yeteri kadar uzatıldıktan sonra sâkin kılınan harfin harekesi damme ise, dudaklar toplu olduğu halde ispat olunur. Sâkin kılınan harfin harekesi üstün ya da esire ise, yeteri kadar uzatmadan sonra, dudaklar geriye çekilerek harf fetha halinde ispat olunur.

“Yethurne” (يظهرن) Kelimesinde Uygulama: “Yethurne” kelimesinin “nûn”u üzerinde durulursa “ra” harfi damme halinde okunur, nûn harfi de damme ile ispat olunur.

“Lehünne” (لهن) Kelimesinde Uygulama: Lehünne kelimesinin “nûn”u üzerinde durulması halinde, üzerinde durulan harfin harekesi esas alınır. Harfin harekesi damme ise, dudaklar toplu; fetha ya da kesra ise dudaklar geriye çekilerek harf ispat olunur.

“Cübbi” (جب) ve Benzer Kelimelerde Kural: Cübbi kelimesinin “ba” harfi üzerinde durulduğunda kalkale olacaktır. “Ba” harfini sakın kılınca damme ise damme halinde; kesra ise dudaklar geriye çekilerek ispat olunur. **“Essâmiriyyü” (السامري)** kelimelerinde ise son harf üzerinde durulursa, şeddeli “ya” harfinin üzerinde damme halinde vakf olunur.

1.3.2. Fem-i Muhsin

“Fem-i Muhsin”, Kur’ân’ı Kerîm’in tilâvetini Allah’ın Rasûlü’nden öğrenip gereği gibi okudukları konusunda ondan onay alan, onun yaşadığı zaman dilimi içerisinde ve kendi hayatları boyunca da en üst düzeyde Kur’ân’ı Kerîm muallimliği yapan zevâtı kirâmın sahip bulundukları Kur’ân’ı Kerîm’i kırâat ağzıdır ki, mütevâtiren ve müteselsilen günümüze intikal ettirilip korunan, erbabından alınıp taviz verilmeden muhafaza olunan müstesna Kur’ân’ı Kerîm’i kırâat ağzıdır.

Sahâbe-i Kirâm’dan kırâat önderlerinin çokça olmayışı yanında, gerek onlardan sağlıklı kırâati alanların sınırlı sayıda olması ve gerekse tarih boyunca cumhûrun onayladığı üst düzey tilâvet üstatlarının az oluşu fem-i muhsine sahip olmanın çalışmakla birlikte, yaratılıştan genetik olarak kişiye hususi ikramda bulunulduğu konusunda ipuçları var dersek pek yersiz olmaz. “Ölçülü ağıza” sahip tilâvet öncüleri bu hazineleri keşfedip “fem-i muhsin” kazandırarak, akademik çalışmalar, Kur’ân’ı Kerîm öğreticiliği ve Mihrâb’a yönlendiriyorlar ki bu, akl-ı selim’in yoludur.

İzaha gerek yoktur ki, İstanbul merkezli Osmanlı nezâket ve dikkatiyle günlük konuşmalarımızda kullandığımız harflerin “isti’lâ harfleri hariç” 21 tanesi eğitime gerek olmaksızın Arap alfabesine uygun olup Kur’ân’ı Kerîm’de geçen harflerdir. Bu da Kur’ân’ı Kerîm harflerinin %75’ine tekabül eder ki, Türk Milleti’nin dili âdeta Kur’ân’ı Kerîm’in dilidir. Bu şu demektir; Kur’ân’ı Kerîm’i sağlıklı kırâat için Türk Milleti’nin başka milletleri taklide ihtiyacı olmadığı gibi, sahip olduğu bu değeri diğer kavimlerle paylaşmalıdır. Bu gerçek Hâfız Osman Merhûm’un şahsında, uyguladığı ölçülerle tecessüm etmekte, vefâtından 76 yıl sonra günümüze sadelik ve câzibesıyla yansımaktadır. Bu çerçevede şimdi, “fem-i Muhsin” kalıplarıyla yapılan okuyuşlarda Kur’ân-ı Kerîm tilâvetinin “tahkîk”, “tedvîr” ve “hadr” sûratlarıyla detaylarını burada sıralayalım.

3.1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'in Tamamını Ta'lim ve Teallum (Tahkîk Sür'atiyle) ile Okuma

Özetle ifade etmek gerekirse, Akreboğlu Hâfız Osman Nûri Taşkent ekolü, “Tarz-ı Osmânî ve Fem-i İstanbul” ile Kur'ân'ı Kerîm'i tilâvetin adıdır. Bu tilavette tahkîk süratiyle okumada, dakikada ortalama “85” metronom ritmi ile bir sayfa kırâatin alacağı zaman takriben “6” dakikadır. Özelliklerine gelince şu şekilde sıralayabiliriz:

- ⇒ Ta'lim-teallüm belirtilen ritimle, temel eğitimin katı kuralları yumuşatılarak yapılır ve Kur'ân'ı Kerîm'e yatkın, okuyanla dinleyenleri yormayan, özellikle “Rast- Hicaz- Uşşak- Saba- Hüzzam-Segâh- Çâr-gâh” makamları yanında “Acem-aşîran- Hüseyini- Nihâvend- Sûz-nâk” gibi makamlar da sürekli olmamak kaydıyla tilâvete yansıtılabilir.
- ⇒ Medlerdeki seçenekler hariç, tecvid kurallarının a'zamîsi uygulanır.
- ⇒ Kur'ân'ı Kerîm'in tamamı “Rukû'-Rukû'” okunur.
- ⇒ Tilâvet'te “Vakf-ibtida” kuralları uygulanır.
- ⇒ Tilâvet'te “Raf'-İ Savt-Hafd-İ Savt” kuralları tatbik olunur.
- ⇒ Tilâvet'te “Tertîl”e riâyet şarttır. (Kelime bütünlüğünü koruma)
- ⇒ Tilâvet'te mevcut sesin en çok %70'inin kullanılması edep gereğidir.
- ⇒ Tilâvet'te “İnkisâr-ı savt” = sesi titreşimli ve köşeli kullanım yoktur.
- ⇒ Harflere müracatta “ifrat ve tefrit” söz konusu değildir.
- ⇒ Tilâvet'te tecvid ritmine eksiksiz uyulması asıldır.
- ⇒ Tilâvet'te “sû'-i teğanni”ye yer verilmez. (Sesin çirkin kullanımı)
- ⇒ Tilâvet'te genizden gelen sesin tonu natürel olur, dalgalandırma yoktur.
- ⇒ Tilâvet'te kesinlikle “taklide” yer yoktur, okuyucu kendi hançeresini kullanır.
- ⇒ Vav harfî ve hüm / küm gibi zamirlerin kalıpları ne ince, ne de kalındır.
- ⇒ Tilâvet'te “efvâh-i mukurhtelif” yoktur, okuyucu kendi ağzı ile okur.

3.1.2.2. Tedvîr (Orta Sür'atte Kur'ân-ı Kerîm Tilavet) ile Okuma

Kur'ân'ı Kerîm'i tilâvette kullanılan sür'atlerden biri de “tedvîr”dir. Akreboğlu Hâfız Osman Nûri Taşkent'in tedvîr sür'atiyle tilâvetlerinde tecvid değerlerinin ortalaması baz alınmakta ve bir sayfanın okunuş süresi 2,5-3 dakika kadar olmaktadır ki bu, dakikada 110-120 metronom ritmine tekabül etmektedir. Tedvir sür'atiyle kırâatin uygulama alanları mukabele okuyuşlarıyla imamların cehri namazlarda uygulamaları makul olan hızdır. Öğrenciler, bu sür'ati hocalarının mukabelelerini dinleyerek ve mukabelelere iştirak ederek geliştirdikleri gibi, cehri namazlardaki kırâatla da pekiştirirlerdi.

3.1.2.3. Hadr (Sür’atle Kur’ân-ı Kerîm’i Tilavet) ile Okuma

Kur’ân’ı Kerîm’i tilâvette kullanılan diğer bir sür’at ise, “Hadr”dir. Akreboğlu Hâfız Osman Nûri Taşkent bu sür’atı de ezber dinleme ve terâvih namazlarında uygulamış, imamlarla öğrencilerinin âdeta dillerine nakş-etmiş ve zihinlerine kazımıştır. Bu sür’atle okuyuşta bir sayfanın zaman maliyeti “1,5-2” dakika kadardır. Dakikada “210-220” metronom ritmi uygulanmakla “hadr” sür’atıyla Kur’ân’ı Kerîm okunmuş olur. (Erbabından olur almak kaydıyla)

Not: Tahkik / Tedvir / Hadr sür’atleriyle kırâatta sayfa zaman süreleri matematiksel disipline bağlanınca tecvid’in “ritm”i ifade ettiği net olarak görülmekte ve Kur’ân’ı Kerîm’in bilimsel metotla öğretilip okunabileceği ortaya çıkmaktadır. Bize düşen, Hâfız Osman’ın izini sürmek, öğretim disiplini ve kolaylığını bilimsel yolla Allâh’ın kullarının kalp ve dillerine sunmaktır.

Bu bağlamda Akreboğlu Hâfız Osman’ın haleflerinden merhûm Hâfız Hilmi Ak’ın yaşayan halefi ve Akreboğlu’nun Kur’ân’ı Kerîm’i tilâvet disipliniyi ta’lim yoluyla idâme ettiren “Hâfız-ı Kelâm” olarak çok önemli bir hususu arz ediyorum.

Tecvid kurallarından bilimsel metotla faydalanarak Kur’ân’ı Kerîm’in okunmasına olağanüstü kolaylık sağlayan, formüle dayalı teknik çalışmalarının olduğunu ifade ediyor, konuyu bilgi, dikkat ve ilgilerinize sunuyorum. Kur’ân’ı Kerîm’i “Kitâb-ı Kâinât” ve yegâne yol gösterici olarak telâkki etmedikçe kısır döngü bitmez. Evvelen Kur’ân’ı Mübîn’in lafzı ile barışmamız şart. Kelâm-üllâh’ı hiç kimse keyfince “lastik” sündürür gibi okuyamaz ve okunmasına asla izin verilmemelidir. Bunun hesabını Kitâb’ı Kerîm hepimizden sorar. Hayatlarını bilgi ve araştırma yoluyla kemâlâtın derinliklerine inmeye adanmış çok değerli siz akademisyenlerin, hikmetin kimde tecelli edebileceği konusunda peşin hükümlerden berî olduğunuzu, taşıdığınız evsâf-ı mümeyyizenizden biliyor, anlıyor, seziyor, hüsn-ü zan besliyor ve inanıyorum.

Bendenizde tecelli eden bu hikmetin şifresi “ç-y-1”dir ve tecvid’in ritmini bilimsel metotla formüle etmekte olup, öğretim ve okuma kılavuzlarıyla Kur’ân’ı Kerîm’in tamamının Türkçe dahil çeşitli dillerde yazılmasıyla ilgilidir ve de tarihte ilktir. Bu metot, Kur’ân’ı Kerîm’i okurken “tecvid” kurallarının ihlâlüne kesinlikle izin vermemektedir.⁵

⁵ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: İlhan Tok, *İslâm Tarihinde Bir İlk, Formül Ç-Y-1*, Dumat Baskı, Ankara, 2004.

Şu anda oldukça rahatım çünkü emanetimde bulunan ağır yükü, Kur'ân'ı Kerîm'le ilgili Fakültenin bilginleri ve en üst düzey sîmâlarıyla paylaştım. Konu defter-i a'mâlimize intikal etmiştir.

SONUÇ

- Henüz masum çağında Kur'ân'ı Kerîm'den süzülen damlalarla kalbi yıkanan kişiydi.
- O, mühâcir: Çocuk denilebilecek yaşta, Rize'den İstanbul'a hicret etmekteydi.
- O, mücâhid: Küçük yaşta ilim tahsili aşkıyla sefere çıkmaktaydı.
- O, garîb: Anne kucağından ve baba ocağından mahrûm bir hayat sürmekteydi.
- O'nun saçlarını okşayacak el olmadığı gibi, belki başını koyacak yastığı da yoktu.
- O, ilim tahsili için kapı kapı dolaşmakta, boyun bükmekte, diz çökmekte ve hizmet etmekteydi.
- O'nun hiç terk etmediği iki şey vardı: İmâmet görevi ve Kur'ân'ı Kerîm Hocalığı.
- O, bahşîş ve alkışa Kur'ân'ı Kerîm'i âlet etmeyen, altın tüccarı cemâatinin içinde dik duran, sadece Allah'a eğilen ve kıt kanâat geçinen bir şahsiyetti.
- O, geçim sıkıntısı had-safhaya varınca 1936 yılında Adapazarı'na hicret eden ve orada da Kur'ân'ı Kerîm'in nûrunu yayan emsalsiz bir"sîmâ-i nâdîde" idi.
- O,1939 yılında hastalığının tedavisi için İstanbul'a naklini isteyen ve İstanbul Bayezid Câmîi'ne naklen imam-hatib olarak tayin olunan ilim âbidesi idi.
- O, hastalığı derinleşerek 1942 yılı Ramazân'ı Şerîfi'nin Kadir Günü, Kur'ân'ı Kerîm'in nûru ile münevver rûhunu Hakk'a teslim eden Allâh'ın güzel bir kulu Akreboğlu Hâfız Osman Nûri idi.
- O, şimdi Eyyûb Sultân kabristanındaki makamından, yaşadığı asırlardaki nezâket, letâfet ve sâdeliğiyle İstanbul'u tamâşâ etmekte, rûhu da hizmet verdiği mihrablarda ve Kur'ân'ı Kerîm'i teallüm ve ta'lîm ettiği mekânlarda aşk, şevk, bereket kaynağı olarak ve de başımızı okşayarak gezinmektedir. Allah O'nu, emsâlini ve hepimizi âlemlere rahmet Efendimiz'e mahsus Cennet-ül Firdevs'inde cem'-eylesin. ÂMÎN!

Merhûm Hâfız Osman Nûri Taşkent'in hayatı ile ilgili bilgileri özetleyerek aktarma şeref ve nimeti bi-lutfihî Teâlâ kendisine ikram olunmakla onun eğitim ve öğretim usullerini idâme ettirmeye gayret eden pür-taksîr...

İsmail CÖMERT

ŞEN HAFİZ HASAN (SİCİL NO: 638)

Hafız Hasan ŞEN 1894 yılında (Hicri 1310'da) Düzce İli Gümüşova İlçesi Çevrik köyünde doğmuştur. Babasının adı Mustafa anasının adı Fatmadır.

Hafız Hasan ŞEN 1916-1925 yılları arasında Diyarbakır'da sekiz sene askerlik yapmıştır. Hafız Hasan efendi babası Mustafa efendi de hafızlığa başlamıştır. Babasının ölümü üzerine Cuma yeri çevresinde başka hocalardan okumuştur. Diyarbakır'ın Silvan İlçesinde askerlik yaparken Abdülvahhab adında bir müezzin efendiden okuyarak hafızlığını kuvvetlendirdiğini beyan ederdi. Hafız Hasan efendi 1941 yılında Cuma yeri ilçesine bağlı köylerde köy İmamlığı yapmaya başlamıştır. 1943 yılında talim ve aşeretakrib okumak için İstanbul'a gitmiş, merhum hafız İsmail BAYRI'den okumuştur. (Kesik bacaklı İsmail efendi diye maruf) H.İsmail BAYRI İstanbul'dan Afyon'a tayin edilince Hafız Hasan efendide Afyona giderek talim ve aşeretakribi bitirmiştir. 13 Recep 1362 tarihli icazet name dosyasında mevcuttur. 16 temmuz 1943

Hafız Hasan ŞEN 1945 yılında fahri olarak Düzce Merkez Kur'an Kursu Öğreticiliğine tayin olunmuştur. Bir yıl sonrada Diyanet İşleri Başkanlığının 01.01.1946 tarih ve 187 sayılı onayları ile 25.TL kadro ile aynı kursa asaleten atanmıştır. Sicil numarası 638 dir. Hafız Hasan ŞEN Kur'an Kursu Öğreticiliğinde çok gayretli ve başarılı idi. Öğrencilerine maddi ve manevi yönden yardımcı olurdu. Öğrencilerine talim ve tashih-i hurufu öğretmekle kalmaz, fıkhi yönden de onların bilgi sahibi olmalarına çalışırdı. Düzce çevresinde Kur'an Kursu öğreticiliği, Kur'an tilaveti ve hafız yetiştirme konularında sembol haline gelmiştir. Yurdun her tarafından okumaya gelen öğrencileri vardı. Tatlı bir sesi; tegannisiz, sade bir okuyuş tarzı vardı. Takva yönünden) ileri derecede idi. Abdest, taharet ve namaz konularında ameli

mezheplerin görüşlerini de dikkate alarak hareket ederdi. Halkın engin sevgisine mazhar olmuştur.

1945 yılından 1980 yılına kadar her sene ortalama 50-60 hafız mezun ederdi. Bu sayının daha fazla olduğu yıllarda olmuştur. Talim ve tashih-i huruf dahil ikibin (2000) hafız yetiştirdiğini söylerdi. Yüzünden okumayı öğrendikten sonra ayrılanlar ile hafızlığa başlayıpta bitirmeden kurstan ayrılanları da hesaba katacak olursak hocanın yetiştirdiği öğrenci sayısı beşbin (5000) civarındadır.

Hafız Hasan ŞEN 1945 tarihinden 1951 tarihine kadar 6 sene müddetle Kur'an Kursu öğreticiliğine ilaveten, fahri olarak Düzce Merkez Büyük Camii İmam-Hatipliğini yapmış olup, 1951 den 1952 yılına kadar bir yıl süreyle aynı camii İmam-Hatipliğine vekaleten atanmıştır. Başkanlığın 26.03.1952 gün ve 9531 sayılı yazıları eki muciple Büyük Camii İmam-Hatipliğine asaleten tayin edilmiştir.

Hafız Hasan efendi 1959 yılı itibariyle yaş haddinden Kur'an Kursu Öğreticiliğinden resmen emekliye ayrılmış ise de; fahri olarak 1980 yılına kadar öğreticiliğe devam etmiştir. Hafız Hasan ŞEN Ayşe hanım ile evlenmiş olup, bir çocukları olmuş ise de küçük yaşta vefat etmiştir. Hafız Hasan efendi ömrünün son yıllarında düşerek kalçasını kırmıştır, bu durum hayli eziyet çekmesine sebep olmuştur. Bu hocamız üç defa hacca gitmiş, bir kerede umreye gitmiştir.

KAYNAKLAR:

- 1- Düzce Müftülüğündeki şahsi dosyası.
- 2- 1973 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilen öğrenci kayıt defteri.
- 3- Halen hayatta olan öğrencileri ve yakın çevresi.
- 4- Müftü İsmail CÖMERT'in müşahedatı.

DÜZCE MÜFTÜSÜ**MEHMET SITKI OTLUOĞLU**

Düzce’de Hafız Hasan Şen öğrenci yetiştirmekte, onların eğitim ve öğretiminde başarılı olmuş, çok öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrencilerin yetiştirilmesinde Düzce Müftüsü Mehmet Sıtkı OTLUOĞLU’ nun unutulmaz engin gayretleri olmuştur.

Müftü Kürt zade Mehmet Sıtkı OTLUOĞLU 18781 yılında Düzce de doğmuştur. 01.01.1932 yılında Düzce’ye müftü olarak tayin edilmiştir. Sicil Nosu 1923 olduğuna göre müftülükten önce memurluk yaptığı anlaşılmaktadır.

Kürt zade Mehmet Efendi 1951 tarihine kadar kesintisiz 18 sene Düzce de müftülük yapmıştır.

Darülfünun medresesi mezunu olan müftü efendi, zeki, medeni cesareti yüksek, sosyal yönü güçlü bir zat idi.

Siyasi yönden Atatürk ve İsmet paşa ile yakinen görüşen bir kimse idi. Bu sebeple Kur’anı Kerimi okumanın suç olduğu zamanlarda halkına büyük kolaylıklar sağlamıştır. Şehre gelen yüksek seviye veli memurların tayin ve nakillerinin yapılmasında söz sahibi idi.

Köy ve kasaba çocuklarına Kur’anı Kerimi okuturken yakalanan köy imamlarının sığındığı liman Kürt zade Müftü Efendi olmuştur.

1951 yılı başlarında Düzce Merkez Kur’an Kursuna kaydolduğum tariylerde bu müftü efendiyi ben müftülük dairesine girip çıkarken, şadırvanda abdest alırken gördüm.

İstanbul İmam Hatip okulunda ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde Hocamız merhum M. Zekai KONRAPA’ nın yazmış olduğu Bolu Tarihi adlı kitabının 733. Sayfasında “Memleket ahalisine çok faydalar sağlayan, Düzce’nin eski Müftüsü ve eşsiz ilim adımı Kürt zade Mehmet Efendinin ölümü, Bolu sultanısı mezunlarından bulunan oğlu Ahmet İmadinin tahsilini tamamlamak için gittiği Pariste ölümü değerli hocayı ruhen çok sarsmıştı.” İbaresini not düşmüştür. Zekai KONRAPA hocamızın Müftü Efendiyi bu şekilde tezkiye etmesi büyük bir kadirşinashıktır.

Müftü Efendi 25 Ocak 1952 tarihinde İrtihal-i Dar-i Baka eylemiştir.

Düzce Sakus yolu üzerinde OTLUOĞLU mezarlığında metfundur. İsmail CÖMERT cenazesine katılmıştır. Öğrencilerinden Bekir Naim aşağıdaki Tesirli şiiri okumuştur.

Fazılı muhtereme bu toprak açtı kucak
Taşındı omuzlarda tabut sanki uçacak
Dileğim kendesine Hatkan Mağfiret ancak
Ebedidir açılmaz o kapanan gözleri
Müşid-i Kamil idi. Yazık bitti sözleri
Halık' ın varlığını ispat idi tezleri.
Müftü İsmail CÖMERT

-
- 1- Bolu Tarihi
 - 2- Bir Devrin Efendisi H.Hasan Şen S. 140-145
 - 3- Müftü İsmail Cömert'in müşahedeleri

Hafız Hasan ŞEN hocamız 27 Eylül 1982 tarihinde Kurban bayramının birinci Pazartesi günü sabah namazı ezanlarının okunduğu sıralarda 88 yaşında irtihal-i dar-ı baka eylemiştir. Düzce şehir mezarlığına defnedilmiştir. Hocanın vefatı dolayısıyla Düzce merkez vaizi Mehmet ÇODUR'un yazmış olduğu "AĞLAR" adlı şiiri ekte sunulmuştur. Allah bu hocamıza rahmet eylesin. Amin.

AĞLAR

Vefatının haberini
Selalardan alan ağlar
Senin Yüce değerini
Takdir edip bilen ağlar.

Gaslederken pak bedeni
Giydirirken ak kefeni
Yapar iken Tezkiyeni
Hıçkırıkla dolan ağlar.

Köylü, kentli, kadın, erkek
Onbinlerce yanan yürek

Boynu bükük yürüyerek
Cenazene gelen ağlar.

Mahşer gibi evin önü
Duyan gelmiş öldüğünü
Bir mübarek bayram günü
Namazını kılan ağlar.

"Hocam idi" diyen gelmiş
İmam iken uyan gelmiş
Seven gelmiş, sayan gelmiş
Gelemiyip, kalan ağlar.

Acı çöktü Düzce'mize
Allah sabır versin bize
Ne hacet var uzun söze
Kelam ağlar, kalem ağlar.

Düzce'de Kur'an öğreticisi H. Hasan ŞEN Of Cıfaruksalı H. Mehmet Rüştü AşıkKutlu ve Adapazarı Kur'an Kursu Öğretmeni Hafız Mehmet EREN'in Kur'an Öğretmeni olan Hafız İsmail BAYRİ'nin özgeçmişi

Kesik bacaklı Hafız İsmail BAYRİ 1905 yılında Batı Trakya'nın Serez şehrinde doğdu. İlköğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek, Üsküdar Toptaşı Askeri Rüştüyesine kaydoldu. Zeki ve atılgan bir çocuk olan İsmail HAKKI, bir gün okuldan evine dönerken tramvaydan düşerek her iki bacağına kaybetti. Bu durum onun hayat çizgisini değiştirdi. Dayısı Fatih Camii ders-i amm'larından Şehzade Camii Şeyhü'l Kur'ası Serezli Ahmet Şükü Efendi'nin himayesinde hafızlığa başladı. Reisü'l Kur'a Varnalı Zade Hafız Hamdi Efendi'den Kıraat-i Aşeriye okuyarak İzar aldı. 1930 yıllarında bir bakkal dükkanı açarak ticaret yapmaya başladı. Bir yandan da Kur'an okutmaya çalışıyordu. 1942 yılında Afonda ilk resmi Kur'an Kursu öğretmenliği görevini aldı. 1950 yıllarında İstanbul Fatih'deki Dülgerzade Camii Kur'an Kursuna naklen geldi. Ben kendisini Düzce'de Adapazarı'nda ve İstanbul'da görme şerefine erdim. Bu muhterem hocamız 1972 yılında emekli oldu. 11 Kasım 1972 tarihinde öldü. Allah rahmet eylesin.

98 öğrenciye Aşere-i Takrib'ten icazet vermiş. Hafızlıktan 3170 öğrencimizi mezun etmiştir. Edirnekapı Sakızagacı Şehitliğinde meftundur. D.V.A Cilt 23. Bir Devrin Efendisi Hafız Hasan Müftü İsmail Cömert

GEÇTİĞİNİZ YOLLARA BİZDEN SELAM GÖTÜRÜN

Geçtiğiniz yollara bizden selam götürün

Hak dost diyen dillere bizden selam götürün

Mekke ile Medine iki eşsiz hazine

Cihar-ı yar-ı güzine bizden selam götürün

Kutlu Hicaz çölüne Hakk'ın solmaz gülüne

O Müminler seline bizden selam götürün

Girersiniz ihrama el sürmeden harama

Sahabe-İ Kiram'a bizden selam götürün

Lebbeyk deyip boyuna, Koşun zemzem suyuna

Ben-i Haşim soyuna bizden selam götürün

Girerler dost bağına, düşmez küfrün ağına

Mübarek Nur Dağı'na bizden selam götürün

Yağan nur-i hüdaya, Merve ile Safa'ya

Muhammed Mustafa'ya bizden selam götürün

Dua eden Allah'a çıkar nurlu sabaha

Al-i Rasûlüllah'a bizden selam götürün

Tekbir alan ihvana kesilen her kurbana

Bütün ehli imana bizden selam götürün

Kavrulan açık başa gözlerden akan yaşı

Öpülen kara taş a bizden selam götürün

Yalvarıp Rabbimize dualar edin bize

Muazzam Kabe'mize bizden selam götürün

Yetişir Cemal gayrı çok sözün yoktu hayrı

Huccaca ayrı ayrı bizden selam götürün

SON DEVİR KARADENİZLİ MERHUM KURRÂLAR SEMPOZYUMU

"Hayırla Geçen Ömürler"

Değerlendirme
Oturum Başkanı
Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU

Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU DEĞERLENDİRME

Değerli Katılımcılar! muhterem heyetinizi tekrar selamlıyorum.

Emekli il müftüsü İsmail Cömert Bey, Mehmet Rüştü Aşikkutlu hocamız medd-i arızları iki buçuk elif miktarı çekmenin yeterli olduğunu söylerdi, diyor.

Malumdur ki, medd-i lâzımın *tûl* miktarı meddinde ittifak vardır. Aşikkutlu hocamızın *Aşere Kaideleri* adlı eserinde belirttiğine göre, kıraat imamlarının hepsi medd-i lâzımı *tûl* ile med ederler. *Tûl*ün miktarı ise, en az iki buçuk, en çok dört eliftir. Dolayısıyla bu ifade, İsmail Cömert hocanın Aşikkutlu hocamızdan naklettiği bilgiyi desteklemektedir.

Bu vesile ile burada şu hususu arz etmek isterim: Kur'an-ı Kerim'in lafzı yani metni nasıl evrensel ise, telaffuzu da evrensel olup belli kurallara bağlıdır. O halde, Kur'an tilavetinde yöresellik, bölgesellik ve milliyetçilik olmaz. Sabah oturumunda Tarihî süreçte Kıraat ilminin seyri konusunda Hz. Peygamber'den itibaren söz söyleyen, çalışma ve araştırma yapıp eser yazan, her biri bu ilmin otoritesi sayılan şahıslar zikredildi. Bunlar arasında odak şahsiyetlerden biri, hatta birincisi, kendinden öncekilerin Kıraat ilmi ile ilgili çalışmalarını esas alıp birikimlerini eserlerine yansıtması, kendinden sonrakilerin de bu konudaki fikir ve eserlerine kaynaklık etmiş olması bakımından İbnü'l-Cezerî'dir. Başta *Mukaddime*'si olmak üzere, onun muhtelif eserlerinde Kur'an-ı Kerim'in tilavetinde hangi kurallara uyulacağı oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bu kurallar dışında meydana gelebilecek tilâvet farklılıkları, değişik dil ve telaffuz üsluplarına sahip milletlere mensup olmaktan kaynaklanan selâka farklılıklarıdır ki, yaratılıştan gelen bu gibi tabii durumlar konusunda yapılacak pek bir şey yoktur. Dolayısıyla burada tilâvette kesin hatlarla a, b, c, d gibi farklı ekollerden bahsetmek zordur ve bize göre pek de isabetli değildir. Belki tilâvetin edasında farklı tarz ve tavırlarından söz edilebilir. Çünkü, sonuçta hangi ekol olursa olsun Kur'an tilavetinde hem şifâhî, hem de kitabî olarak bize intikal eden bu evrensel tilâvet kurallarına uymak zorundadır. Kim bu kurallara uyarak Kur'an-ı Kerim okursa doğru okumuş olur; kim de bu kurallara

uymadan tilavette bulunursa, Kureyşli bir Arap da olsa, yanlış okumuş sayılır. Kanaatimize göre konunun özü budur. Diğer taraftan, Arap olsun veya olmasın Kur'an kâîleri arasında uygulamada bir takım tilâvet farklılıklarının bulunduğu da bir vaki'dir. Nitekim med miktarlarından ve uygulamalarından tutun da dudak talimi gibi pek çok konuda farklı uygulamalar görülmektedir. Bu uygulamalar açısından hep biz doğru okuyoruz, başkaları yanlış okuyor demek, zannımca pek isabetli bir yaklaşım değildir. Zira Kura'n-ı Kerim Arapça nazil olduğuna göre, fem-i muhsin Arap kâîlerin tilavet uygulamalarını görmezden gelip yok saymak veya yanlış addetmek doğru değildir diye düşünüyorum. Bu konunun ayrıca üzerinde durulması gerekir; hatta başlı başına bir sempozyum konusu bile olabilir. Çünkü bu konunun Arapça'nın dil yapısı, mantığı ve felsefesi, fonetiği ve diksiyonu gibi farklı açılardan ele alınıp araştırılması ve tartışılması, böylece Kur'an tilavetinin yöresellikten kurtarılması gerektiği kanaatindeyim.

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim'e ve Din-i Mübin-i İslâm'a hizmeti geçmiş hocalarımızın eserleriyle ve icraatlarıyla anılmasına ve hatırlanmasına vesile olan böyle hayırlı ve bereketli bir toplantıyı düzenleyen Samsun İl Müftüsü Sayın Veysel Çakı ve OMÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Sayın Hayrettin Öztürk beyler başta olmak üzere, bu sempozyumun gerçekleşmesinde maddi-manevi katkısı ve emeği geçen herkese bir kez daha huzurlarınızda teşekkür ediyor ve Allah hepsinden razı olsun diyorum. Bu vesile ile ahirete göçmüş muhterem hocalarımızı yeniden hatırladık ve andık. Yüce Rabbim hepsine ganî ganî rahmet ve mağfiret eylesin, ruhları şad olsun. Son olarak, üzerinde ciddiyetle durmamız ve akıldan çıkarmamamız gereken şu hususa da değinmek isterim: Böyle abide şahsiyet âlimlerimizin kadr u kıymetlerini öldükten sonra değil, yaşarken bilip takdir etmek, hayattayken onlardan azami ölçüde istifade etmek, öncelikle ayrıntılı biyografileri olmak üzere onlara dair her türlü bilgi ve birikimi teknik imkanları da kullanarak sesli, yazılı ve görüntülü olarak kayda almak ihmal edilmemesi gereken bir vecibedir. Onların bilgi, tecrübe ve meslekî tavırlarını tesbit etmenin en kolay ve sağlam yolu herhalde budur. Vefatlarından sonra da bir vefa ve kadirşinashık olarak değişik vesile ve vasıtalarla onları anma ve yeni nesillere tanıtmaya amaçlı programların düzenlenmesi, ayrıca hizmetlerine uygun eğitim-öğretim müesseselerine adlarının verilmek suretiyle zihinlerde yaşatılmaları isabetli olur. İnşallah bu toplantı, böyle bir bilincin ortaya çıkmasına da vesile olur diye umid ediyor, hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

Dr. Öğretim Üyesi Hayrettin ÖZTÜRK

DEĞERLENDİRME

Bu sempozyumun başarılı bir şekilde icra edilmesi çok değerli hocalarımızın sunumları, siz değerli katılımcı ve dinleyicilerin katkısı ve katılımıyla gerçekleşmiştir. Bugün hayatlarından ve hizmetlerinden bahsettiğimiz her bir kurrâmız, Kur’ân’ın bile yasak olduğu dönemlerde eğitim görüp talebeler yetiştirdiler. Bulundukları konuma ve itibara tepeden inerek ve süzülerek değil, sürünerek geldiler. Ali Ulvi Kurucu ve üstad Necip Fazılın ifadeleriyle, kalemlerine ciğerlerinden kan çekerek bir ömür boyu, yırtınıp, sürünüp, parçalanıp, başlarını secdeye mıhlayıp Allah’a hamd ettiler ki, bizler onların kabul olan duaları ve gerçekleşen rüyaları olduk.

Tarihi belge niteliği taşıyan bir tarihi eser bile zamanla yok olup gider ve sahipleri de unutulur. Geçmişle ve bizi yetiştirenlerle bağımız kopar. Onlar bizden uzaklaşır, biz ise onlara gün be gün yaklaşıyoruz. İşte bu sebepten geçmişle bağımız kopmasın diye bizi yetiştiren hocalarımızı kayıt altına alarak gelecek nesle taşımak istedik. Bu sempozyumun en önemli hizmeti bu olacaktır. Yaratılış ağacından olgunlaşmış meyveleri silkeledik. Kucağımıza dökülenleri sizinle paylaşmaya çalıştık. Eğer silkeleysek bu ağaçtan çok daha eteğimize meyveler dökülecektir. Onların tadına da inşallah ilerde bakacağız. Böyle sempozyumlar bizi kendimize getiriyor ve geçmişle, hayatımıza yön veren hocalarımızla bağımızı güçlendiriyor.

Bugün burada değerli tebliğler sunuldu. Emin Bey’in tebliği oldukça tatmin edici idi. İlhan hocamız, tecvid kurallarının bilimsel bir metotla okunabileceği ve tecvid’in ritmini bilimsel metotla formüle ettiğini ve bunun şifresinin “ç-y-l”(çeyrek, yarım, bir elif) olduğundan bahsettiler. Bu metodun Kur’ân’ın tecvidle okunmasına hatasız bir kolaylık sağlayacağını da belirttiler. Bu bana ilginç geldi. Zaten hocamız da topu bize attı. İlerde bu konuda bir çalışma yapılabilir kanaatindeyim.

Tebliğlerin bu güzellikleri yanında bazı eksikliklerinin de olduğunu söylemeliyim. Tebliğlerin daha çok biyografi ağırlıklı olduğu kanaatindeyim. Kurrâlarımızın hayatlarının yanında, günümüze yansıyan metodlarından biraz daha fazla bahsedebilseydik kanaatimce daha faydalı olurdu.

Bugün sempozyumda ele aldığımız kurrâlarımızın hepsi özellikle tashihi huruf konusundaki metodlarının aynı olduğunu görüyoruz. Zira hepsinin hocaları aynıdır. Hepsisi de tashîh-i hurûf eğitimlerine önce harf telaffuzları ile sonra namaz duaları ve kısa sûrelerden başlamışlar ve Duhâ sûresine kadar *tahkik-tedvir-hadr* usulleriyle talebelerini okutmuşlar ve tecvid kurallarına riayet etmekle birlikte manaya vukufiyeti ifade eden temsili okumaya ve dudak talimine önem atfetmişlerdir. Burada şunu ifade etmek isterim ki, klasik kaynaklarımızda ‘ta’lîmu’l-hurûf’, ‘tashînu’l-hurûf’, ‘tashîhu’l-hurûf’, ‘tecvidü’l-hurûf’, ‘mehâricü’l-hurûf’ ve ‘sıfâtü’l-hurûf’ gibi tabirler ele alıp incelenmişken ‘ta’lîmü’ş-şefe” *Dudak ta’limi* gibi bir tabire rastlamıyoruz. Bu tabiri ilk defâ Ali Rıza Sağman hoca Efendinin tecvidinde görüyoruz. (s. 38) Bu tabir, günümüzde bir hayli yaygınlaşmıştır. Ayrıca “Âdâb-u Hameleti’l-Kur’ân, Âdâb-u Tilâveti’l-Kur’ân” gibi eserlerde de *dudak ta’limi* adında bir tabire rastlamıyoruz. Kezâ, *Temsilî okuyuş* diye bir okuma tabirine de ilk defâ Ali Rıza Sağman hocamızda rastlıyoruz. Ali Rıza Sağman, buna *diriltme yolları* diyor. (23. Ders, s.30).

İster tashîhu’l-hurûf başlığı adı altında ister dudak ta’limi başlığı adı altında ele alınsın günümüzde bu durum yaygınlaşmış durumdadır. Önemine binaen biz de ondan bahsedeceğiz. Öncelikle şunu ifade etmeliyim ki dudak ta’limi hususu hocalarımızın da ifade ettiği gibi, kitâbî değil, şifâhîdir. Hocadan talebeye aktarılma yoluyla günümüze kadar gelmiştir. Araplarla, Türklerin bu konudaki uygulamalarının tamamen farklı olduğunu söylemeliyim. Hangisi doğru, dudağı ileri götürmenin ya da geride tutmanın hikmeti nedir? kabilinden sorular bir araştırma konusudur. Bu konuda güzel bir doktora çalışması yapılabilir. Biz bunları bir tarafa bırakarak günümüze ışık tutması açısından; Mehmet Eren (asker hafız), Osman Nuri Taşkent (Akreboğlu), Ali Haydar Özak, Mehmet Rüşdü Aşıkkutlu ve Hasan Şen hocalarımızın, dudak ta’limi uygulamalarına ve farklılıklarına bazı ayetlerden örnekler vermek istiyorum.

İdğamlarda, (أَنْ يُرْسِلَ¹) örneğindeki gibi fethadan dammeye, (هُمَزَةٌ لَمْزَةٌ²) örneğindeki gibi kesreden dammeye ve (وَجَوْهٌ مَسْفُورَةٌ³) örneğindeki gibi dammeden dammeye geçişte bütün kurrâlarımıza göre dudaklar damme konumunda ve ileride tutulurlar. “*Veylüllü külli*”

¹ Mülk, 67/17.

² Hümeze, 104/1.

³ Abese, 80/38.

örneğinde olduğu gibi dammeden fethaya geçişte ise dudaklar hızla geri getirilir ve tutuş geride olur.

İklab ve dudak ihfasına gelince; (يُنْبَغِي⁴) örneğinde olduğu gibi fethadan fethaya, (أَنْبَغُهُمْ⁵) örneğinde olduğu gibi fethadan kesreye, (مَنْ بَعْدَهُ⁶) örneğinde olduğu gibi kesreden fethaya, (تَرْمِيهِمْ بِحَجَارَةٍ⁷) örneğinde olduğu gibi kesreden kesreye geçerken bütün kurrâlarımız dudakları normal konumda okurlar. Fakat reîsü'l-kurrâ Mehmet Rüşdü Aşıkkutlu, reîsü'l-kurrâ Mehmet Eren ve şeyhu'l-kurrâ Hasan Şen Hoca efendiler, (مَنْ يُطَوِّنْ⁸) örneğinde olduğu gibi kesreden dammeye ve (أَنْ بُورِكَ⁹ قَوْمًا بُورًا¹⁰) örneklerinde olduğu gibi fethadan dammeye geçerken dudakları geride tutup dammeyi okumak için ileri götürerek; (سُنْبَلَةٌ¹¹ صُمْ بُكْمٌ¹²) örneklerinde olduğu gibi dammeden dammeye geçerken de dudakları sadece ilerde tutarak okumuşlardır. Çoğunluğun okuyuşu da bu doğrultudadır.¹³

Ali Haydar Özak Hoca Efendi, (مَنْ يُطَوِّنْ¹⁴) örneğinde olduğu gibi kesreden dammeye, (سُنْبَلَةٌ¹⁷ صُمْ بُكْمٌ¹⁸) örneklerinde olduğu gibi fethadan dammeye, (قَوْمًا بُورًا¹⁶) örneklerinde olduğu gibi dammeden dammeye geçerken, dudakları süratle ileri götürerek öne doğru uzatır. Mîm “م” in sükûnunu dammede yeteri kadar verdikten sonra, dudaklarını hızlı bir şekilde geriye getirir ve geriye gelir gelmez çok süratli bir şekilde tekrar ileriye götürür ve hafif bir kıpırdama ile bâ “ب” harfini okurdu.¹⁹ Hoca efendi, bu üç maddede uyguladığı dudak talimi ile diğer kıraat üstatlarından ayrılır. Bu tarz okuyuş, sadece Ali Haydar Özak Hoca Efendi'ye mahsustur.

Yine (سَمِيعٌ بَصِيرٌ²⁰) örneğinde olduğu gibi dammeden fethaya, (جُدَّدٌ بِيضٌ²¹) örneğinde olduğu gibi dammeden kesreye geçerken de diğer kurrâlar gibi dudakları ilerde tuttuktan sonra geri çekerek “ب” “ba” harfini okurdu.

⁴ Meryem 19/92.

⁵ Bakara, 2/33.

⁶ Yasin, 36/28.

⁷ Fil, 105/4.

⁸ Nahl, 16/78.

⁹ Neml, 27/8.

¹⁰ Furkân 25/18.

¹¹ Bakara, 2/261.

¹² Bakara, 27/18.

¹³ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, (Bursa, 2011), 333- 334; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 118.

¹⁴ Nahl, 16/78.

¹⁵ Neml, 27/8.

¹⁶ Furkân 25/18.

¹⁷ Bakara, 2/261.

¹⁸ Bakara, 27/18.

¹⁹ Hafız Mahmut Aydın (Ali Haydar Özak'ın talebesi), *Röportaj*, (Şalpazarı-Sütlümar Kur'ân Kursu:13 Haziran 1986), 16:00.; Şeker Akça (Ali Haydar Özak'ın talebesi), *Röportaj*, (Trabzon, 07.10.2017), 12:42

²⁰ Şurâ, 42/11.

²¹ Fâtır, 35/27.

Şeyhu'l-Kurrâ Hafız Osman Nûri Taşkent (Akrepoğlu) Hoca Efendi, yukardaki (مِنْ)
 22 سَمِيعٌ (أَنْ بُرِكَ 23 قَوْمًا بُرَا 24) ve (بَطُونٌ 25)
 26 جُدَّدٌ بِيضٌ 27) kelimelerinde de yarı ilerde ve yarı geride tutarak okurken, 28 صَمُّ بَكْمٌ kelimesinde de dudakları hep ilerde tutarak okurdu.²⁹

İzhar ve dil ihfâsı uygulamalarına gelince; Ali Rıza Sağman, bütün izharlar, ihfâlar ve iklâblarda dudakların makabline tâbi olduğu yönünde bir görüş beyan etmiştir.³⁰ Kurrâlarımız genel olarak bu kurala uyar. Ancak istisnalar vardır. Buna örnek olarak şu kelime ve terkipleri zikretmek mümkündür: “Hüm fihî” (هُمْ فِيهِ), “Leküm dînüküm”³¹ (لَكُمْ دِينُكُمْ), “Min havf”³² (مِنْ خَوْفٍ), “Mâlehüm bihi”³³ (مَا لَهُمْ بِهِ), “Semi”un basîr”³⁴ (سَمِيعٌ بِصِيرٍ), “Ğafûrun Halim”³⁵ (غَفُورٌ حَلِيمٌ), “Künt”³⁶ (كُنْتُ)³⁷.

Yukarda da ifade edildiği üzere her ne kadar Ali Rıza Sağman, bütün izharlar, ihfâlar ve iklâblarda dudakların makabline tâbi olduğu yönünde bir görüş beyan etse de Ali Haydar Özak sadece mim-i sakın izharındaki “sâkin mim”lerin vasıl hallerinde dudakların fetha konumuna çekileceğini, vakıf hallerinde ise damme konumunda ve ilerde tutulacaklarını söylemiştir.³⁸ Örnek olarak şu misalleri zikretmek mümkündür: “Hüm fihî” (هُمْ فِيهِ), “Leküm dînüküm”³⁹ (لَكُمْ دِينُكُمْ) gibi.

²² Nahl, 16/78.

²³ Neml, 27/8.

²⁴ Furkân 25/18.

²⁵ Şurâ, 42/11.

²⁶ Fâtır, 35/27.

²⁷ Bakara, 2/261.

²⁸ Bakara, 27/18.

²⁹ Tok, *Kur'ân-ı Kerim, Tashih-i Hurûf, Ezan, Kamet, Salâ Notları*, 32-33.

³⁰ Sağman, *İlâveli Sağman Tecvidi*, 40.

³¹ Kâfirûn, 109/6.

³² Kureyş, 106/4.

³³ Kehf, 18/5.

³⁴ Hac, 17/75.

³⁵ Âl-i İmrân, 3/155.

³⁶ Sağman, *İlâveli Yeni Sağman Tecvidi*, 40.

³⁷ Tâhâ, 20/35.

³⁸ Ali Haydar Hoca'nın ilk talebelerinden Hafız Mahmut Aydın ve Murat Köseoğlu, talebelerine bu şekilde okuturdu. Kurrâ Hafız Murat Köseoğlu'nun talebelerinden kurrâ hâfız Ali Çelik de bunu te'yid etmektedir. Ali Çelik, *Röportaj*, (Trabzon: Çarşı Cami Külliyesi, 17.08.2017), 13:07; Yine Ali Haydar Özak Hoca'nın talebelerinden Kurrâ Hafız Murat Köseoğlu'nun talebesi kurrâ Hafız Mehmet Satan Hoca, “*Leküm dînüküm veliyedîn*” (لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَّ دِينَ) ayetinde Ali Haydar Hoca'nın dudağı geri çekip tekrar vav harfinin mahrecine işaret etmek için ileri götürdüğünü söyler. Ali Haydar Hoca'nın talebelerinden Hafız Şeker Akça Hoca da, Hoca Efendinin, “*summün bükmün umyün*” (صَمُّ بَكْمٌ عُمِّي) (umyün) kelimesinde dudağı geri çektiğini ifade eder.

³⁹ Kâfirûn, 109/6

Meddi Lînlerde; “خَوْفٌ” ve “قِيَوْمٌ”⁴⁰ kelimelerinde vakıf (durulduğunda) yapıldığında dudaklar makabline tabidir. “خَوْفٌ”ta geri çekilir, “قِيَوْمٌ”da ileri uzatılarak vakıf yapılır. Akrepoğlu Hafız Osman ekolü burada kelimenin son harfinin harekesini esas almaktadır. Eğer kelimenin son harfinin harekesi fetha ve kesre ise dudaklar geri çekilir, ötre ise ileri uzatılarak bırakılır. Örneğin “nevmun” (نَوْمٌ) kelimesinde vakıf yapılacaksa “mîm” (م) harfinin ispatında dudaklar geri çekilmez. Çünkü “mîm” (م) harfi damme harekelidir. Lakin “es-sev-i” (السَّوِي) kelimesi üzerinde vakıf yapılırsa “vâv” (و) harfi uygun med miktarı ile ispat olunduktan sonra “hemze” (ء)’nin ispatında dudaklar doğal konumuna çekilecektir. Çünkü “hemze” (ء) kesre harekelidir.⁴¹

Kurrâlarımız, “Yethurne”, “Lehünne”⁴², “fî ğayâbeti'l-Cübbi” ve “Essâmiriyyü” kelimelerinde vakfedildiğinde, dudakları makabline tabi olarak okurken Akrepoğlu Hafız Osman burada “yethurne” kelimesinde yukardaki kurala uyarken, “Lehünne”, “fî ğayâbeti'l-Cübbi” ve “Essâmiriyyü” kelimelerinde, üzerinde durulan harfin harekesini esas almaktadır. Harfin harekesi ötüre ise, dudaklar toplu; üstün ya da esire ise dudaklar geriye çekilerek harfi okur. “Essâmiriyyü” kelimesindeki şeddeli “ya” harfinin üzerinde damme halinde vakf yapmıştır. Bu söylediklerimizi aşağıdaki tabloda şöyle özetleyebiliriz:

	Şeyhu'l- Kurrâ Ali Haydar ÖZAK	Şeyhu'l- Kurrâ Osman Nuri TAŞKENT (Akrepoğlu)	Reîsu'l- Kurrâ Mehmet Rüşdü AŞIKOĞLU	Reîsu'l- Kurrâ Mehmet EREN	Şeyhu'l- Kurrâ Hasan ŞEN	Şeyhu'l-Kurrâ Safvan ÇAKIROĞLU
1- İdğamlarda						
أَنْ يَرْسِلَ	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde
هَمْزَةٌ لَمْزَةٍ	İlerde	İlerde	ilerde	ilerde	İlerde	İlerde
وَيَلْ لِكُلِّ	Geride	Geride	Geride	Geride	Geride	Geride
كُلَّمَا	Geride	Geride	Geride	Geride	Geride	Geride
2- İklab ve Dudak	Önce ileri					

⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/2.

⁴¹ Hatice Şahin Aynur, “Hafız İlhan Tok Hocaefendi, Hayatı ve Kur’ân Eğitim Metodolojisi”, O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Samsun, 2015, sayr: 39), 83-120; Bunların dışındaki farklılıklar için bkz. İlhan Tok, Kur’ân-ı Kerim, Tashîh-i Hurûf, Ezan, Kamet, Salâ Notları, (Ankara, 2009), 32.

⁴² Ancak Emin Aşıkkutlu, Mehmet Rüşdü Aşıkkutlu’nun “yethurn” ve “lehünne” kelimelerinde dudakları geri çektiğini söylemektedir.

İhfası مِنْ يُطَوَّن قَوْمًا بَوْرًا ان بورا	sonra geri tekrar ileri	Yarı İlerde Yarı Geride	Geride	Geride	Geride	Geride
سَنَبِلَةٍ صُمُّ بَكْمٍ	İleri Geri İleri	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde
سَمِيعٌ بَصِيرٌ جُدُّ بَيْضٌ	İlerde	Yarı İleri Yarı Geri	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde
3-İzhar ve Dil İhfası هُم فِيهِ	Geride	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde
لَكُمْ دِينُكُمْ	Geride*	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde
غَفُورٌ حَلِيمٌ	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde
كُنْتُ	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde
4-Meddi Lin مِنْ خَوْفٍ	Makabli Esas Alınır Geride	Son Harfin Harekesi Esas Alınır Geride	Geride	Geride	Geride	Geride
نَوْمٌ	Geride	İlerde	Geride	Geride	Geride	Geride
السَّوَاءُ	Geride	Geride	Geride	Geride	Geride	Geride
قَيُّومٌ	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde
5-Şedde ve Cezimde Vakf يَطْهَرُنَ	İlerde	İlerde	İlerde **	İlerde	İlerde	İlerde
لَهُنَّ	İlerde	Geride	İlerde **	İlerde	İlerde	İlerde
فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ	İlerde	Geride	İlerde	İlerde	İlerde	İlerde
السَّامِرِيُّ	Geride	İlerde	Geride	Geride	Geride	Geride

*Şeyhu'l-Kurrâ Ali Haydar Özak, vakıf halinde “*hüm*”leri dudaklar ilderde iken icra eder.

** Emin Aşıkkutlu hocamız bu iki kelimedede, Mehmet Rüşdü Aşıkkutlu Hocanın dudağı geri çektiğini söylemektedir.

Dr. Öğretim Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR
OMU İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
Değerlendirme

Sempozyumun başlangıcından bu yana her ne kadar Karadenizli merhum Şeyhu'l-Kurrâ'ları incelemiş olsak bile görüldüğü gibi bu üstadların çoğu ilmin membaı olan İstanbul'da kıraat eğitimlerini almış ve kendi bölgelerine dönerek hizmetlerin yapmışlardır. Genel olarak değerlendirdiğimizde İstanbul'daki tilaveti Kur'ân-ı Kerîm okuyuş usulünde “Mutedil İstanbul Ağzı ve Tavrı” olarak kabul etmek mümkündür. Burada “Mutedil İstanbul Ağzı”: Kur'ân-ı Kerîm harflerinin ince ve kalın oluşlarına göre hurûfatın harekelenme ve uzatılmalarında almaları gereken ses tonlarını ifrat ve tefritten arınmış olarak verebilen ağzı, ifade eder. “Mutedil İstanbul Tavrı” ise harflerin mahreçlerine müracaat ve ilgili bölgelerden çıkışlarında hurufatı ve özellikle “vav” (و) harfi ile “hum, (هم) kum” (كم) gibi zamirleri ılımlı biçimde seslendirme incelik, hüner ve becerisine, denmektedir.

Bu tespitler çerçevesinde şöyle bir değerlendirme yapmak uygun olabilir: 1999 yılında aramızdan ayrılan merhûm Abdurrahman GÜRSES Hocaefendi ve diğer üstatlar dışında 1970'li yıllara kadar Kur'ân-ı Kerîm üstatlarının belirgin ekolleri bulunmaktaydı. Bu ekoller “İstanbul'un Anadolu yakası”, “İstanbul'un Avrupa Yakasının Bir Bölümü” ve “İstanbul'un Avrupa Yakasının Diğer Bölümü” şeklinde ayrılmaktaydı. Bu paylaşımda İstanbul'un Anadolu yakası “Üsküdar ehl-i Kur'ân'ınca” temsil edilmekteydi. Bunların başında 1880'li yıllarda dünyaya gelen ve 1980'li yıllarda vefat eden, ilaveten Gönenli Mehmet efendiden önce Reîsü'l-Kurrâ'lık yapan, İstanbul Karaköy'de bulunan Yer Altı Camii imam hatipliğinden emekli olan ve aynı zamanda mûsikî-şinâs Ali Üsküdarlı Hocaefendi bulunmaktaydı. Merhûm Ali Üsküdarlı ekolu Kur'ân-ı Kerîm harflerini çıkarmak için fazlaca

ihitimam göstermez, harflere pek yumuşak müracaat eder ve ses kullanımı ile makâmâta önem verirdi. Şimdilerde bu ekolün temsilcisi yok gibidir ve son halkası Kâni KARACA olarak bilinmektedir.

“İstanbul’un Avrupa Yakasının Bir Bölümü’nü” temsil eden hoca efendiler arasında Hâfız İdris efendi, İstanbul Fatih Camii eski imam hatibi Enderunlu İsmail Efendi, Kur’ân-ı Kerîm muallimi Kesik Bacak İsmail Efendi ve Sultan Ahmet Camii eski imam hatibi Hilmi TOROS Hocaefendiler sayılabilir. Adı geçen hoca efendiler Kur’ân-ı Kerîm kıraatini temel eğitim, dudak talimi esaslarına göre üstatlarından nasıl almışlarsa öylece koruyup aynen aktaran ve katı kurallara sadık kalıp ses kullanım ahengine ve makâmâta rağbet etmeyerek süslemeye gerek görmeyenlerdir.

“İstanbul’un Avrupa Yakasının Diğer Bölümü’nü” temsil eden üstatlar ise Akrepolu namıyla bilinen Nûr-i Osmaniye Camii eski imam hatibi ve İlhan TOK Hocaefendinin hocası Hafız Hilmi AK ve Hasan AKKUŞ Hocaefendilerin de hocası Hafız Osman Efendi, Şehzâde Başı Camii eski imam hatibi Hafız Necati Efendi, Beyazıt Camii eski imam hatibi Abdurrahman GÜRSERES Hocaefendi ve yukarıda belirtildiği gibi Düzce Cedidiye Camii eski imam hatibi Hilmi AK ve Nûr-i Osmaniye Camii eski imam hatibi Hasan AKKUŞ Hocaefendilerdir. Bu üstatlar, Kur’ân-ı Kerîm kıraatini temel eğitim, dudak talimi esaslarına göre üstatlarından nasıl almışlarsa öylece koruyup aynen aktaran, sonra da katı kuralları Duhâ Sûresinde noktalayıp Kur’ân-ı Kerîm’in tamamında mutedil tarzda eğitim ve öğretime yönelen, ses kullanımı ve belli ölçüde makâmât uygulama zevk ve becerisini kazandıran simalardır.

Yukarıda adı geçen Hafız Osman Taşkent hocanın kendi ifadeleriyle eğitimi şöyle aktarılmaktadır. *“1880 yılında Rize’nin İyidere Nahiyesinin Taşhane Köyü’nde dünyâya geldim. Babamın merakı, benim hâfız olmamı çok arzu ederdi. Ben de bu merak sayesinde Kur’ân-ı Kerîm’i Rize’de Mithat Efendi’den 12 yaşında bitirdim, İstanbul’a “Dârüssa’ye”ye geldim. Ma’lûm olduğu üzere Kurân-ı Kerîm’in bütün inceliklerini araştırmak üzere öğrenmeye başladım, mükemmel bir hatim indirdim. Sonra “Fâtîha’dan başlayarak” (Tâ-Hâ) Sûresine kadar (Ziştö’lu) Nâil Oğlu Mustafa Râğîb Efendi’den “Aşere” okudum. Sonra Emin Efendi’den okuyarak “Aşere”yi tamamladım. Tekrar Fâtîha’dan başlayarak Âl-i İmrân Sûresi’nin “Leked semiallâhü kavlellazîne” لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ Âyeti’ne kadar Süleymâniye Medresesi Müderrisleri’nden Fâdıl, Kâmil, Hâfız İnebolu’lu Âkîf Efendi’den “Tayyibe” okudum. Sonra, aynı yerden başlayarak Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını İstanbul’un, asrın biricik okuyucu ve öğreticisi Fâtih ders-i âm’larından Müderris Serez’li Hacı Hâfız İsmâil*

Oğlu Ahmed Şükrü Efendi'den ikmâl ettim. O da, bu ilmin hocalar hocası, okuyucuların sonuncusu, şeyhi, asrın tek üstâdı Şeyh, Halîm, Fâdıl, Kâmil İstanbul'lu Hacı Hâfız Efendi'den aldı. Kendisi İstanbul Sultân Selim Câmîi Hatîbi idi. Adı geçen ise, bütün kıraat şekillerini Sultan Selim Câmîi Baş İmâmı Kuruyemişçizâde Şeyh Hacı İsmâil Efendi'den öğrendi. Ben Hâfız Osman AKREBOĞLU olarak günün îcâbı merak sâikasıyla yazmış bulundum."¹ Bu üstad yani Ahmed Şükrü efendi aynı zamanda Ali Haydar Özak Hocaefendinin de hocası görünmektedir. Yani bu durumda İstanbul'da kıraat eğitimi alan Karadenizli üstadların hocalarının bir noktada kesişmesi gayet normaldir. Burada şu hususa dikkat çekmek gerekecektir: Aynı hocadan ders alındığı noktada ortaklıkların farklı hocalardan ders alındığı noktada da ayrılıkların olması kaçınılmazdır.

Zaman darlığı sebebiyle bütün üstadları karşılaştırma şansımız olmasa da iki üstadın ortaklık ve ayrılıklarının bir kısmını sizlerle paylaşmak arzusundayım. Bu üstadlar Ali Haydar Özak ve bizim de benimsediğimiz Hafız Osman Taşkent hocaefendinin metotlarıdır.

Öncelikle tashîh-i hurûf aşamasına bakmak yerinde olacaktır. Tashîh-i Hurûf kursları Kur'ân-ı Kerîm eğitimi için düzenlenen kurslara verilen isimdir. Tashîh-i Hurûf veya bunun kursu denildiği zaman ise Kur'ân-ı Kerîm'in kıraatinde esas olan yirmi sekiz harfi, ağızla telaffuz ve tekellüm etme zorunluluğuna binaen, dudaklardan başlayarak ağız içi taksimata göre çıkış yerlerine uygun olarak bu harfleri sağlıklı bir eğitimle tashih etmek kastedilmektedir. Aksi takdirde bu sözcük kemaliyle yerine oturmamaktadır. Tersine okunduğu zaman Tashîh-i hurûf, harfleri sağlıklı kılmak anlamına gelebilir, yani harfleri tashih etmek olabilir ki, bu yanlıştır. Çünkü harfler zaten sağlıklı olarak yerlerinde duruyorlardır, sağlıklı olması gereken harflerin mahreçlerinin tespit olunarak en yetkili, en sağlıklı bir ağızdan alınması marifetiyle, ilgili ağzaların ve mahallerin sağlığa kavuşturulmasıdır.² Diğer bir ifadeyle harflerin gerek sıfat-ı lazimeleri ve gerekse mahreçlerinin doğru tespit edilip seslendirilebilmesi için bu ilmi sahih bir ağızdan semi' ve müşafehe yöntemiyle elde etmiş bir üstadın telaffuzuna ve tashihine ihtiyaç vardır. Eğitimlerindeki ortak kurallar şöyle sıralanabilir:

- 1- Harflerin ince- kalın ve vasat şeklinde ayırt edilmesi. Ayn ve ha harfi vasat kabul edilmektedir.
- 2- Harflerin mahreç ve sıfat özellikleri.

¹ Bu belge hocaefendinin oğlu Mehmet Sabri Taşkent'ten edinilmiştir.

² İlhan TOK, *Röportaj*, 20.12.2013, 13:00.

- 3- Namaz duaları ve surelerinin öğretiminde tahkîk usulunu benimseyip temel eğitim kurallarına göre ta'lim yaptırılması.
- 4- Sonraki eğitim dönemlerinde tahkîk, tedvîr ve hadr okuyuşlarının tamamının yerine göre kullanılması
- 5- Tedvir okuyuşunun mukabelede, hadr okuyuşunun hafızlık ve teravîh namazlarında uygulanması.
- 6- Karabaş (Kurrâ baş) tecvidinin esas alınması
- 7- Tahkîk okuyuşta su-i teğanniye benimsememeleri. Su-i teğanni nasıl tanımlanır? denilirse, Kastallânî'nin dediği gibi "sesin güzelleştirilmesi tecvit kurallarına riayet edildiği sürece makbul olur. Eğer bu kurallara uyulmazsa sesin güzelleştirilmesi kötü edadan başka bir şey olmaz." Teğanni tanımlamasından öte şöyle bir tanım belki durumu daha iyi ifade edebilir. Tilavette kıraati ön planda tutarak okuyuşu icra etmek. Ses arka ve ikinci planda kalmaktadır.
- 8- Bu durum, makamât kullanmadıkları anlamına gelmemektedir elbette. Ümmü'l-Makamat kabul edilen rast makamı, uşşak, hicaz, hüsynî, saba gibi makamlar en fazla kullanılan makamlardandır.
- 9- Raf-i savt, hafd-ı savt ve vakıf ibtida gibi temsili okumayı ilgilendiren hususlara dikkat edilmesi.

Farklı noktalar. En belirgin fark dudak talimi olarak değerlendirilebilir, lakin ondan önce okuyuş usullerine bakabiliriz.

- 1- Tahkîk, tedvîr ve hadr okuyuşta bir sayfanın ne kadar süreceği meselesi ilk konu olabilir. Bir sayfanın okunuş zaman dilimi, tahkîk süratinde çok fazla fark oluşturmada –çünkü her ölçü azami miktarlarda uygulanır- tedvîr ve hadr süratlerinde farklılık arz edebilir. Yalnız burada Ali Haydar efendinin tahkîk okuyuşu tahkîk ve tedvir arası bir okuyuşla icra ettiğini belirtmek gerekmektedir. Tedvîre gelince öğrencilerinin beyanına göre tedvir okuyuşla bir sayfanın okunuşu Ali Haydar efendide 3, 3.5 dakika sürebilmektedir. Bu, hafız Osman'ın uygulamasında 2.5, 3 dakika arasındadır. Bu durumda farklılıklar nereden kaynaklanmaktadır? Lazımî med vacip olduğundan bu konuda değişiklik çok fazla mümkün değildir. Fakat öğrencilerinin söylemine göre Ali Haydar efendi medd-i lazımı 3 elif civarında çekmektedir. Medd-i lin sukunun cinsine göre 2- 3 elif arasında değişeceği için farkın buradan kaynaklanması da çok olası

görünmemektedir. Öyleyse temel fark muttasıl, –ki o da iki elifi vacip olduğu için en az üç olmalı- munsafıl ve arız medlerdedir. Feri med olan munfasıl ve arız medlerde aslî med üzerine zaid bir ya da iki elif eklenmesi zaman farkını ortaya koyabilecek temel husus gibi görünmektedir. Ki kendi öğrencilerinin beyanında munfasıl ve arız meddin üç elife tamamlandığı belirtilmektedir. Ayrıca çok önemli bir husus olarak belirtmek gerekir ki her karinin okuyuş süresinin belirlenmesinde asıl esaslardan biri, okuyuş usulüne göre her harfin telaffuz hakkı için ayırdığı zaman dilimidir.

Gunne ve ihfa gibi tutma miktarı gerektiren yerlerde bir buçuk elif ve bir elif tercih edilmesi yine farkları ortaya koyan bir husustur. Buraya tutuş miktarını elifle belirtmekten ötürü ehinden af dilemekteyim. Zira kendimi bilinen ifadelerle daha anlaşılır bir şekilde kolayca anlatabileceğimi düşünmekteyim. Aynı durum hadr okuyuş için de geçerlidir.

2- Dudak talimi. Dudak taliminin asıl veya usulden olması göz önünde bulundurulduğunda ve dudak taliminin kitabi değil uygulama ilmi olduğu değerlendirildiğinde bu konuda farklılıkların olması doğaldır. Bazen aynı hocadan eğitim almış iki kişinin uygulamasında dahi farklılıklar olabilir. Bunun sebebi hocanın farklı öğretmesi değil, öğrencilerden bir kısmının ve aslında daha yetenekli olanlarının hocadan sair zamanlarda aldıkları özel derslerde hocasının kendisine özel uygulamaları dahi öğretebilecek vaktin ve durumun yakalanmasıdır.

Ali Haydar Özak efendinin uygulamasında fethadan dammeye geçişte dudaklar hemen öne sürülür. Zıddında ise hemen geri alınır. Yani tutulma süresinde mabağdinde olan harfe göre şekil almaktadır. Osman hocada da aynıdır. Genel kural geçerlidir ve bu nokta ikisinde de aynıdır. Farklılıklara gelince birkaç örnekle misallendirmek yerinde olacaktır.

ÖRNEK 1- Akrepoğlu hafız Osman Taşkent hocada sunumu sayın İlhan tok hocam tarafından deytaylıca yapıldığı üzere medd-i linlerde son harfin harekesi esas alınmaktadır. Nevmun kelimesinde mim harfinin ötre olması dudakların vakf esnasında önde olmasını gerektirmektedir. Zıddı olan essev-i kelimesinde ise vakf halinde dudaklar normal halinde olacaklardır. Ali Haydar efendide ise burada vav harfi esastır. Dudaklar son harfin harekesi ne olursa olsun önde olmalıdır.

ÖRNEK 2- Osman Taşkent hocada Lehunne kelimesinde vakf halinde dudaklar geri alınır çünkü üzerinde durulan harfin harekesi esas alınmaktadır. Yani bir önceki kuralla tutarlılık arz etmektedir. Ama Ali Haydar efendinin uygulamasında önde kalmaktadır, çünkü onlar, burayı sakın harfi makabline tabi tutmak olarak değerlendirmektedirler.

HAFIZLIK

Trabzon’da klasik hafızlık sistemi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Onun programı oldukça detaylı ve geniş olduğu için biz burada örgün eğitimle birlikte hafızlık meselesine değineceğiz. Örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırma faaliyetleri resmi engeller sebebiyle çok fazla geçmişe dayanmamaktadır. Lakin bu olumsuz duruma rağmen örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırmanın Trabzon’da en eski örneğini sergileyen –kendi ifadeleriyle 1998’den bu yana- Yeşilyalı Mustafa İmamoğlu Kur’ân Kursu’nun programını, araştırmamız için esas aldık. Bu kursu esas almamızın sebebi Ali Haydar Özak hocaefendinin sistemini takip eden kurslardan birisi olması sebebiyledir. Şimdilerde neredeyse bütün hafızlık kurslarının en az bir sınıf dahi olsun örgün eğitimle birlikte hafızlık yaptırmaya yönelmesi Trabzon ilinde bu durumun ciddiye alındığı ve ilgi gördüğünü göstermektedir. 4+4+4 programı çerçevesinde ilkokul dördüncü sınıftan itibaren öğrencilerin seçildiği ve bir yıl yüzüne eğitimle hafızlığa hazırlandığı kursta öğrencilerin kursa katılma yaşı, öğreticilerin ifadesiyle hafızlığa en uygun yaşlar olan genel olarak 11- 12 yaş olarak gözlenmektedir. Mezun olma yaşları ile 14- 15 olarak belirtilmektedir. Öncesinde 5. Sınıfı bitirince kursa gelebilen öğrenciler yeni düzenleme ile daha erken yaşlarda kursa katılabilmektedirler.

Toplamda her on kişiye bir öğreticinin düştüğü yatılı kursta yedi sınıf ve yedi öğretici dolayısıyla 70 civarında öğrenci bulunmaktadır. Erkek öğrencilerin mezun olmaları durumunda imam hatip olarak göreve başlamaları sebebiyle yardımcı eleman bulmanın zor olduğu kursta öğreticiler sorumluluklarını kendileri üstlenip yardımcıya yüklememe memnuniyeti içerisinde. Yine bunlardan bağımsız okul dersleri için hazırlanmış ayrıca iki sınıf bulunmaktadır. Genel olarak öğrenciler kış aylarında her ders için iki çiğ ezberleyebilirken bir çiğ ve iki çiğin üstünde hıfzedeleyen öğrenciler de bulunmakta ve haftada dört gün yeni ders alınmaktadır. Ortalama altmış gün süren dönüşlerde ortaya çıkan hıfzı unutma problemi ise programın en zayıf noktası görülmektedir. Bu sorunu çözmek üzere üretilen çözümlerden bir tanesi son iki yıldır uygulanmaya başlanan ezber sistemidir. Söz konusu uygulamada ilk on cüz dönüşlü olarak ezberlenmektedir. Diğer bir deyişle klasik sistemde mevcut olan her cüzün son sayfasından ezberleme yöntemi sadece ilk on cüz için uygulanmakta ve dönüşler kısa zamanda olduğu için ezber unutulmamaktadır. Henüz sonuçlanmadığı için kesin bir yargının ifadesi zor olmakla birlikte öğrencilerin şimdiye kadar yapılan uygulamadan memnun oldukları gözlemlenmektedir.

Okula devam eden mevcut öğrencilerden her yıl bir ya da iki kişinin hıfzını bir yıla yetiştirdiği belirtilirken genel hıfz süresinin yüzüne hariç okulla birlikte üç yıl olduğu

vurgulanmaktadır. Öğrencilerin okul döneminde iki günde bir ders verdikleri düşünülürse aslında bu normal hıfz programında bir buçuk yıla karşılık gelmektedir. Diğer bir ifadeyle örgün eğitimle hafızlık okul dışı hıfz eğitimine göre % 50 civarında başarılı görünmektedir. Lakin burada, söz konusu hafızlığın henüz pişirilip tam kemale ermediğinin ve sekizinci sınıfta sağlamlaştırmanın olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. İlâveten bu yaşta hıfza çalışan öğrencilerin anne özlemi temel problem olarak öğreticilerin karşısında durmaktadır. Henüz evden ayrılma yaşına gelmemiş öğrencilerin anne özlemlerini okula gelen her hangi bir bayan veliye karşı tutumlarıyla sergilemelerine karşın öğreticiler anne günleri düzenleyerek öğrencilerin anneleriyle buluşmalarına imkân tanımışlardır.

Yaz programında ise sıkıştırılmış bir kamp programı gözlenmektedir. Sabah saat 08:00 de dersler başlatılmakta ve öğlene kadar teneffüs aralıklarıyla birlikte devam etmektedir. Öğlen öğrencilerin uyuması sağlanmakta ve sonrasında akşama kadar dersler devam etmektedir. Her akşam mevcut hocalar arasında nöbet sistemi uygulanarak bir öğreticinin öğrencilere vekâleti sağlanmaktadır. Yaz programında haftada bir gün okul derslerine ayrılarak mümkün mertebe birinci dönemin dersleri önceden tamamlanmaya çalışılmaktadır. Yaz dönemlerinde resmiyet ve maddi durum elverdiği ölçüde kamp alanları kurs dışında ve mümkünse yaylalardan seçildiğinde başarının artması öğreticilerin dikkat çektiği hususlardandır.

Hafızlık bölümüne geçtiklerinde ise önce ezberlenecek sayfa öğrenciden yüzüne olarak dinletmekte yanlışlara dikkat çekildikten sonra ezber yapılmaktadır. Sabah saatlerinde çiğ sayfaların ezberine başlanırken öğlen saatlerine kadar bitmeleri hedeflenmektedir. Daha net ifadeyle sabah namazından sonra dün hazırlanmış dersler dinlendikten sonra en geç saat 10:00 civarında ham- çiğ sayfalar ezberlenmektedir. Bu sayfalar bittiğinde hoca tarafından dinlenilmekte ve hataları varsa düzeltilmektedir.

Ezber yöntemi olarak öğrenciler, bir sayfayı ezberlemeden önce yüzüne çalışıp hatalarını düzelterek okuyuşu serileştirmektedirler. Sonra sayfayı üçe bölerek 5'er satırlar halinde ezberlemekte ve akabinde bütün sayfayı birleştirmektedirler. Öğrencilerin sayfayı ezberleme süreleri ortalama bir saat iken bazıları için iki saati bulabilmektedir. Buna mukabil yarım saatte ezberleyenler de mevcuttur. Öğrenciler, bu gün ezberledikleri sayfaları ders olarak sunamamaktadırlar. Bu sayfaların sunulabilmesi için üzerinden 24 saatin geçmesi gerekmektedir.

Öğrenciler klasik sistem dâhilinde ezber yapmaktadırlar. Yani hıfza her cüzün son sayfasından başlanmakta, bu şekilde otuz cüz tamamlandığında tekrar birinci cüzün sonuna

dönülmekte ve her dönüşte yeni ezberler eski ezberlerle birlikte götürülmektedir. Ezber yapılan sayfalar, genelde ayet ayet birbirine eklenerek yapılır ve sonrasında sayfa bütünleştirilir. Trabzon ilinde bulunan Kur'ân Kursu öğrencilerinden geçmiş yıllarda hafızlık yarışmalarına katılıp Türkiye derecesi alanlar bulunmaktadır. Trabzon'da örgün eğitimle birlikte hafızlığı bu şekilde özetlemek mümkündür. Konunun girişinde de belirttiğimiz gibi klasik sistemle hafızlık yaptıran kursların sistemini incelemek bu değerlendirme oturumunun boyutlarını fazlaca aşmaktadır. Bu sebeple sadece örgün eğitim hafızlık sisteminin değerlendirmesiyle yetindik.

